

•

Felsefe û Çand

Abdusamet Yîgît

weşanên

.
. .
. .
. .

Felsefe û Çand
@Abdusamet yigit
Weşanên felsefeyê
2012-Almanya-Berlin

.
ISBN 968-0-930980-21-8

Pêşgotin:

Çand ku wê navaroka hemû têgînên weke yên bi felsefeyê û hwd jî wê biafirênê wê li ser hemû kirin, çalakî û xûyên mirovan û hwd re wê, xwediyê hebûnek fahmkirinê bê. Hemû kirinên zanistî, çandî, felsefî û hwd wê karibin çandê biafirênin.

Dema ku mirov bahsa rewşa têkiliya çand û felsefeyê bikê wê, çerçoveya çandî ku wê çawa wê bê, hildan li dest wê karibê navaroka fahmkirina felsefeyê jî biafirênê. Her çand wê, bi rengê jîyankirin û salixkirinên nava wê re wê karibê temenekê felsefeyî jî bi xwe re biafirênê.

Tabi li vir wê dema ku mirov li ser nêzîkatiyek felsefeyî re li çandê nêzbibê wê bi wê re wê, çerçoveya wê ya fahmkirinê wê bi wê re wê, xwe biafirênê. Di rewşa têkiliya felsefe û çandê de wê, pirr zêde wê, têkiliyek pirralî û kûr bê. Bîqasî ku mirov ji aliyê navaroka çandî ve wê bi nerînek felsefeyî wê karibê wê hilde li dest wê, bi heman rengê wê, her navaroka felsefeyî jî wê karibê weke navarokek çandî jî wê were dîtîn û bê hildan li dest.

Felsefe jî û çand jî wê nûqtuya wan hevbeş ku ew bi wê dikarin werina fahmkirin û pêşxistin wê ziman bê. Di wê temenê de wê, ziman û çand û ankû ziman û felsefe wê, di wê temenê wê temenê danîşandin û ankû hanîna li ser ziman wê biafirênê.

Ji her aliyê wê li aliyê din wê bi ziman wê bibê. Wê di temenê rengên fahmkirinê, awayên salixkirinê û hwd jî wê bi wê re wê, li ser temenekê fahmkirinê xwe bide nîşandin. Felsefe wê regekê fahmkirinê ê weke bi aqilmeşandinê û hwd bê. Wê dema ku mirov wê li ser afirandina nerîne re wê biafirênê wê ev wê weke nûqtetek din ku wê bi çandê re wê karibê bigihijê li hev. Lê felsefe wê, şêwayekê hizirkirinê ê bi wê hizirkirinê wê biafirênê. Çand wê, di temenekê de wê weke ku wê bi şêwayên jîyanê, salixkirinên rolên zayendê, awayên jîyankirinê, xwarin xwarinê, cil li xwe kirinê û hwd re wê, bi têgînek civakî, dîrokî, antropolojikî û hwd a dîrokî xwe bide dîyarkirin.

Tişt a ku em bi çandî weke nerînekê bêjin 'baş' û ankû 'nebaş' wê bi felsefeyê re wê, bi temenekê şêwayî li wê bihizirê û wê bixwezê wê fahmbikê ku ew ber çî û çawa baş a û ankû ber çî û çawa ne baş a, bê.

Navenda felsefeyê wê karibê weke rewşek çandî were fahmkirin. Her çand wê karibê bibê xwediyê nêzîkatîyek felsefeyî. Felsefe li ser kîjan temen û di kîjan navende de were kirin wê nîşanakên wê di xwe de wê bihawênê. Felsefe wê, wê weke têgînek gelemperî a rengê fahmkirinê bê. Çand jî wê hem bi teybetî û hem bi gelemperî wê, li ser temenê demkî, dîrokî û jîyane civakî û hwd wê dikarê fahmbikê.

Felsefe wê weke temenekê hizirkirinê ê sazûmankirina hizirkirinên navenda çandê jî wê di xwe de wê bihawênê. Wekî din wê di wê temenê de wê, felsefe wê, xwediyê mantiqê xwe û rasyonalitya xwe ya teybet a fahmkirinê bê. Di wê nûqtayê de wê karibê awayekê ji hev cihê jî bide dîyarkirin. Wê dema ku wê, mirov wê bahsa çandek civakî wê bikê wê bi wê re wê karibê li ser wê heman navê re bahsa sazûmanek hizirkirinê a felsefeyî jî bikê. Minaq weke felsefe kurd û ankû dîroka felsefeya kurd ku wê bi temen, navend û çerçoveya çanda civakî a kurd wê xwe bigihênê têgihîstinekê.

Felsefe hinekê jî wê şewa bê. Wê di wê temenê de wê, şewayê fahmkirinê bê. Minaq şewayê aqılmeşandinê wê şewayê wê bê. Felsefe wê, dema ku wê mijarê wê, hilde li dest minaq weke mijare zayendê bi têkiliyên nava malbatê, jinûmêr, zaro û hwd re wê, di wê temenê de wê, li ser temenê kifşkirin û fahmkirina awayê wê û bi wê re li gorî têgînek zanyarî wê, çawa wê karibê wê, bê hildan li dest wê temenê wê biafirênê. Di wê temenê de wê, di wê çerçoveyê de wê, zanista çandê wê bi felsefeyê re wê weke nerînekê bi sazûmanî wê xwe pêşbixê û wê bide dîyarkirin.

Çand wê, di wê temenê de wê, çerçoveya wê bi gotinî wê pîrr zêde berfireh bê. Wê, hemû fêrûazmûnên me yên ji destpêkê, dem bi dem heta roja me bi hemû awa û kirin û hûneriyên me re wê, hilde li nava xwe. Weki din wê, rengê gotinê jî wê, carna wê, di salixkirin û rengên fahmkirinê de wê xwediyê dîyarîyna bê. Minaq di latinî de gotina 'kultur' wê koka wê li ser 'kult'ê bê ku ev gotin wê di serdemên navîn de wê, ji seremoniyên olî û baweriyî ên bo yazdanan ku wê bê kirin wê bi wê navê wê werina kirin. Di kurdî de gotina 'çandê' wê koka wê li ser 'ça'yê bê ku wê bi gelek wateyên wateya çandiniyê, çêkirinê bi hûnerî, şînbûnê û hwd wê, di wê de wê hebê. Bi heman rengê wê, gotina 'şariştaniyê' wê koka wê li ser 'şar' bê ku wê di wateya bajaritîyê de bê. Wê di awayekê din de jî wê gotina şariştaniyê wê têgiha jîyane bajarvaniyê wê, di wê temenê de wê, di xwe de wê bi wê koka xwe di xwe de wê, bihawênê û wê bi wê xwediyê salixkirinê di xwe de bê. Di

ingilistî de wê gotina 'civilization' bê ku wê bi koka 'civil' re wê, taqabûlî wateya jîyane civakî a gel wê bikê wê, beremberê wê karibê were bikarhanîn. ..

Felsefe wê, di wê temenê de wê hem weke têtînek ku wê derxê li têtîhiştinê û hem jî wê têtîkiliya wan kirin, hûner û hwd re wê çawa wê karibê encamên cihê bide wê fahmbikê. Wê bi wan kokên wê yên fahmkirinê û pêvajoyên wê yên jîyankirinê re wê bikê ku wê **fahmbikê**. Felsefe di wê temenê de wê bi temenê hizirkirinê û hwd re wê, temen û çerçoveyek afrîner wê bi wê re wê, ji aliyekê ve wê biafirênê. Wê weke bi têtîkiliya baweriyê û felsefeyê re wê çawa wê têtîkiliyek lêpirsîner wê biafirênê û wê bi wê re wê temenê gûharînê bi demê re wê biafirênê wê heman tişt wê bo çandê jî derbas bibê. Her dem wê bi nerîna xwe re wê, di wê temenê de wê, li ser temenê felsefeyê û hwd re wê, çerçoveya xwe ya fahmkirinê, çandê û hwd wê biafirênê. Di wê temenê de wê, çand wê weke temenekê antropolojikî ku mirov wê çawa jîya ya wê, ew wê, raxê li berçav.

Felsefe û çand wê, di wê temenê de wê, di demên nû ku ew dihên de wê, temen û çerçoveya nûkirinê, nûjenî û ankû xwe jinûve pêşxistinê li ser temenê berê re wê biafirênê. Wê di wê temenê de wê, ya berê hem bi şaş dîtina wê re wê gihiştina awayekê vajî wê ê rast û ankû bi rast dîtina wê re ji wê gihiştina awayna nû ên jîyankirinê wê bi wê re wê temenê wê afirandina hizrî bi hişmendî wê biafirênê. Ya ku wê di nava civakê de wê, ji aliyekê ve jî wê temenê gûharînên demên ku ew piştîre dihên diafirênê jî wê ev bê.

Weki din jî wê têtîgînên çandî bi nerînî wê di temenekê razber de wê weynek giring wê, bi wê rengê wê bi xwe re wê biafirênin. Minaq awayekê jîyankirinê ku wê bê gotin wê, li gorî orfûadetekê û ankû kevneşopîyekê bê wê li ser temenê jîyankirina li gorî a minaq deh kesan re wê, li gorî herkesê wê karibê bi xwe re rengna cihê wê bide nîşandin. Wê di wê temenê de wê, ev jî wê weke aliyekê din ku wê bi demê re wê, temenê xwe jinûve afirandinê, gûharînê û hwd wê biafirênê. Di wê temenê de wê çanda razber û ya şenber wê, di zikhevdû de wê, pêvajoyên afrîner wê bi xwe re wê bi wê rengê wê bide diyarkirin.

Abdusamet Yigit

Destpêk: bi pêvajoyên dîrokê re pêşketina têgîna çandê

Di aslê xwe de wê dema ku mirov wê pêvajoyên wê yên bi dîrokê re wê hilde li dest wê, çand wê weke mijar û rewşek giring a fahmkirinê wê xwe bide dîyarkirin. Mirov dikarê destpêka wê ya şubjektiv heta destpêka dema pêşî a ku mirov wê bidest hişkirinê bikê wê bibê. Di wê temenê de wê, di awayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di demên berî dîrokê de wê, li ser wê temenê wê re wê, pêvajoyên wê yên fahmkirinê wê weke ku wê bên dîtin wê bibê.

Di mijara fahmkirina çanda demên berê ên destpêkê de wê, di serî de mirov dikarê wê fahmbikê ku wê mijara çanda wê weke têgînek hiş a li xwezayê xwe a ji mirov wê, mirov dikarê wê fahmbikê. Weke têgîna mirovê ku ew êdî ew dihizirê jê wê dikarê wê di reng û awayekê de wê fahmbikê. Di demên berî dîrokê ku wê weke demên berî şariştaniyê jî wê karibin werina bi navkirin û fahmkirin wê di wan de wê çawa wê mirov wê hevnasînê wê bi xwezayê xwe re wê bikê û wê ji wê sûdwergirê wê, di wê çerçoveyê de wê weke mijarek fahmkirinê wê xwe bide dîyarkirin. Wekî din wê di dewama wê de wê dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê, pêvajoya pêşketina toteman û di jîyane mirov de bicihbûna wan û hwd wê di wê temenê de wê, weke pêvajoyek wê ya bi destpêkî wê dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Mirov wê dema ku wê berî ku wê, dest bihizirkirinê û aqil meşandinê wê bikê wê, di wê temenê de wê bi wan toteman wê di jîyane xw ede wê dageran wê hin bi hin wê

biafirênê. Dager û totem wê bi hevdû re wê çerçoveyek baş a fahmkirinê a bi hizirkirinek objektiv wê di nava wê xwezaye ku mirov di wê de dijî de wê weke ku wê biafirênê. Wê, di nava jîyane xwe de wê mirov wê, bi wê re wê, weke ku wê destpêka watelêkirina tiştan wê bikê, hîsbikê, li ser wê re bigihijê hêstan, pêvajoyên hêstî wê di xwe de wê bi wê bijî û wê di awa û rengê din ê di dewama wê de wê, bi wê re wê pêvajoyên azmûnkirinê wê bijî.

Di wê temenê de wê, pêvajoyên gihiştina wan tişt û wateya wan wê di nava wê de wê pêvajoya wê ya pêşî wê hîskirin û di dewama wê de gihiştina hişkirina wê û ankû bi wê bê. Di wê temenê de wê, di wê rengê de wê, tişt wê, dema ku wê were kirpendin û bi navkirin wê di wê temenê de wê dîmenekê gotinî jî wê bi xwe re wê weke di rengê razberî de wê di mejî de wê bistênê. Di destpêka pêşketina hizirkirinên weke bi hişkirinê û hwd re de wê ev wê, di serî de wê weke aliyekê giring ê fahmkirinê ê ku em di dewama wê de wê dikarin wê fahmbikin û wê werênina ser ziman.

Tişt û hiş, aqil û dîtin wê di wê temenê de wê hin bi hin wê pêşkevin. Wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê, çendî ku wê, weke ku wê dema ku mirov li wê dihizirê wê weke ku wê hinekî wê zor jî bê ku mirov wê ji hevdû cihê bikê û ankû di temenekê azmûnî de wê fahmbikê wê, azmûnkirina gîyanî wê di wê temenê de wê, li ser jîyankirin û mirinê û ji hevdû zêdebûna bi bûyînê û hwd re wê, xwe bi wê re wê bi têtî bikê û wê bide çêkirin. Di dema animismê de wê, dema ku wê gîyan wê werina salixkirin wê di wê temenê de wê, di aslê xwe de wê weke rengê hizirkirinê ê konseptî ê pîrr zêde pêşketinî wê weke ku wê destpêka wê bê kirin.

Gîyane dema animismê wê piştî wê hin bi hin ê bi gelek fêr û azmûnên ku wê bi wan wê bê jînkirin re wê bê bi temenkirin. Wê di dewama wê de wê, mirov wê, bi wê re wê, di nava jîyane xwe de wê, bi awayekê objektiv wê bi dîtinên xwe re wê bibînê ku wê çî wê li ser jîyane wî xaterîyê wê çêbikê û ankû wê, çenekê. Wê dema ku ew wê azmûn dikê wê bi wê re wê di awayekê de wê bi wê re wê, di rengê de wê, êdî wê bi wê re wê, xwe bigihênê hişmeniyekê bi wê re. Her rewşên ku wê bèn jînkirin, piştî rûdayîna hiş û pêşketina wê ya di mejî de êdî wê, weke fêrbûnekê wê di wê temenê de wê xwe bide dîyarkirin. Minaq wê, tişteke tûj ku wê çawa wê fêr bibê ku ew di laş re çû wê êşê wê bide mirov û wê zindî wê xwe ji wê dûr bigirin. Wê jî wê di awayekê de wê, bi azmûn bikê.

Yan jî sawalek ku ew naporûşkan dikê wê, ew naporûşkên wê çiqasî wê êşê di laşê mirov de wê çêbikê wê mirov wê dema ku ew azmûnkir wê êdî wê ew wê weke fêrbûnekê wê bibê û wê carek din di rewşek weke wê de wê, xwe ji wê dûr bigirê. Wê dema ku ew pêl avê bikê wê di wê re wê herê û binav bibê. Wê dema ku ew binav bû wê zanibê ku ew wê bixaniqê, wê nikaribê bêhnê bistênê û dema ku wê, bêhn nastand wê zanibê ku ew wê, ji bo jîyane mirov wê xateriyê wê çêbikê.

Wê dema ku wê, ji serê kaşekê kevir xindirin wê zanibê ku ew li pêşîya wan sekinî û ew hatinê wê ew wê zîrarê wê bidinê. Di dema ku ew di bin sermayekê jinbû wê zanibê ku ew çawa dijwar a bo jîyanê. Di wê temenê de wê weke wan wê gelek awayan wê, di nava jîyane xwe de wê bi wê re wê bi azmûn wê bikê. Wê azmûnkirin wê di wê temenê de wê, di awayekê jîyanî de wê, hûneriyekê xwezayî jî wê di xwe de wê biafirênê û mirov weke zindiyekê dihizirê wê xwe bigihênê hûnera bi azmûnê.

Di dewama wê de wê, dema ku ew bi wê jînkir wê, êdî wê zanibê ku ew çawa bê. Di nava xwezayê de wê di wê temenê de wê, li ser rewşên weke dagerî ku ew di mejî de wan digirê re wê, ew wê salixkirinan wê di wê temenê de wê bikê. Wê dema ku mirov wê tiştê care pêşî dît û bi wê re çî û çawa jînkir wê ew wê weke azmûnekê wê bibê. Piştî cara düyem wê, ku mirov tiştê weke wê dît û ankû rastî wê bixwe hat wê bibîrbikê ku wê, cara pêşî çî jînkirîya. Ev wê weke rewşên azmûnkirinê ên ku mirov wê di nava xwezayê xwe de wê bijî bê.

Di nava wê xwezayê de wê mirov wê, bi wê re wê, hin bi hin wê fêrî ji wê sûdgirtinê wê bikê. Wê li sawalan binerê ku ew çawa diçêrin. Wê, dema ku ew di çêrin ew çî dixwûn. Wê di wê temenê de wê tiştê ku sawalan bi çêrinê xwar wê ew jî wê azmûn bikê. Wê di wê temenê de wê, ew wê, xwe bigihênê wê. Wê dema ku wê sawalê ew şînî xwar û nemir û ew baş bû wê fêr bibê ku ew bo mirov jî baş bê. Wê di wê temenê de wê, ji hevdû û û bi dîtina hevdû wê fêrî wê bibê. Di nava jîyane xwezayê de wê, di wê rengê de wê, gelek rewşên ku mirov wan azmûnbikê wê derkevina hemberê û wê wan azmûn bikê.

Wekî din wê di nava jîyane mirov de wê pêvajoyên fêrbûnê wê di wê temenê de wê, li ser wê re wê, di mejiyê mirov de wê bibê. Mirov wê fêrî nerîna bi hiş a bi wan azmûnan wê bibê. ev wê, di awayekê de wê, weke aliyekê ku wê hin bi hin wê di temenekê fenomenî de wê mirov wê di xwe de wê bigihênê temenekê bihiş ku ew bi wê dihizirê û bi wê dibînê û hwd. Di dewama wê de wê, weke aliyekê wê yê din jî wê di dewama wê de wê pêvajoyên jîyankirinê wê di nava xwe de wê bi wê rengê wê bijî.

Minaq wê dema ku wêbi hevdû re wê bijîn û wê fêrî hevdû bibin wê fêrî wê jî bibin ku ew bi hevdû re bin û bi hevdû re tevbigerihiñ û hwd wê çawa wê, karibin bi hevdû re encamê bi bidest bixin. Minaqe bi hevdû re nêçîrkirinê wê di wê temenê de wê, azmûnek şenber a ji wan re bê.

Ev pêvajoyê wê bi demê re wê, di xwe de wê, zêdetirî wê pêşkevin. Mirov wê di wan de wê, fêrî jîyankirina bi wê azmûnê wê bikê. Wê di dewama wê de wê çawa wê bi wê re wê bijî wê ew wê, fêr bibê. Di aslê xwe de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijara azmûnan û fêrbûna jîyankirina bi wan re wê, hinekî zêde tevlihev bê. Minaq wê, weke azmûnan ku ew bi şîyarî di jîyane xwe de dikê wê, di xewnên xwe de wê dîtinên xwe ku ew dikê jî wê çawa wê fahmbikê wê weke aliyekê din wê derkeve li pêşîya mirov. Wê di wê temenê de wê li ser wê re wê weke ku wê, dûnyayak din wê hebê wê ew wê di wê temenê de wê, hizirbikê. Xiyal bikê. Bi wê re wê fêrî xiyalkirinê bibê.

Fêrbûna bi xiyalkirinê wê di demên animismê de wê di temenê hizirkirinê bi gîyanê re de wê, di awayekê de wê, temenekê hizirkirinê ê bi hevdû re di ahengekê de ku wê li ser azmûnên jîyanî re wê bi wê bihizirê re wê biafirênê. Di dewama wê de wê mirov wê bi wê re wê, di awayekê de wê bi wê re wê, di reng û awayekê de wê weke ku wê bi wê re wê di awayekê de wê bi hizirê.

Hizirkirinê bi xiyalî ên li gîyanê wê, weke ku mirov wê piştî jî wê bihizirê wê, ji dîmene hebûna zindiyî wê di awayekê de wê weke ku wê bihizirê. Wê mirov wê li xwe binerê û wê gîyane xwe wê bi wê rengê wê tefkir bikê. Wê li zindiyekê din bihizirê û wê gîyane wê tefkir bikê. Wê di wê temenê de wê gîyan û tipolojiya wê di awayekê de wê, bê dîyarkirin.

Di awayekê de wê, xiyalkirin wê di wê temenê de wê weke hizirkirina pêşketî a demê a di temenê wê awayê hizirkirina bi gîyanê re bê. Wê di dewama wê de wê gîyanê wê bi wê xiyalkirina weke hizirkirinê wê bigihênê li awayekê hizirkirinê. Di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bide dîyarkirin.

Di aslê xwe de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê, mijare xiyalê û gîyanê wê di wê temenê de wê, di zikhevdû de wê, weke temenekê dîmenî ê salixkirinê wê bi wê re wê weke ku wê biafirênê. Hizirkirinê bi gîyanê ên piştî mirinê wê ne tenê wê azmûnên me wê bi jîyankirinê wê hebin. Wê bi xiyalkirinê me yê xêvî ên ku em bi qaydkirinê di xwe de xwediyê wan in jî wê di temenê wê de wê, hebin.

Wê di wê rengê de wê, li ser wê re wê, di ahengekê de wê mirov wê bi wê re wê, di awayekê de wê weke ku wê bi wê re wê bihizirê.

Di wê temenê de wê, pêşî wê, azmûn wê li ser alimandinên weke bi dúbare weke wê rewşê jîyankirinê û hwd re wê xwe bide dîyarkirin. Minaq wê, rewşên weke yên ajoyî ên bi têkiliyên zayendî mirov diakrê wê di wê temenê de wê, weke pêvajoyek azmûna ku ew diafirênê wê dikarê wê li wê bihizirê bê.

Di wê temenê de wê, her gîyan wê di nava jîyanê de ku ew bi kesve girêdayî were hizirkirin wî kesî wê di nava jîyane xwe de çawa jîyankir wê bi wê rengê wê awayekê zêhnî ê funksiyonî wê, rolên wê werina danîşandin di mejî de. Ev wê weke aliyekê wê yê ku wê bi wê aqil meşandinê a xwezayî û xiyalkirina weke bi hizirkirinê bê. Aliyê din jî wê di nava jîyanê de wê, li ser rewşa zayendîtîyê a 'nêr' û 'mê'tiyê re wê ew wê xwe di rengekê din de jî wê bide dîyarkirin. Minaq wê zindiyek mê wê xwediyê çi xosletan bê wê, bi dîtina xwe re wê bibînê û wê azmûn bikê. Wê bi wê re wê, şewayekê rolnîşandina wê a di jîyanê de wê bi wê re wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Di dewama wê de wê, dikarê wê weke aliyekê wê yê din jî wê, di dewama wê de wê dikarê bi minaqek ji demên hemdem ê hizirkirinê bi wê ve girêdayî wê werênê ser ziman û li ser wê re wê rewşê salixbikê. Minaq wê dema ku em li qatagoriyek zayendî binerin emê zanibin ku ew wê xwediyê çi xosletan bê. Wê demê wê, ew wê, bi wan xosletan re wê were salixkirin. Minaq weke jin zaroyan dihênê dunyê û hwd.

Di dewama wê de wê, di wê temenê de wê, mirov wê bi jîyankirinê wê di nava qatagoriya xwe ya zayendî de wê mirov wê wan azmûn bikê û wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê xwe bigihênê zaninê. Di nava jîyane komî de wê, di wê temenê de wê, li ser têkiliya qatagoriyên zayendî û salixkirinên wan ên di nava hevdu de wê mejiyê mirov wê, di awayekê çaprazî de wê, rastî fêrbûnekê wê were. Wê hem wê xwe ji aliyekê ve wê weke zindiyekê û qatagoriyek zayendî wê bibînê. Û hem jî wê li hemberî xwe wê gelek kesan bi zayendîtîya wan re wê bibînê û wê wan di mejiyê xwe de wê, bi wê rengê wê qaydbikê. Wê bi jîyankirinên wan, rengê têkiliyên wan û hwd re wê, ew wê fêr bibê û azmûn bikê.

Di dewama wê de wê, ev wê, weke pêvajoyek fêrbûnên a temenî wê biafirênê. Ji xwe mirov wê fêrbûna naskirinê wê di wê temenê de wê hê di zaroktiya xwe de wê dest bi fêrbûna wê bikê. Di wê temenê de wê bi çandî û hwd wê hê di zaroktiya xwe de wê ji dîtinên xwe yên hewirdorê û hwd wê bigirê û wan wê werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê, dikarê wê weke aliyekê wê yê din jî wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê mijara fêrbûnê wê pêvajoyên bi kesetiyê û pêşketina wê re wê di wê temenê de wê, bi temenekê biolojîkî û çandî û hwd re wê di zikhevdû re wê bibin. Wê bandûra wan li hevdu wê bibê. Di wê temenê de wê mirov wê hîskirinên xwe yên dema zaroktiyê, ciwaniyê û demên balixbûnê, kalbûnê û hwd wê, ji hev cihê bikê. Ev pêvajo wê di çerçoveya pêvajoya jîyankirina mirov de wê weke pêvajoyîna azmûnî ên jîyane mirov jî bin. Wê bi wan pêvajoyan wê mirov wê pêvajoyên jîyankirinê wê bi xwe re wê di awayekê de wê weke ku wê bijî.

Di wê temenê de wê gihiştina xwe ya bi biolojiyî û di nava jîyanê de a bi çandî û hwd wê di wê temenê de wê di wê pêvajoya jîyankirina xwe de wê bi wê re wê bijî û wê pêşbixê.

Pêvajoyên pêşketina mirov wê, di wê temenê de wê ji aliyê pêvajoyên fîzîkî û hêstî û hwd ên pêşketina jîyane mirov ve wê giring bin ku mirov wan li wan binerê û wan fahmbikê. Wê dema ku mirov li wan dinerî wê mirov wê bi wan re wê di serî de wê bibîne ku wê di xatekê de wê çawa wê di awayekê de wê bi wê re wê bijî û wê di her demê de wê çawa wê hîsbikê û ew hîskirin wê were çî wateyê wê ew wê bibîne.

Di wê temenê de wê, di awayekê de wê dema ku wê, hêstek jînkir wê di xwe de wê çê hîsbikê wê ew wê fêr bibê. Fêrbûna ji hêstan wê di wê temenê de wê, weke aliyekê giring bê. Wê hêst wê di temenê wê de wê, girtinên azmûnî ên xêvî-hiş jî wê hebin. Wê di wê temenê de wê ew wê di awayekê de wê, weke aliyekê wê yê din ê giring wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin.

Mînaq wê, dema ku wê li hebûnek gîyanî wê bihizirê wê xosletên ku ew didiyê û wê dema ku ew li wan xosletan dihizirê wê çî di xwe de wê hîsbikê? Wê weke ku wê xwe di wê çermê wê gîyanê de wê hizirbikê wê hêstek wê bi mirov re wê di wê demê de wê bibê. Wê di wê rengê de wê, dema ku wê, mînaq wê li yazdanekê wê bihizirê wê, bihizirê ku ew yazdan ba wê çî bikira. Wê çawa ba. Weke van wê gelek hizirkirin, pirs û hwd wê di mejî de wê hin bi hin wê bi wê re wê biafirin. Şibandin wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê xwe di wê çerçoveyê de wê bide dîyarkirin.

Di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê, mijare fêrbûnê wê di wê temenê de wê, pêvajoyîna giring wê di xwe de wê weke ku wê biafirênin. Di aslê xwe de wê, ev pêvajoyên ku wê di demên gîyanê de wê bibin wê, hin bi hin wê, pêvajoyê wê bi ber demên

şariştaniyê û demên mîtolojiyê ve wê bibê. Wê di wê temenê de wê, civaketî wê kengî wê pêşkeve? Wê kengî ku wê bi rêgezî wê li gorî wan wê weke ku wê di dema toteman de wê totemek wê gelek kes wê bi wê weke bawer bikin û wê li gorî wê bijîn û hwd. Wê di wê temenê de wê, di awayekê de ku wê bibê wê temenê pêşveçûnên sazûmanî ên civakî wê ji aliyekê ve wê weke ku wê biafirênê.

Di dewama wê de wê, mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê di aslê xwe de wê, weke aliyekê wê yê din jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijara pêşketina gîyanê wê, di wê temenê de wê bi gihîştina van deman wê weke bûhûrandina pêvajoyek biast û li ser wê re gihîştina radeyekê û li gorî wê radeyê jîyankirinê ku wê bi xwe re wê bijî wê, di wê temenê de wê, xwediyê çerçoveyek fahmkirinê bê.

Demên mîtolojiyê wê di wê temenê de wê, demna bi sazûman ên bi hizirkirinê ku wê bi temenî wê her tişt wê bi hiş wê were şubjektive kirin re wê bibê. Di wê temenê de wê, weke pêvajoyek şubjektivismê a bi serwerîya wê ya li jîyanê a di dîmenekê de jî wê dikarê wê fahmbikê, salixbikê û wê werênê ser ziman.

Şubjektivîsma mîtolojiyî wê di wê temenê de wê, di aslê xwe de wê, dema ku mirov wê balê bikişênê li ser wê di çerçoveya pêvajoyên hizirkirinê de wê, çawa wê awayekê hizirkirinê wê biafirênê û wê pêvajoyên wê bijî wê, dema ku mirov li wê dinerê wê bi wê re wê mirov bigihîjê rengekê jîyankirinê ku wê bi wê re wê çawa wê bê jînkirin. Di wê temenê de wê şubjektivîsma mîtolojiyî wê di awayekê de wê, bi wê rengê wê di awayekê de wê, bi nerîna ji aliyê hiş ve li her tiştê hizirkirina weke şubjeyekê û hwd re wê bibê. Di wê temenê de wê minaq wê, weke ku wê di demên animîsma de wê, di her tiştê de wê ku ew zindî bê û ne zindî bê di wê de lêgerîna li gîyanekê wê weke nîşanaka wê bê. Şubjektivîsma mîtolojiyê wê hinekî wê weke felsefikirina wê rewşa gîyanê a bi lêgerîna di her tiştê de jî bê. Wê di wê temenê de wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê di serî de wê di wê rengê de wê dikarê wê fahmbikê.

Di mijara şubjeya mîtolojiyê de wê ev wê, di awayekê de wê, dema ku mirov wê bi wê re wê li wê bihizirê wê, bi xosletên wê yên hizirkirinê ên gerdûnî û teybetî re wê, di nava jîyanê de wê, li wê were hizirkirin. Di rewşên weke yên bi şubjektivîsma gerdûnî-gelemperî re wê, weke bi têgîna gîyanî ku wê hin bi hin wê her tişt wê weke ji wê bûyîne û bi dayîna wê re wê weke têgînek afsûnî ku wê weke bi gotina 'bibe!' û ew jî bûya û hwd re wê, di dîmenekê de wê xwe bide dîyarkirin. Ev jî wê

weke aliyekê wê yê ku wê êdî wê di wê temenê de wê, bi wê re wê çawa wê, di nava jîyanê de wê were pîretizekirin wê di nava wê dema mîtolojiyî û pêvajoyên wê yên bi wê jîyankirinê de wê were dîtin.

Di rewşa şbjektiwisma gelemperî de wê weke ku wê, her tişt wê, di wê temenê de wê, ji têgihekê û bi ji wê bûyîna wê bûyî re wê werênê ser ziman. Wê hebûna fîzîk û bûjenî wê dervî wê herê nekê. Wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di dewama wê de wê, her tiştê wê di awayekê de wê, weke ji hişekê, gîyanekê bê û hwd ku wê bibê wê bi wê re wê li wê bihizirê. Wê di wê temenê de wê, wê di awayekê de wê, minaq weke hebûna gerdûnê bi xwûdê û ya xwûdê bi hebûna gerdûnê re hizirbikê.

Awayekê şbjektiwisma teybetî jî wê, dikarê bi hinek minaqên teybet ên hêsan re wê werênê ser ziman. Minaq wê ji tiştên weke xwarinê bi tahma xweş û nexweş ku ew heya bê. Di dewama wê de wê dikarê wê bibêjê ku ew tiştê ew hebê ew rast a. Dema ku ew tiştê baş bê ew baş a. Dema ku ew nebaş bê ew nebaş a. Di wê temenê de wê, li ser rengê salixkirinê wê yên weke di rengê funksiyonî û hwd de wê, dikarê wê di awayekê de wê, werênê ser ziman. Şêwayên cihêyî ên têgîna şbjektiwismê weke ol, rewîst, estetîk, hûner, çand, têjgirtina ji xwarinan û hwd dikarê di awayekê de wê, bi wê bihizirê. Di wê temenê de wê, dema ku em minaq rewşên weke têjgirtinê ji xwarinan bihizirin wê ev wê hinekî wê aliyna din ên teybet ê di zikhevdû de wê bidina dîyarkirin. Minaq wê, xwarin wê weke objeyekê wê hebê heta ku ew wê têjê û ankû tahmê bide me. Di dewama wê de wê, ew objeya xwarinê wê di awayekê fenomenî de wê, di nava têgîna şbjektiwismê de wê salixkirî wê hebê. Wê di wê temenê de wê, di nava wê têgîna wê ya kirdeyî de wê, aliyê objeya hebûna xwarinê û ji wê têgîna têjê wê weke du aliyên obje û şbjektîvî ên di zikhevdû de ku wê di wê têgîna wê şbjektiwismê de wê bijîn jî bin. Yanî bi goitnek din wê têgînek şbjektiwismê wê di aslê xwe de wê, ji aliyekê ve bi fenomenî wê karibê di xwe de wê aliyekê objeyî jî wê bi şêwayê salixkirî ê di xwe de wê bihawênê.

Di wê temenê de wê, di awayekê de wê ev aliyên wê yên bi wê hizirkirinê wê di dewama wê de wê, di demên şbjektiwisma mîtolojiyê de wê bi wê re wê li wê were lêhizirkin. Wê di wê temenê de wê wê têgîna şbjektiwismê wê dema ku wê darêjk li wê were dayin wê di wê temenê de wê, bi têkiliya herdû aliyên fenomenî ê weke ya hebûna xwarinê û ankû tiştê û ji wê girtina têjê û ankû ji tiştê biriqîna wê û hwd wê bibê.

Têgîna darêjkê a demên mîtolojiyê wê di temenê şubjektîwîsma wê de ku mirov wê li wê bihizirê wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê weke aliyekê wê yê girîng wê di wê rengê de wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin. Dema mîtolojiyê wê di wê temenê de wê, pêvajoya pêşî a xwe gihandina têgîna darêjkê û ankû formê wê di wê temenê de wê, bi wê re wê bibê. Wê salixkirina darêjkê (formê) li ser mînaqên wê yên di jîyanê de hena û piştê wê bi xosletî li wê hizirkirin bi têgînên weke fonksiyonî û hwd re wê, xwe bide dîyarkirin.

Têgîna darêjkê a demên şubjektîwîsma mîtolojiyê wê di wê temenê de wê, bi rengê hizirkirina wê re wê, bê gihandin awayekê afrîner. Mînaq wê, dema ku wê, em li demên sûmerîyan dinerin wê ji tiştan wê tişt wê çawa wê werina çêkin. Di demên mîtannîyan de wê, keyên ku ew serê wan weke serê eylo hatina çêkin mirov dikarê mînaq bide.

Di wê temenê de wê, dema mîtolojiyê wê bi şubjektîwîsma xwe re wê fêrî afirandina bi darêjkî bibê. Wê felsefeya darêjkê wê di awayekê vekirî de wê, bi wê rengê wê di demên mîtolojiyê de wê di awayekê de wê wekek u wê were dîtin wê bê kirin.

Di wê temenê de wê, bi hizirê wê, çawa wê, tiştê wê çêbikin wê li wê were hizirkirin. Wê dema ku wê tiştê wê bê hizirkirin wê berî wê, di mejî de wê, ew wê were hizirkirin ku wê çawa wê were kirin. Di wê temenê de wê, êdî wê, weke wê çawa wê bê kirin. Di wê temenê de wê, rengê hizirkirinê ê ku em dikarin wê bi pêvajoya kirina felsefeya darêjkê re wê di demên mîtolojiyê de wê kifşikin.

Ji wê aliyê ve wê dema mîtolojiyê û şubjektîwîsma wê di aslê xwe de wê, di awayekê de wê, pirr zêde wê, demeka azmûnkirina felsefeya darêjkê bi gelek awayên wê yên fahmkirinê bê. Wê di wê temenê de wê, bi wê re wê, li wê were lê hizirkirin. Di awayekê wê weke hizirkirina ji hev cihê kirina gîyan û laş jî wê bi reng û çerçoveyek gnostikî wê xwe di wê temenê de wê, wê di zik wê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Di wê temenê de wê, gîyan û laş wê dema ku wê j ihev wê were cihê kirin wê di awayekê de wê çendî ku wê gîyan wê bi serê xwe wê were lê hizirkirin wê di gîyanê de lêgerîna hizirkirinê û ankû wê weke hizirkirinekê tefkirkirinê wê di wê rengê de wê, bi demê re wê bibê. Di wê temenê de wê, têgîna şubjektîwîsma mîtolojiyê ku em wê di awayekê de wê, kifş dikin wê, weke ku me hinekî li jor hanî ser ziman wê di çerçoveya têgîna navaroka şubjektîwîsmê de wê bi obje û şubjeyê re wê, çawa wê weke xwarinê û tahma ji wê bihizirê li wê di wê temenê de wê, li hebûna gîyanê jî wê were lê hizirkirin. Gîyan wê weke wê objeyê-

xwarinê bê. Hizirkirina ji wê jî wê, weke wê tahma ji wê xwarinê û hwd wê li wê were li wê hizirkirin.

Di wê temenê de wê, şbjektiwisma mîtolojiyê wê rêya serwerîyê wê di hemû tiştê şbjekirina wê de wê bibînê û wê di wê temenê de wê bi wê rre wê, di awayekê de wê weke ku wê bihizirê. Di dewama wê de wê, weke aliyekê wê yê din jî wê xwe di dewama wê de wê bide dîyarkirin.

Wê pêvajoya pêşî a mîtolojiyê û şbjektiwisma wê, di wê de wê, her tişt wê pêşî wê were şbjekirin. Wê pirr zêde wê bi şbjekirinê re wê bide nîşandin. Ev pêvajo wê weke pêvajoyek ku wê rewşên jîyanî, tişt û hwd wê bi hemû alî û awayên wan re wê bikê ku ew bi wê rengê wê di awayekê de wê fahmbikê. Wê di pêvajoya piştê de wê weke ku em di demên sumerîyan de dibînin wê di her tiştê heyî de wê, çawa wê di wê de wê lêgerîna gîyanekê wê bê kirin wê bê dîtin. Di wê temenê de wê, di tiştê de lêgerîna li gîyanekê wê, nîşanaka wê bê ku wê obje û şbjek wê cûda û cûda wê bîn dîtin, têngiştin, fahmkirin û derkkirin. Piştê jî wê di dewama wê de wê çawa wê di dewama wê de wê, têkiliyek di nava herdû aliyan de wê weke laş û gîyanê, tişt û biriqîna wê û hwd wê, di wê temenê de wê bi wê were lê hizirkirin.

Di şbjektiwisma mîtolojiyê de wê, darêjk wê were kifşkirin û wê di awayekê de wê, êdî wê, bi regekî wê bêserûber wê bi wê were lê hizirkirin. Wê di wê temenê de wê, heta ku mirov bi têngîn, nerîn û fahma xwe têrbibê wê, ew têngiştina darêjkê wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin. Dibê ku wê, bo ku mirov di nava jîyanê de bigihîjê pêvajoyek baş fahmkirinê di nava jîyanê de wê pêwîstba ku ew pêvajo bijîya jî ba.

Her çendî ku em têngîna darêjkê bi dema felsefeyê û bi teybetî bi hizrên filosofên weke aristo û hwd re wê dihênin ser ziman jî lê di aslê xwe de wê, dema ku em têngîna darêjka şbjektiwisma têngîna mîtolojiyê wê kifşbikin wê bê dîtin ku wê, tenê ew wê weke pêvajoyek wê ya fahmkirinê wê xwe di regekê de wê bide dîyarkirin. Di aslê xwe de wê pêvajoya têngîna şbjektiwisma mîtolojiyê wê pêvajoyên wê yên pêşketinê û fahmkirinê ku wê heta demên felsefeyê wê bibin wê, di regekê de wê, li ser wê temenê wê weke pêvajoyek dawî jî wê di dîmenekê de wê, xwe bide dîyarkirin. Ya ku wê, mîtolojiyê û şbjektiwisma wê bide lêpîrsandin û bikê berlêpîrsînê de jî wê, di wê rengê de wê, ew têngîna şbjektiwisma darêjkî ku wê her tiştê wê bi hemû rewşên wê yên jîyanî re wê, bidest kirina nava xwe wê bikê jî bê. Wê bi wê re wê, çawa wê ji wê xwezaya objektîw wê dîrkeve wê, ew dîrketin û ew şbjektîwitet wê, ew wê, bikê ber lêpîrsînê de.

Darêjka felsefeyê û ankû ya dema felsefeyê wê, li ser temenê şenberîya xwezayî û hebûna wê di temenê fahmkirina wê de bê wê, di wê temenê de wê, ya şubjektivîsma mîtolojiyê wê li ser hebûna heyî re wê bikê berlêpîrsînê de. Hinekê jî pêşketina pêvajoya kirina felsefeyê wê bi kifşkirina wê têgîna darêjka şubjeyî ku wê li ser çerçove û hebûna xwezayî a heyî û şenber re wê, bikê wê jinûve kifşbikê û wê fahmbikê. Ji vê aliyê ve ku mirov dinerê wê dibînê ku wê di temenê pêşketina rengê hizirkirina felsefeyê û darêjka wê jî wê, li ser ya şubjektivîsma dema mîtolojiyê re bê. Wê, bi gotinek din wê, ew darêjka şubjektîv a dema mîtolojiyê wê, di dema felsefe û rengê hizirkirina wê de wê, bi aliyê wê yê objektîv û tiştê ku ew heyî re wê bê kifşkirin û bê hanîn ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê darêjka objektîv û rasyonel wê, li ser temenekê şenberîya ya heyî re wê bê tefkirkirin û hizirkirin. Hemû xweza û tiştên nava wê bi fîzîkî û bûjenî wê di wê temenê de wê êdî wê temenê wê **biafirênin**.

Di dema mîtolojiyê de wê, bêî ku wê li hebûnek jîyanî a beremberê wê, were lê hizirkirin wê ew wê, weke hati hizirkirin wê bê herêkirin û rast dîtin. Lê ya dema felsefeyê wê ne wûsa bê. Wê ew wê tiştê ku ew bi awa û rengê wê re wê, çawa wê, ew wê, bi rewşa wê ya darêjkî re wê were dîtin wê li wê were lê hizirkirin. Ku em bi têgînekê empatiyê di nava têgîna darêjka şubjektivîsma mîtolojiyê û ya dema felsefeyê bi wan dênin û werênina ser ziman wê, gotina Marks a ku wî bo bo dîyalektîka Hegel hanîya ser ziman bi rengê «serjêr bû, min we rakir li ser lingên wê» wê weke gotinek ku wê, karibê di wê nûqteyê de wê, fahmkirinekê wê bi têkiliya têgîna darêjka dema hizra felsefeyê û ya berî a a dema şubjektivîsma dema mîtolojiyê wê, karibê bide me. Darêjka şubjektivîsma mîtolojiyê wê, ji jîyanê û xwezayê qût wê, xwediyê rengê hizirkirin û fahmkirinê bê. Wê di wê temenê de wê, felsefe wê hinekî wê bi vajî wê hizirkirinê re wê, bi felsefeya destpêka dema demên kevnera re ku wê bi jinûve kifşkirina xwezayê weke xwe û ji wê ghiştina rengê hizirkirinê ê objektîv û hwd re wê, di wê temenê de wê, çerçoveya rengê hizirkirina felsefeyî jî wê bi wê re wê li ser bingihê xwezayê wê bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê, di nava pêvajoya hizirkirinê demên kevnera de wê, hinek pêvajoyên kin lê pîrr zêde bi pêşketin û giring wê di zikhevdu de wê derbas bibin. Minaq wê demên destpêkê ên felsefeyê weke minaq ji Thales, haraklit, demokrit, epîkur û hwd wê, bi wê temenê xwezayê û bi kifşkirinê wê re wê bê hizirkirin. Piştî wan wê Platon, Aristo û hwd wê bi wê rengê hizirkirina felsefeyê

wê li wê şubjektivismâ mîtolojiyê û darêjka wê binerê û wê bixwezê ku wê fahmbikê û wê bigihênê fahmkirinekê di çerçoveya wê rengê hizirkirina felsefeyî de.

Aristo jî û berî wî platon jî hewldan ku wê rengê darêjka berî wê dema felsefeyê ku ew bi têngîna xwûdê re bê û hwd wê, fahmbikin. Wê di encama wê de wê, têngînek darêjkî û gîyanî wê ji aliyên cihê ve wê, bi felsefeyî û teorikî wê bi wê pêşbixin. Lê em wê di dewama wê de wê, divê ku wê kifşbikin ku wê, têngîna mîtolojiyê wê, di wê temenê de wê, her tiştê wê, weke bi şubjekirinê re wê, di awayekê de wê, xwe bide dîyarkirin. Ew tiştê şubje wê, li dûnyayê wê weke wê hebê û ankû wê nebê, ew wê weke aliyekê din ê ku wê li wê were hizirkirin. Ew jî wê bê nesibê felsefeyê ku ew li wê bihizirê.

Di aslê xwe de wê, di wê temenê de wê, mîtoloji wê, ji gelek aliyên weke vê aliyê ê li ser şubjektivismâ wê re wê, hê jî wê, weke aliyekê ku wê li bendê wê bê ku ew ji gelek aliyên din ve jî were fahmkirin. Ber vê yekê wê, di wê temenê de wê, mîtoloji wê, di xwe de wê bingihêkê darêjkî ê giring wê bi wê rengê wê bihawênê.

Kifş û şoreşa darêjkê li ser temenekê şubjektivist wê di demên mîtolojiyê de wê, bê kirin. Wê di wê temenê de wê, mirov wê bi aqilê xwe êdî wê di nava jîyanê de wê bi wê re wê tiştê wê bibînê. Ew wê weke wê bê û ankû ne weke wê bê. Ew bişibihê û ankû ew cûda bê. ..

Ku mirov wê ji kijan aliyê ve wê li wê binerê wê, dema şubjektivismê wê di hemû awayan de wê qalibên xwe yên hizirkirinê wê li ser temenê jîyankirinê û awayên jîyankirinê wê di awayekê de wê weke ku mirov wê kifşdikê wê ew wê, di wê temenê de wê bikê. Di wê çerçoveyê de wê, felsefe wê, dema ku wê pêşkeve wê di serî de wê li ser wê têngîna darêjkê û şubjektivismâ wê re wê, xwezayê wê di şewayekê de din de wê, di aslê xwe de wê kifşbikê. Di wê rengê de wê, kifşkirina wê, êdî wê, çawa wê, 'bi hizirkirina weke wê' ku wê li wê were hizirkirin wê di wê temenê de wê weke mijarek hizirkirinê a weke bi rengê tiştê û biriqina wê û hwd wê di wê yemenê de wê xwe bide dîyarkirin.

Ku em aqilê felsefeyê ku wê di demên kevnera de wê pêşkeve wê, weke şoreşek aqilî wê herê bikê wê demê divê ku mirov wê di wê çerçoveyê de temen û bingihê wê di wê rengê de wê, li ser temenê wê têngîna darêjkê û şubjektivismâ dema mîtolojiyê jî wê dênê û wê bi wê re wê fahmbikê. Lêgerînên mantiqî, rasyonalmê wê di wê temenê de wê, bingih û temenekê wan ê ku wê biafirênê wê hebê. Bi gotinek din wê têngih û ankû şubjektivism wê li ser lingên wê bê danîn rûnandin.

Di wê temenê de wê, şubjektivismâ dema mîtolojiyê wê, bi aqil wê her tiştê wê fêrî dîtînê wê bikê. Ev fêrbûnên bi aqil û hwd wê, di demên mîtolojiyê de wê bèn avêtin. Wê di wê rengê de wê, pêşketina wan wê di reng û awayekê de wê, weke ku wê bê kirin û wê bèn hanîn li ser ziman. Kevneşopîyên weke bi ol û ankû bi felsefeyî ên weke idealismê û hwd jî wê di reng û awayekê de wê, ji temen ve wê xwe bispêrênina wê temenê, weke ku wê çawa ku wê hizirkirinên bi gîyanî wê karibin bèn sparandina li demên animismê. Di aslê xwe de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di wê rengê de wê, têgîna darêjk û şubjektivismê wê, di temenekê fenomenî de wê hevdû biafirênin û wê temenê hevdû wê biafirênin. Dîtina tiştê bi hiş û ankû bi aqil wê di wê rengê de wê, weke derkkirina wê ku wê bibê wê, li ser wê re wê, ew wê bê kirin. Wê, di wê rengê de wê, ev wê temenê wê biafirênê ku wê mirov wê bi mejiyê xwe wê bi tememî wê bibînê û wê, dervî wê weke 'kor' bê wê lê were.

Di aslê xwe de wê, di wê demê de wê hişmendî wê, di dema mîtolojiyê de wê şoreşa xwe ya bîaqil wê bikê. Wê di wê temenê de wê, pêvajoyîna girîng ku wê ji demên piştî ên bi aqilê rasyonel û hwd re jî wê bîna temen wê bèn avêtin. Wê dema ku wê felsefe wê weke rengê aqilê lêpirsîner wê pêşkeve û wê li ser temenê aqilekê rasyonel wê hewl bê dayin ku di heviyekiyekê de wê, weke wê hanîna ser ziman wê, di wê temenê de wê, ji aliyekê ve wê ew wê xwe bispêrê wê demê.

Pêvajoyên şubjektivismê wê, têrbûna xwe ya bi fahmkirinê wê di wê demê de wê bijî. Wê aqil wê, hemû awa, reng, şêwa û hwd wê, di wê demê de wê bi wê re wê bihizirin. Heta ku wê bi aqil gihiştina şêwayê aqilê razber jî wê di awayekê de wê temenê wê di wê çerçoveyê û demê de wê, xwe di rengê de wê bide dîyarkirin. Wê dema ku wê gotinên weke 'xwûdê wê bê şandin li azmana' wê di reng û awayekê de wê weke ku wê bi kirdeyî û morfolojiyî a li ser wateyê re wê, hizirkirinek wê bi razberî wê di wê temenê de wê, werina qastkirin.

Yazdanên berî wê demê ên 'li ser rûyê ardê' wê di wê temenê de wê, weke kirdeyîna razber ên ku wê, bi wan wê bê hizirkirin bê. Wê di wê temenê de wê çendî ku wê weke bilaşkirina bi wan wê were hizirkirin jî lê wê bi xosletên gîyanî wê ew li wan wê were hizirkirin. Wê, karina bi afsûnî 'xwe gihandina her tiştê û demê û kirina her tiştê ku wê bo wan bi derfet bê' wê, di wê temenê de wê, weke têgînek ku mirov wê dikarê wê bikirpênê û wê fahmbikê bê.

Di wê rengê de wê ev kevneşopîyên hizirkirinê wê di reng û awayekê de wê bi wê re wê, xwe di çerçoveyekê de wê weke ku wê bidina

dîyarkirin. Di nava wan kevnêşopîyan de wê weke kirdeyna navendî wê, bi wan wê were hizirkirin. Wê dema ku wê li dora kesekê ku ew ‘yazdan’ bê wê kombûn wê bibê wê, yan jî bi wê û ankû wî were bawerkirin wê ew di wê temenê de wê ji kesîfî wê were derxistin û wê bi keseyefî wê, weke têtînek razber wê were lê hizirkirin. Ev wê, di wê rengê de wê, weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê, di serî de wê, li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê.

Di mijara têtîna şubjektîwîsmê de wê, di aslê xwe de wê, di wê demê de wê çendî wê were kifşkirin û wê bi wê were lê hizirkirinê wê di zane min de wê cihê wê bê. Ber ku wê di wê demê de wê, şoreşa şubjektîwîsmê wê di wê temenê de wê, bi dema mîtolojiyê re wê bibê û wê di wê temenê de wê di reng û awayekê de wê xwe bi wê re wê, bide dîyarkirin.

Pêvajoyên hizirkirinê ên demên mîtolojiyê wê, bi rasyonalkirina wan a li ser hizirkirinê weke felsefeyê û bi wê rengê fahmkirina wan bê û ankû di wê temenê de wê, weke her tişt wê, weke têtînekê bê ku wê were dîtin û wê bi wê were lê hizirkirin wê, di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê, pêşkeve.

Ji du aliyên ve wê dikarê wê weke aliyekê wê yê giring wê fahmbikê. Wê weke bi fenomenî li ser têtînekê gîyanî re wê her tiştê ku ew zindî bê û ne zindî bê di wê de lêgerîna gîyanî bê. Wekî din wê her tiştê ku ew heya wê bi salixkirin û watelêkirinê wan re wê werina fahmkirin bin. Ev herdû alî wê, di awayekê de wê, di demên aqil ên piştê de wê bi têtîna “watelêkirina tiştê” re wê, di reng û awayekê de wê xwe bide dîyarkirin. Wê gotina, “bi aqil fahmkirinê” ku ez li wê dihizirim wê di aslê xwe de wê, di wê temenê de wê çawa wê, di şewayekê de wê bi aqil dîtinê û tiştê hizirkirinê wê bikê wê bi wê re wê, di awayekê de wê, bide dîyarkirin. Aqilê şubjeyî ê mîtolojiyî wê li ser wê temenê şubjekirina her tiştê û hwd re wê, di rengekê de wê, pirr zêde wê di temen û awayekê afrîner de wê, dîmenekê wê bide dîyarkirin.

Demên felsefeyê wê, dema ku wê bi şewayê hizirkirinê wê were lê hizirkirin wê di wê rengê de wê, li ser wê temenê wê weke temen û çerçoveyek hizirkirinê wê bidina dîyarkirin. Ji vir wê dema ku em gotina felsefeyê û ya mîtolojiyê wê dênina rex hevdû û bi şewayekê hevdû fahmkirinê wan hildina li dest wê, di wê temenê de wê, karibê weke aliyekê wê yê giring wê xwe bide dîyarkirin. Mijarên mîtolojiyî wê berî felsefeyê jî wê hebin û wê dema ku em bi demên felsefeyê dinerin em dibînin ku wê mijarên demên mîtolojiyê wê weke mijarên demên

felsefeyê jî wê rûbidin û wê bèn ser ziman. Minaq mîtoloji di derbarê rewşên ku ew di dûnyaê de rû didin diafirê ên weke mirin û jîyanê. Mirov wê ji her aliyê xwe ve wê mijara mîtolojiyê bê. Kirin û çalakiyên mirov, rewşên rewîstî, bawerkirinê, girêdanê, başî û nebaşîyê û hwd re wê weke aliyna ku wê di nava mitolojiyê de wê, weke aliyna giring wê xwe bi wê re wê bidina dîyarkirin. Weki din wê tiştên weke qadaxa û ne qadaxa, rewşên dadî û hwd wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin.

Di mîtolojiyan de têgehên wekî "bedewî", "xemgînî", "ahengî", "hevsengî", 'xweşikati', 'estetism' û hwd jî hena. Weki din wê di dewama wê de wê mijara xweza û gerdûnê wê di awayekê de wê, di xwe de wê weke mijar wê hildina li dest. Li ser têngînên yazdanî û hwd re wê, weke ku wê, rol beşkirin weke yazdanak erka wê ku ew dana bereketê bi şînayê û hwd bê wê, bibê. Di wê rengê de wê, ev rewşa rol û weyn salixkirinê wê di aliyekê din de jî wê temenê salixkirinên giring ên bi têngînî ku wê di wê çerçoveyê de wê bi mijarî ku wê werina fahmkirin bin. Ev wê, weke reng û şaqekê kifşkirinê jî wê di mîtolojiyê de wê bê dîtin. Her yazdanak xwediyê erk û rolekê bê.

Weki din wê di rengekê de wê, li ser sedema bûyîna rewş û tiştê wê hizirkirinên wê di felsefeyê de wê bibin. Minaq wê, çawa baran dibarê, ber çi zad pêwîsta û hwd. Weke van wê gelek mijar û têngînên din wê mirov karibê wan kifşbikê ku wê di nava mîtolojiyê de wê bèn salixkirin.

Mijarên weke yên 'bûyîn', 'zêdebûn' û hwd jî wê, bê dîtin ku wê werina hildan li dest. Ev mijar û gelek mijarên din ku wê di awayekê de wê, bi wê re wê, bèn hildan li dest wê, di demên felsefeyê de wê, çawa wê li şûna bi temenekê şubjektiv wê li ser temenekê sedem û encamê û bi aqilek rasyonel wê were fahmkirin wê di wê temenê de wê bê dîtin. Rasyonelism û pêşketina wê, di wê rengê de wê dema felsefeyê û rengê hizirkirina wê bi wê rengê wê bi xwe re wê bènê. Di wê temenê de wê, temenê bawerkirina weke 'bi dayîna yazdanan' a tiştan û afirandinê û hwd wê, di wê temenê de wê bikê berlêpirsînê de. Weke ku wê were dîtin wê di dema felsefeyê de wê, Thales, bi 'avê', demokrit bi 'atomê', platon bi 'îdea' û aristo bi têngîna 'bûjena safî' re wê, mijarê wê bixwezin wê werênina ser ziman. Em dibînin ku wê çavkaniya jîyanê wê çi bê wê weke ku wê di demên mîtolojiyê de wê li wê bê hizirkirin wê di demên felsefeyê de jî wê di wê rengê de wê li ser temenekê bi fahmkirina xwezayî wê li wê bê hizirkirin. Têngînên bi pêjnî ên mîtolojiyî wê, di dema felsefeyê de wê bi nerînek çavdêr wê bèn hildan li dest. Felsefe wê

li ser temenekê weke zanîna xwezayê û ankû zanîna ji xwezayê re wê pêşkeve û wê di wê temenê de wê, derkeve li pêş.

Weke felsefeya xwezayê jî wê dikarê di rengekê de wê salixbikê û wê werênê ser ziman. Wê tiştê wê bi wê ku wê werênê ser ziman wê, ne bi tênginek yazdanî û hwd re wê bênê ser ziman wê, tiştê wê di nava tékiliya sedem û encamê de bi temenekê xwezayî wê bi wê re wê bênê ser ziman. Wê felsefeya xwezayê wê li ser dûnya heyî û dihê dîtin wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê ew wê bênê ser ziman. Wê berê aqil û hizirkirina xwe wê bide wê. Di wê temenê de wê, filosofên ku wê derkevin wê bi tememî wê li dijî rengê hizirkirina mîtolojiyê wê helwestekê bidina nîşandin. Wê li ser felsefeyê re wê, di rengekê û awayekê de wê bênin ser ziman.

Di dewama wê de wê dema ku mirov balê bikişênê li ser nivîsên mîtolojikî wê weke destana 'ilyada' û 'odysseia' ku wê homeros binivîsê wê weke awayê wê yê dawî bê. Wê, di wê temenê de wê, gelek waryantên wê yên cihê di demên berê de wê werina dîtin. Minaq em dema ku li nava destana gilgamêş dinerin wê di wê de wê mijarên ku wê bên hildan li dest wê bi gelek tefsirên xwezayî re wê, mijarên weke mirin û nemirbûnê bê. Piştî mirinê hebûn û nebûna jîyanê bê. Piştî mirinê gîyane mirov li kû û çawa dijî û hwd wê, weke mijarên ku wê bi wê hilde li dest bê. Weke vê gelek pêjnên bi vegotinî mirov dikarê kifşbikê û werênê ser ziman.

Di aslê xwe de wê weke ku mirov dibînê wê di nava sazûmana hizirkirina felsefeyê de wê sazûmanak gerdûnî wê hebê ku wê bi wê were lê hizirkirin. Lê wê ew ne tenê bi xweza û dûnyayekê re wê bi sînor bê. Wê felsefeya xwezayê wê li ser temenê xwezayê û şenberîya wê dikê ku wê fahmbikê û wê, di wê temenê de wê, ew wê hilde li dest. Wê, ew qalibê sazûmana gerdûnî wê, di dema felsefeyê de jî wê, bê dîtin ku wê, li gorî û ankû li ser wê re wê bê hizirkirin û wê bê gihandin li encamên hizirkirinê. Minaq wê dema ku wê li gerdûnê wê bê hizirkirin wê li fezeyê wê çawa wê gerwerkên din wê hebin wê bê kifşkirin. Wê, di wê temenê de wê, li gerdûnê wê bi tênginek 'sermed' wê bê hizirkirin. Felsefe wê, di temenekê xwezayî de wê bi çerçoveyek fahmkirinê a 'ne sermedî' û ankû 'bisînor' de wê li wê bihizirê û wê ew wê fahmbikê û wê bênê ser ziman.

Di felsefeyê de wê di demên piştê de jî wê hizirkirinên li ser 'sermedî' û 'nesermedîyê' wê, di wê temenê de wê bibin. Wê heta roja me jî wê bibin. Di nava xwezayê fezeyê re wê, çawa wê, pêvajoyên bûyînê wê bibin wê têngînên teorikî ên ku wê bi wê bênina ser ziman wê li ser

temenekê salixkirinên bi 'şenberî' wê bên pêşxistin û wê bi wan wê were lê hizirkirin.

Piştî dema mîtolojiyan wê, ew wê tênginên mîtolojiyî ên weke bi 'sermediyê' 'yazdaniyê', 'baweriyê' û hwd re ku wê bibin wê bi rengê olan re wê xwe di rengekê de di demên felsefeyê de wê bi aqilê felsefeyê re wê bênin ser ziman. Ol û bawerî wê weke şewayekê hizirkirina mîtolojiyî ku wê bi aqilê felsefeyê û rasyonalisma wê hatî hizirkirin, şrovekirin û hanîn li ser ziman jî bê.

Wê dema ku wê felsefe wê, weke ku wê bi gotinek gelemperî wê bê gotin 'wê aqilê ji nava jîyanê bê' wê di wê temenê de wê êdî wê mijarên bi tênginên weke ol û baweriyên jî wê bi hizirkirina li wan bin. Wê kesek wê çawa bijî, xwediyê rewîstek çawa bê, çawa hevdû bibînê û hevdû fahmbikê, çawa hevdû herê bikê, tiştên ku ew bên xwarin û newina xwarin, tiştên ku ew bi kirinî rast werina dîtin û yên ku ew rast newina dîtin û hwd wê, di wê çerçoveyê de wê bi gelek aliyên din re jî wê bi wê re wê werina ser ziman. Weke ku wê çawa wê bi felsefeyê aqil daket li nava jîyanê wê mîtoloji jî wê bi şewayên olî wê dakeve li nava jîyanê û wê bi aqilê razber û şenber wê di zikhevdû de wê li ser temenekê felsefeyî û hwd re wê bidest hizirkirinê wê bikê. Hanîna rex hevdû a gotina felsefe û olê û ankû felsefe û baweriyê û hwd li ser temenên weke yên felsefeyê, teolojiyê û hwd re wê, di wê temenê de wê, karibê wê weke çerçoveyek rengekê hizirkirinê ê ku wê bi wê re wê, were dîtin bê.

Salixkirinên gotinan bi zimanî û hwd jî wê di wê temenê de wê, bi temenekê rasyonali wê bibê. Wê dema ku em, minaq gotinên weke 'şenberiyê' û 'razberiyê' salixdikin wê ya şenberiyê weke bi temenê wê di nava jîyanê de heyî wê dihênin ser ziman. ya razber wê weke ya 'teorikî' û ankû weke 'ya beremberê wê di jîyanê de neyî' wê dibînin û wê dihênin ser ziman. Ziman û rasyonalism wê bi felsefeyê û rengê hizirkirina wê re wê li ser temenê xweza û jîyanê û hwd re wê di wê temenê de wê, hin bi hin wê çerçoveyek fahmkirinê û wateyên xwe wê bistênê. Di wê rengê de wê, gotin wê, di rengekê de wê, di aslê xwe de wê, di wê de wê sînorê hizirkirinê wê nebê. Rasyonalism wê li ser temenê jîyanî û xwezayî wê di wê de wê bi salixkirinek şenber û hwd re wê bi sînor dikê û wê dihêne ser ziman.

Hevnasîna bi jîyanê, dûnya, xweza, û her weha hevdû re wê di nava wê xwezaye jîyanî de wê, bi wê rengê wê li ser temenekê rasyonal re wê di reng û awayekê de wê weke ku wê bibê. Rasyonalism wê tênginek felsefeyî a ku wê, li ser rengê ku em wê salix dikin re wê dinerin weke

nerînek jîyanî wê pêşbixin û bi temen bikin. Wê di wê temenê de wê, li ser wê re wê çawa wê tişt wê were dîtî wê bi hebûna wê re wê, li wê were lê hizirkirin. Li gorî wê, tişt wê pêşî wê hebê û şenber bê. Wê weke aliyê pêşî ku em wê li wê bihizirin wê di wê temenê de wê, kifşbikin bê. Genim bi çandiniyê dibê, agir bi çîroşkekê derdikeve, baran ji nava awran dihê û hwd.

Li ser temenê rasyonalismê û felsefeya kirinê re wê bi wê re ku em gotinekê bêjin wê di wê çerçoveyê de wê mirov kirin çî û çawa kir wê, bi wê rengê wê, weke wê ew weke tiştêkê bûyî wê hebê. Kirinek rasyonal ku mirov wê dibînê wê karibê ji wê gelek tişt bi têngî û aqilî werina fahmkirin. Weke ya ku wê li mirov maqûl were jî wê karibê were fahmkirin. Weke ya ku ew di temenekê xwezayî de levbikê û ew bi hêzek serxwezayî re newê hanîn li ser ziman re jî wê karibê were hanîn li ser ziman. Di dewama wê de wê dikarê wê bêjê ku mirov wê kirinekê wê bikê wê mirov wê bide dîyarkirin ku mirov wê kirinê dikê. Ez dibêjim û wê li gorî wê gotina xwe dikim. Wê demê wê ew wê weke kirineka min ku min ew kirî bê. Wê di nava aqilê mîtolojiyê û hwd de wê, têngîna baxtî ku wê were were ser ziman wê bi wê re wê, bê gotin ku 'mirov çî bikê wê berî ku were dînyê wê li ser wî nivîsî bê ew li gorî wê dikê' wê bê ser ziman. Di wê temenê de wê, kirina me jî wê, weke pêşdîtina wê bi kifşkirina wê ji destpêkê ve wê, bi wê r ewê, di wê temenê de wê bê hanîn li ser ziman.

Lê felsefeya kirinê wê di wê temenê de wê, li ser temenekê rasyonalî ku wê bi wê bihizirê wê, bènê ser ziman ku wê kirina mirov wê, bi mirov re bi sînor wê hebê. Wê dervî wê têngîna baxtî wê di rengekê de wê, bènê ser ziman. Mirov wê, dema ku wê, çî xwarinê wê bixwê û çawa wê bixwê wê ew wê dîyar bikê. Lê ji aliyekê din ve jî ew nikarê bê xwarin xwarinê bijî.

Li ser wê temenê wê, felsefe wê weke zanîna hebûnê û zanista zanîna hebûnê wê xwe di awayekê de wê bide pêşxistin. Wê di wê temenê de wê dema ku wê li ser temenekê çavdêrî re wê bihizirê wê, di wê rengê de wê bi wê re wê li tiştê wê bihizirê. Tişt çawa heya û çawa dibê wê, weke du pirsên ku wê di wê çerçoveyê de wê bi felsefeya kirinê a hebûnê re ku wê li wê were lê hizirkirin bê.

Di nava felsefeya xwezayê de wê, li ser temenê wê kirinê wê bi wê bixwe wê bikê ku wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê hinekî jî wê şenberîya aqilê felsefeyê wê ji wê aliyê ve wê bi xwe û sedema hebûna xwe wê hanîna ser ziman re bê. Wê, di wê rengê de wê, li şûn wê li hêzek

afrîner weke xwûdayî wê negerihê. Di dewama wê de wê, felsefeyên olî ku wê pêşkevin wê li ser têtînen metafîzîkî û hwd re wê, di dewama wê de wê bi wê re wê bihizirin û wê li şûn wê bi aqilê şubjektîw wê ew wê, bixwezîna ku ew bi wê rengê li ser temenekê gnostîkî wê werênina ser ziman.

Metafîzîk wê hinekî jî wê weke pêwîstîya hizirkirina li ser wê felsefeya xwezayê ku wê tiştê bi serê xwe wê, dikê ku wê bi xwe wê fahmbîkê û wê bi ti kifşkarên dervî wê ve nedê girêdan re ku ew wê werênê ser ziman re wê, ew wê çawa vajî wê li hêzek kifşkar a li pişt wê ji destpêkê ku ew heya wê bigerihê wê weke aqilê wê bê. Wê weke têtînek rasyonalfî a encama têtîna gerdûnî a mîtolojiyê jî wê di wê temenê de wê bi wê li ser wê çerçoveya wê ya fahmkirinê a 'sermedîyê' wê dikarê wê fahmbîkê.

Felsefe ku wê armanca wê fahmkirina jîyanê bê wê demê wê li ser temenê hebûnê û wateya hebûnê re jî wê li wê bihizirê. Di wê temenê de wê, hebûn ne tenê wê hebê. Wekî din wê bi wate jî wê hebê. Ev wê weke aliyekê têtîniê ê şubjeyî jî bê. Lê wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê, minaq wê dema ku em bahsa azadiyê dikin wê, dema ku em karibin başî û nebaşîyê ji hev derxin û vaqatênin em li gorî wê têtîna şubje weke ku em bi serê xwe û ankû azad jî bin.

Di aslê xwe de wê, dema ku mirov wê li têtînen wele azadiyê û hwd wê bihizirê wê çawa wê ew wê bi temen bikê wê ev fektorên hizrî wê hemû jî wê bi carekê wê di xwezayê de wê, rengê xwe bidina dîyarkirin. Vajî azadnebûn û serbestnebûnê wê girêdanê bê û wê ew jî wê bi têtînek pêwîstînî (determinist) re wê, di rengekê de wê bê hanîn ser ziman. Di nava xwezayê de ku mirov nikaribê bêî xwarin xwarinê bijî wê demê mirov ji wê nikaribê bahsa serbestbûnekê bikê. Wê demê wê hemû serbestiyên me jî wê di rengekê de wê, bi şart û sedemên girêdayî wê hebê.

Felsefeya kirinê wê ji aliyekê ve wê li ser têtîna kirinê re wê karibê temenekê lêpirsînê ê li ser fahmkirinê re di wê warê de wê biafirênê. Wê dema ku ez karibim tiştêkê bikim wê demê ez dikarim wê bikim. Wê dema ku ez karibim kifşbikim ku ez çî bikim wê demê ez dikarim wê bikim. Dema ku ez karibim tiştêkê bikim wê demê ez serbest im. Di wê rengê de mirov dikarê bi gelek aliyên wê yê din re wê li wê bihizirê. Di wê temenê de wê serbestî, azadî û hwd wê weke têtîna li ser fahmkirinê û bihişbûnê û bi wê da nîşandina wîniê û bi wê kirinê re wê ava bin.

Felsefe hinekî jî kirinê weke çavkaniyekê wê di wê temenê de wê li ser kirinîya wê re wê di wê temenê de wê, karibê wê bide fahmkirin. Oldarek wê di roja me de wê, bêjê ku 'te ew kir ber ku ew di baxtê de hebû.' Kesekê bi felsefeya kirinê dihizirê wê bêjê ku 'min ew kir, ber ku min ew dikarî wê bikim' û ankû 'ber ku min dizanî ez wê bikim.' Wê demê bi zanînê re wê sînore wê her ku wê pêde wê herê wê berfirehtir wê bibê, ku temenê wê li ser zanîn û hiş bê.

Li wê kirinê wê bi têtîgînên şubjeyî ku wê rast û ankû ne rast û yan jî baş û nebaş wê were dîtîn wê weke şewayekê din ê aqil û hizirkirinê bê. Ev jî wê bê mijara têtîgînên weke yên rewîstê û hwd. Di aslê xwe de di wê temenê de wê mijare rewîstê wê dikarê wê gotinekê wê li ser wê bibêjê. Gotina Rewîstê bi rengê ku ew di jîyanê de li wê dihê hizirkirin wê ji awayekê yekalî û ankû formelî wê ne dûr bê.

Derketina dervî wê bi têtîgînek rewîst a afrîner ku mirov bi wê bihizirê wê, di wê temenê de wê, kirinê bi hebûna wê re wê baş û ne baş dîtina wê, ji wê zêdetirî wê weke têtîgînek ku ew ya ku wê temenê domansdina hebûnê salixdikê wê karibê bi wê re wê di rengê de wê fahmbikê. Minaq minaq rewîst rast dibînê ku wê, kirina têtîkiliya zayendî bo zêdebûna mirov pêwîsta wê, çima wê li ser awayê wê bi başî û nebaşî wê bisekinê?

Felsefeya kirinê wê hinekî wê li ser nerînê, jîyankirinê û wê weke wê bi çavdêrî kirinê û hwd re wê, were dîtîn. Di çerçoveya kirinê de em dema ku em kirinekê dikin û yan jî em dibihîzin ku wê kesek wê kirinekê wê bikê wê çawa wê bikê wê, bi wê re wê, ew kirin wê, çawa bûya bi awayê wê yê 'şenber' re wê, li wê were hizirkirin. Di kirinekê de wê mirovek wê nikaribê bifirê. Wê bimeşê. Ev wê weke têtîgînek felsefeyî a rasyonalî li ser kirinê re wê bide dîyarkirin bê.

Di kirinê de wê, weke ku mirov wê dibînê ku wê, aliyê rast û nerast, baş û nebaş û hwd wê weke aliyna bisînor û sazûmanî wê xwe bi wê re wê, bidina dîyarkirin. Kesek wê hêrîşî jîyane kesekê din bikê û jîyane wî ji destê bigirê weke bi kuştinê û hwd wê, weke kirinek nebaş bê. Kesek wê dema ku wê bibînê ku wê kesek ketiya ardê û herê destê bidiyê û wê rakê ser pîyên wê weke kirinek baş bê. Wê di wê temenê de wê ji hevdû cihê kirina başî û nebaşîyê wê di kirinê de wê, karibê bi temenekeê şubjeyî wê fahmbikê.

Li vir wê, mirov dikarê wê, werênê ser ziman ku wê, mijare aqilê şubjeyê wê di aslê xwe de wê, pîrr zêde wê kûr û wê pîrralî wê pêwîstîya fahmkirina wê hebê. Rasyonalizekirina aqilê şubjeyî wê di wê temenê de

wê li ser temenekê bi hizirkirinên weke bi kirinên baş û nebaş û ji wan gihîştina aqilekê kirinê re wê karibê bê kirin.

.

Di dewamê de felsefe û pêşketina çandê

Di mijare çand û derûniyê de ku mirov hewlbide û bi wê bihizirê wê bêgûman wê di dewama wê de wê weke aliyna wê yê giring wê gelek aliyan ku wê bi wê ve wê girêdayî wê karibin bên kifşkirin û bên hanîn li ser ziman. Di mijare çandê de wê, dema ku mirov wê bihizirê wê, pêvajoyek jîyanî a civakî li ser temenê wê yê dîrokî, antropolojikî û hwd re wê bi gelek aliyan din ên weke civaknasî, derûniyê û hwd re wê were ser ziman.

Çand û derûnî wê bi serê xwe wê, weke du qadên zanînî ên civakî û ankû zanistên civakî ên ku wê, yek wê mijarek keseyetiyê wê hilde li dest bê û ya din jî wê li ser temenê civakê, serborî û pêvajoyên wê yê jîyankirinê re wê hilde li dest bê. Piştî sedsale 20an û pê de wê bi bandûra hizirkirinên felsefeyê, civaknasîyê û hwd re wê, têkiliya van têgînên zanînî wê piştî bi nivîsandina wan re wê, bi hevdû re jî wê were danîn. Di wê temenê de minaq wê dema ku mirov wê bahsa têgîna derûniyê wê bikê wê di wê temenê de wê mirov wê ji çî wê xweş û nexweş bê, ji çî wê bi hêst bê, ji çî wê xamgîn û ankû şa bibê û hwd wê weke aliyna ku wê bi wê re wê werina li wê hizirkirin. Derûnî wê hinekî jî wê mijara fahmkirina xûyan û bi têgînekê wê çawa wê mirov wê bi wê re wê dide nîşandin û hwd re wê, di reng û awayekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin bê.

Di aslê xwe de wê mijara têgînên weke yê zanînê ên bi civakê û zanîna wê re wê mirov wê hilde li dest de wê, zanîst derûniyê wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê giiring wê xwe bide dîyarkirin. Mirov dikarê mijare zaroyekê ku ew di nava şertûmercên xwe de mazin dibê wê çawa wê di reng û awayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê di renekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin bê.

Di wê temen de wê mijare derûniyê wê bi wê re wê, di rengekê de wê xwe bi wê re wê, bide dîyarkirin. Lê dema ku mirov bi têngînekê li ser gotina derûniyê re hewl bide ku wê civakê bi têngîna wê yên çandî û hwd re wê fahmbikê wê di awayekê de wê weke aliyekê din ê zanînê û fahmkirinê wê xwe bi wê re wê di reng û awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Li vir wê dema ku wê bi derûnî wê were ser ziman. Wê weke ku wê Barbara Rogoff wê di xabate xwe ya bi navê “The Cultural Nature of Human Development(2003)” de wê bînen ser ziman wê di temenekê de bi beremberê hevdû bandûr li hevdû kirinê wê di awayekê de wê dikarê wê di wê rengê de wê hinekî li ser wê bisekinê. Di awayekê de wê, dema ku wê Barbara Rogoff wê civakê ji aliyê pêvajoyên wê yên pêşketinê re wê di destpêkê de wê werênê ser ziman wê bi rêgezê weke ‘civakek ji kesand diafirê û xûy û kirinên wan wê rastarast wê civakê bi bandûr bikê’ re wê, di wê temenê de wê di rengekê de wê dikarê wê bi wê bihizirê. Li ser wê temenê de wê mijara kes û civakê wê di awayekê de wê weke ku wê Barbara Rogoff wê werênê ser ziman wê di destpêkê de wê weke aliyekê giring wê di wê temenê de wê, xwe bide dîyarkirin.

Di aslê xwe de wê, dema ku mirov wê mijare kes û civakê wê di wê temenê de wê, hilde li dest wê, di awayekê de wê, dikarê wê weke ku mirov dibînê ji du aliyên ve di serî de wê kifşbikê. Weke ku me li jor hanî ser ziman wê civakê ji kesan wê biafirê û wê her kirinên kes û xûyên wan ku ew didina nîşandin wê bandûrê li civakê bikê. Wê di wê de jî wê weke aliyê din jî wê di nava civakê de wê weke ku em bi kevneşopî û hwd dibînin ku wê xwe weke hevdû di awayekê û ahengekê de wê kirina weke hevdû de wê, di rengekê de wê di dîmenekê de wê, bide dîyarkirin. Wê weke ku wê Barbara Rogoff wê, werênê ser ziman wê ev wê weke rêgezê pêşketinê a civakî û kes ku wê di awayekê çaprazî de wê çawa wê hevdû bi bandûr bikin wê di reng û awayekê de wê xwe bi wê re wê, di awayekê de wê weke ku wê bidina dîyarkirin.

Di aslê xwe de wê di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijara civakê wê di wê temenê de wê bi wê re wê, di serî de wê, derkeve li pêş. Di awayekê de wê civakê wê, ji aliyekê ve wê bi derûniya girseyî wê hebê û wê di nava wê de wê kes wê, di awayekê de wê dema ku wê bijî wê hem wê bi wê derûniya girseyî wê bixwezê ku ew di awayekê de xwe bide dîyarkirin weke endamê wê civakê û hem jî wê bi xwe wê di awayekê de wê bide dîyarkirin. Kes wê di xwe de wê pîrr zêde wê di wê temenê de wê di nava wê derûniya kes û civakî de wê, di nava

pêvajoyên wê yên pêşketinê de wê, hatina wê ya berhevdû wê di awayekê de wê bi wê re wê were dîtin.

Emile Durkheim wê dema ku ew ji aliyê girseyîtiya civakî ve wê mijarê wê bi çerçoveyek kollektîfî wê werênê ser ziman wê di wê temenê de wê ew wê aliyê wê yê girseyî ku ew bi hevdû re heya û wê bi wê wê xwe bide afirandin di temenekê civakî de wê, bide dîyarkirin. Di aslê xwe de wê, kes ku ew bi teybetê jî bê wê ew wê bi wê derûniyê wê di xwe de wê weke ku wê ne bi tenê bê. Ber vê yekê wê derûniya kes û ku ew bi wê dijî wê ji aliyekê ve wê bi ya girseyî jî wê di xwe de wê bijî.

Aliyê din jî ê weke yê ku mirov wê dikarê wê werênê ser ziman wê mijara kes bê. Wê di wê temenê de jî wê dema ku wê bahsa mijare kes û takekesî bi wê rengê wê hildan li dest wê di awayekê de wê hizrên zaneyên Weke Weber wê di awayekê de wê xwe di wê rengê de wê bidina dîyarkirin. Weber wê di wê temenê de ew wê vajî ya Durkheim wê ji aliyê ya kesî ve wê hilde li dest û wê bixwezê ku ew ji wê bi ber têgînek civakî ve wê hilde li dest.

Di aslê xwe de wê ji aliyekê din ve jî wê mijare kes û civakê wê di wê temenê de wê, di nava xwe de wê ji ya ku wê durkheim jî û Weber jî jî wê werênina ser ziman wê zêdetirî wê, bi girêdanên di zikhevdû de wê derbas bibin wê bi wan re wê hebin. Ber vê yekê wê têkiliya kes û civakê û ankû civak û kesê ku mirov hilde li dest wê, ji herdû aliyan ve jî wê weke têgîna ku mirov wê di wê temenê de wê bide me.

Di awayekê de wê, kes wê di xwe de wê, hertimî wê bixwezê ku ew xwe bide nîşandin. Li vir wê ya ku wê kes wê xwe bide nîşandin wê di fahmkirinê de wê weke ku wê ji aliyekê ve wê weke ku wê Barbara Rogoff wê werênê ser ziman wê, mijar beremberê hevdû bandûr li hevdû kirinê a kes û civakê wê di wê temenê de wê xwe di temenekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Di aslê xwe de wê mijara kes û civakê wê di wê temenê de wê bi zêdeyî wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê, di reng û awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Di dewama wê de jî wê mirov dikarê wê di dewama wê de wê bi wê hizirkê ku wê mijare pêşketina kes de wê ev wê weke aliyna giring wê xwe bidina dîyarkirin. Kes ku wê dema ku ew pêşdikeve bi serê xwe wê dikarê wî bi tenê bi serê xwe wê weke objeyekê û ankû kirdeyekê cûda ji civakê wê hilde li dest? Di wê temenê de wê, ev mijar wê hê jî di çerçoveya hewldanên fahmkirina pêvajoyên pêşketins kes û keseyiyê

de wê, ji gelek aliyan ve wê bi derûnî, civaknasî û çandî û pêvajoyên wê yên pêşketinê ve jî wê bê hildan li dest.

Di wê temenê de wê, ev alî wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bide dîyarkirin ku wê kes û pêşketina kes wê, di nava civakê de wê were çi wateyê? Yan jî wê pêşketina kes û civakê wê di karibê wê bi hevdû re di ya kes de fahmbikê? Di wê temenê de wê di awayekê de wê, weke ku mirov wê dibînê wê ev wê weke aliyna wê yên ku mirov wê di wê temnê de wê hilde li dest û wê fahmbikê bê. Di aslê xwe de wê mijara civakê wê di wê rengê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe bi wêre wê di rengê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Di mijara civakê û kes de wê, kes wê çendî ku wê pêşkeve wê, di awayekê de wê weke rengê pêşketina civakê jî wê xwe bide dîyarkirin. Mînaq wê di roja me de wê, dema ku wê ji herêmekê û ankû ji nava civakekê wê kesek wê herê deverekê din wê li lê bê nerîn ku ew xwediyê çi rengê fahmkirinê, pêşketinê û pîvanan bê. Wê di wê temenê de wê tiştên ku wê bi wê û ankû wî kesî re wê werina fahmkirin wê tenê wê weke fahmkirinên ji wê kesê û wê newina fahmkirin wê weke fahmkirinna civakî û ji wê civake ku ew ji navê hatî jî wê bê dîtin. Di wê temenê de wê di awayekê de wê, di wê temenê de wê bi dîmen û tîgînek ku wê kes wê weke neynika wê civakê ya wê di wê rengê de wê, bi wê ve girêdayî wê bi serê xwe wê bê hildan li dest. Di wê temenê de wê, di reng û awayekê de wê ew wê bi hevdû re wê werina fahmkirin. Di wê temenê de wê di temenê fahmkiriina kes de wê weke kirdeyek din a fahmkirinê wê di wê rengê de wê civak wê di awayekê de wê bi wê rengê fahmkirina ji jê wê were fahmkirin û wê bi wê re wê were darizandin. Civak û kes wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê hevdû di hevdû de wê bidina dîyarkirin. Wê hevdû di hevdû de wê bijîn. Di kes de wê nîrxên weke yên hevbeş bi ziman, çand, û rêgezên weke yên bi zêhnî ên fahmkirinê bi awayna wê weke aliyna ku wê werina lêgerin di fahmkirinê de.

Di wê nûqteyê de wê, weke derûnvanê çandê Richard Shwede wê, di xabate xwe ya bi navê “Thinking Through Cultures” de wê bahsa bi temenekê gîyan û çandê hevdû afirandina di zikhevdû de dike û wê li ser wê bisekinê. Wê bi gotina ‘berember gîyan û çand hevdû diafirênê’ re wê, di wê temenê de wê bi wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Shwede wê dema ku wê bahsa tîgîna çandê wê bikê wê li ser tîgînek gîyanî re wê bahsa wê bikê û wê di wê temenê de wê di reng û awayekê de wê li ser wê bisekinê. Wê tîgîna gîyanê wê ji dû aliyan ve wê, hilde li

dest. Yek wê di pêvajoya xwe pêşxistinê a kes de ku wê bi wê re wê bigihijê gîyanekê ku ew di xwe de bi awayekê pêşketinê wê di xwe de wê bigihijê li wê bê. Aliyê din jî wê di wê temenê de wê li ser temenekê hevbeş wê di awayekê de wê, di çerçoveya têgîna civakî de wê ew wê li ser wê bisekinê û wê werênê ser ziman.

Di mijare têgîna gîyane hevbeş de wê, mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê têgîna ku mirov ji wê fahmbikê wê di serî de wê li ser temenekê zêhnî a hişmendî re wê, fahmbikê bê.

Di nava têgîna çandê de wê divê ku mirov wê, di serî de wê ji du aliyan ve wê hilde li dest. Aliyê pêşî wê ji aliyê têgîna dîrokî û antropolojîkî ve wê li ser temenekê jînbûyînên civakî ku ew pêkhatina wê werênê ser ziman bê. Aliyê din jî wê di wê temenê de di dewama wê de wê li ser temenekê civakî û rewşa jîyankirina wê re wê di awayekê de wê werênê ser ziman.

Di aslê xwe de wê, di wê temenê de wê mijara civakê û têgîna wê di wê temenê de wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê giirng wê bi wê re wê bide dîyarkirin.

Weki din çand wê aliyekê wê yê din ku em dikarin wê kifşbikin wê sererastkirina dûnya me ya civaknasî bê. Wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê di wê temenê de wê, xwe bi temen û çerçoveyek modelî wê di wê rengê de wê bide dîyarkirin. Wê dema ku mirov wê di wê temenê de wê li ser temenekê modelî wê li wê bihizirê wê di aslê de wê, bi awayekê wê weke aliyekê wê yê giring wê, bi keseyetê, nirx û restên ku ew bi wê dijî, didarizênê û hwd re jî wê dikarê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê.

Di wê temenê de wê têgîna çandê wê li ser temenekê civakî wê dikarê wê di wê rengê de wê ji aliyê civaknasî û derûnî wê di awayekê de wê di zikhevdû de wê weke temenekê pêşketinê ê keseyetî wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Wê di wê rengê de wê ev wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê karibê bide dîyarkirin.

Di wê temenê de wê, dema ku mirov wê bahsa keseyetiyê bikê wê di nava wê de wê, weke gelek aliyên ku emê li jêr jî wan werênina ser ziman wê weke aliyên wêjeyî, hûnerî û hwd re jî wê bi wê re wê were dîtîn û wê werê ser ziman. Çand wê li ser wan aliyên ku wê bi devkî û nivîskî û hwd re wê werênina ser ziman wê bi pêjnên wê yên têgînî re wê temenekê bandûrî wê ji hev li hev wê bikê. Wê di wê temenê de wê bi wê

re wê di reng û awayekê de wê mirov dikarê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Wekî din wê jî wê di dewama wê de wê, çand wê di awayekê de wê, weke hêstek ku mirov wê xwe bi wê nasbikê û hewirdora xwe bi wê nasbikê wê di destpêkê de wê bide me. Ber vê yekê wê weke têtînek azmûnî a naskirinê wê di wê temenê de wê biafirênê. Bi têtîna li ser temenekê jîyankirinê, bi felsefeyî, hûnerî, civaknasî, derûnî û hwd wê di wê temenê de wê, bendên ku wê di nava mirov de wê bi hevdû re wê biafirênê wê di wê rengê de wê li ser temenê hevdû fahmkirin û naskirinê re wê biafirênê. Di wê temenê de wê dema ku wê bahsa hevdû naskirinê wê bikê wê ziman wê aliyekê wê yê hevbeş ê bi wê hevdû fahmkirinê wê biafirênê. Lê aliyê din ê bi têtîna wê di wê temenê de wê bi temen û çerçoveyek hişmendî wê di dewama wê de wê bi wê re wê di reng û awayekê de wê bi wê re wê xwe di rengekê de wê weke ku wê karibê bide dîyarkirin.

Di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê, çand wê çendî ku wê weke temenekê hevdû naskirin û fêrbûnê wê biafirênê wê di wê rengê de wê temenekê ku mirov li ser wê re wê hem bi fêrbûnê û hem jî bi gihiştina xûyên kesî û keseyetî û hwd re ku wê xwe pêşbixê re wê temenekê perwerdeyî ê civakî jî wê bi wê re wê biafêrnê.

Ber vê yekê wê temenê çandî wê di wê temenê de ew temenekê xwezayî ê fêrbûnê jî wê di wê rengê û awayekê de wê li ser temenê danûstandin, têtîli û hwd ên nava hevdû de wê bi wê re wê biafirênê bê.

Civak wê di wê temenê de wê, ji hevdû wê fêrbibê û wê fahmbikê. Wê bi wê re wê, xwe bigihênê têtînen nû, hizrên nû, fahmên nû, felsefeyên nû û hwd. Wê di dewama wê de wê bi wê re wê di reng û awayekê de wê bi wê re wê, di rengekê de wê xwe bi wê re wê bide çêkirin û wê werênê ser ziman. Pêvajoyên me yê jîyankiirênê ên di nava civakê de ku mirov wan dijî wê tenê wê weke pêvajoyên me nemênin. Wê her wusa wê weke pêvajoyên ku em hevbeş bi hevdû re di çerçoveyek civakî de dijîn jî bin.

Di mijare têtîna çandê de wê di awayekê de wê, têtîna keseyetiyê, gîyan û ezîtiyê wê di awayekê de wê weke mijarna ku wê bi wê re wê mirov li wê bihizirê bê. Di aslê xwe de wê mijara çandê wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê pênasikirina mirov a bi wan aliyan re bê. Di serî de wê dema ku wê bahsa têtîmna çandê wê were kirin wê di awayekê de wê mijare gîyan û çandê wê bi wê re wê, derkeve li pêş. Bi wê re ku wê çawa wê bahsa gihiştina li gîyanekê wê were kirin. Di

dewama wê de wê mijare keseyetiyê ku wê bi wê re wê, çawa wê weke aliyekê wê yê giring ku mirov wê bi wê re wê karibê wê fahmbikê bê.

Di nava çandê de wê mijarên weke yên ku wê têgih, hêst, hiş, awayên zêhnî û hwd wê weke aliyana ku wê bi wê re wê xwe bidina dîyarkirin bin. Di wê çerçoveyê de wê, ev wê bi hevdu re wê kombinyonekê wê weke ku mirov wê bibînê wê bidina çêkirin. Minaq wê civakek wê çawa xosletên xwe li ser temenê xwe yê dîrokî wê biafirênê wê ev alî wê karibê wê bide dîyarkirin. Li ser wê temenê awayên civakên dîrokî, bawerî, layiqî û hwd wê, di wê temenê de wê bi wê re wê temenê wan wê çêkirin.

Di mijare têgîna civakî de ku mirov wê ji aliyê ve wê hilde li dest wê têgîna çandî bi awayên derûnî û hwd re wê, di rengekê de wê dikarê wê li ser du temenan wê fahmbikê. Yek wê li wer temenê dîrokî û pêvajoyên wê re ku wê di dema hevdu de wê, di awayekê de wê çawa wê pêvajoyek xwe-afirandinê wê bi civakî wê bi wê re wê biafirênê wê karibê bi wê re were fahmkirin. Aliyê din jî wê di dewama wê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din jî wê bi çerçoveya demkî wê werênê ser ziman. Wê çendî ku wê weke ku wê di dîmenekê de wê ew dîmenê dîrokî wê weke temenekê bi herîkîna wê re wê bide dîyarkirin jî lê awayê demkî wê di awayekê de wê, hertimî wê nikaribê wê di awayekê herîkîna berdewamî a wê de wê fahmbikê.

Wê rast bê ku wê awayê wê yê demkî bi têgînî wê rengê wê yê pêşketinê demê wê bide dîyarkirin. Lê wê dema ku ew rengê wê xwe da li der jî wê di reng û awayekê de wê bikeve rewşek dewamiya ya demên berî xwe de jî ku wê di awayekê de wê çendî ku wê weke vajî hevdu bê û ankû wê, di awayekê di ahenge hevdu de bê. Minaq wê demên serdemên kevnera ên felsefeyê û yên demên serdemên navîn wê di awayekê de wê çendî ku wê di rengekê de wê weke vajî hevdu jî wê di dîmenekê de wê werina dîtî jî lê wê di awa û rengekê din de jî wê weke di dewama hevdu de jî bin wê dîmenekê wê bi rengê felsefeyî û hwd û çavkaniyên wê û hwd re wê bi xwe re wê di awayekê de wê bide dîyarkirin.

Ev wê di dewama wê de wê bi demên serdemên navîn û demên ronansê de jî wê were dîtî. Ev wê di rengekê de wê levkiirin û levnekirin wê di wê temenê de wê weke du dîmenên ji hev û ne jihev ku wê di dîmenekê de wê xwe bidina dîyarkirin. Ev rewş wê, di awayekê de wê, minaq wê di demên berî demên serdema kevnera de wê demên mitolojiyê û yên piştî wê ên felsefeyê de jî wê wusa wê were dîtî. Aheng û vajîbûn wê di zikhevdu de wê di wê temenê de wê bi wê re wê

di reng û awayekê de wê weke ku wê bi wê re wê xwe di rewşekê de wê bide dîyarkirin. Di mijare têngîna rengê hizirkirinê de wê ev wê, bi xosletên wê re wê xwe di awayekê de wê bide dîyarkirin. Di nava du hizran de wê, di rengekê de wê ne levkirin û ne bûna di hemhizrê û hwd de jî wê heman rewş wê xwe di awa û rengekê de wê karibê bide dîyarkirin. Çendî ku wê b hevdû re ne di hem hizrê de jî bê wê di dîmenekê de din de wê li ser temenê təkiliya bi hevdû re de wê, di rengê weke yê ne wekheviya hevdû de wê, were û bigihijê hevdû. Di wê temenê de wê, di aslê xwe de wê, di awayekê de wê dema ku mirov wê bi hizirê wê, ew têngîna ku wê bi gotina 'yekitiya dijberan' dibê ku wê tenê wê weke dîmenekê ji wê rewşê jî bê ku wê weke xosletekê têngîna 'dîyalektikê' wê were dîtîn û wê bi wê re wê were hanîn li ser ziman.

Lê ev xoslet wê, di awayekê de wê dût bê ji wê dana nîşandina wê xosletê de. Ber ku wê ev xosletê bi têngîna 'yekitiya dijberan' re wê li ser temenekê hiyararşîkî re wê di dîmenekê de wê were dîtîn û fahmkirin. Lê ev têngîna hiyararşîkî wê di wê dîmen û rewşên weke dijî-hevdû, vajî-hevdû, ne-levkirina du têngînan û rewşan û hwd de wê, mirov nikaribê bi tememî wê bi têngînek hiyararşîkî wê fahmbikê, ku wê çendî wê bi wê re wê di reng û awayekê de wê, weke ku wê karibê were hanîn li ser ziman jî.

Di wê temenê de wê, dema ku mirov bi xwezê di wê de kûr bibê wê bi fenomenî û elementî wê di wê de wê kûrbûn û wê yekê bi yekê wê bi serê xwe wê hildana li dest û salixkirina wê re wê, di wê temenê de wê, fahmbikê. Wê du aliyên wê lev nekin wê di awayekê de wê weke du aliyên ku wê bi rengekê din ê aqilî û hişî ku wê bendna təkiliyî wê bi wê re wê bèn danîn jî bin.

Di wê rewşê de wê, di wê temenê de wê mijara têngîna du têngînen vajî hevdû de wê, bi tememî wê bi yekitiya dijberan re wê fahmkirina wê di awayekê de wê weke têngîn û nerînek serrû wê weke ku wê bimênê wê li mirov wê bimênê. Ber vê yekê wê di wê temenê de wê, di çerçoveya wê de wê pêşî wê weke elementna ku ew təkiliya wan bi hevdû re hatina danîn jî wê fahmbikê, li ser temenekê objektiv û an jî weke têngîna objektiv ên bixwe ku ew hena ..

Di dewama wê de wê jî wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku ev têngîn tiştekekê din bi xwe re dide dîyarkirin. Ew jî wê ew bê ku wê, mijare têngîna û təkiliya wan a bi hevdû re wê di wê temenê de wê li gorî çî awayê wê bibê wê dema ku mirov wê li wê bihizirê ew bend wê bi fenomenî wê weke aliyana ku wê ne tenê wê xosletê wan aliyên elementî

û ankû fenomenî wê karibin wê bidê dîyarkirin. Wê bi wê re wê hinek aliyên din ên ku wê ew wê bi wê re xwe bide dîyarkirin wê bibê.

Di wê temenê de wê, mijare salixkirinê wê weke aliyekê wê yê giring wê di reng û awayekê de wê weke ku wê xwe bide dîyarkirin ku wê tişt wê pêşî wê weke ku wê, bi xwe re wê were fahmkirin. Em dikarin wê bi şibênina pergala tûra sînoran. Her sînor wê ji nûqteyekê li nûqteyekê wê xwediyê rewşekê bê. Lê wê ji wê rewşê li ya din wê rewşek din a bi demî û gihiştinî wê bi xwe re wê bide dîyarkirin. Wê di wê temenê de wê, ji aliyekê din ve jî wê navaroka wê sînirê û barkirinên wê ji xwe weke aliyekê din wê li holê wê bimênê. Di çerçoveya fahmkirina kûrbûna bi fenomenolojiyê û fahmkiriya wê ya di wê temenê de wê çerçoveya pergal tûra sînoran wê, di zane min de wê karibê di wê rengê û rewşê de wê çerçoveyek fahmbikê wê bi xwe re wê di wê rengê de wê karibê bide dîyarkirin.

Di mijare salixkirinên me yên bi têgînî de wê, di nava rewşên jîyanê de wê her yekê wê weke di encama hizirkirinên me, jîyankirinê û ankû kirinên me de wê bibê. Ev jî wê di renekê wê yê ku ew bi wê re were fahmkirin bê. Di aslê xwe de wê têgîna wê fenomenê wê di renekê de wê bi wê re wê xwe di reng û awayekê de wê bide dîyarkirin. Wê di dîmenê pêşî ê de wê minaq wê wê weke ku wê aliyekê wê aliyê din wê bi wê rewşa tékiliyê re wê li xwe wê bide hoyandin. Lê wê ev wê tenê wê weke dîmenekê bê. Wê ew di çerçoveya rewşek fahmkirinê a hişmendî a teybet de ku wê bi wê re wê were fahmkirinê bê. Minaq wê, kontrasyona di nava ya baş û nebaş, şev û rojê, hebûn û nebûnê û hwd de wê, di wê temenê de wê, karibê wê fahmbikê. Wê yek wê weke ya vaji ya din bê? Wê ew wê tenê wê weke aliyekê wê yê bi fahmkirinê ê bi renekê hişmendî ê ku mirov wê karibê wê fahmbikê bê. Lê wê mirov dikarê wê bêjê ku wê şev bi rojê wê hebê û roj bi şevê wê hebê? Hebûn wê bi nebûnê wê hebê, Yan jî wê nebûn bi hebûnê wê hebê? Di wê rewşê de wê, ev wê di wê temenê de wê, di renekê de wê bi wê re wê were li wê hizirkirin de wê, hebûn wê li ser temenê nebûnê wê, were lê hizirkirin. Ev wê weke renekê fahmkirinê ê anakronikî ku wê mirov wê li ser temenekê weke formeli a bêjê $1 \times 1 = 2$ bê. Lê 1×1 wê ne 2 bê. Di wê temenê de wê ev dîmen wê weke dîmenekê anakronikî bê.

Di rewşên van kontrasyona ku em bi wan re fahmdikin wê demê em çawa wê fahmbikin? Wê di wê demê de wê, ji aliyekê din ve jî wê ev encam wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin. Wê, ev rengê weke bi dualiteyekê wê bi wê were lê hizirkirinê wê şewayekê hizirkirinê ê bi hiş

ê teybet bê ku mirov wê bi wê hizirê bê. Wê di temenê de wê, dema ku em du tiştan weke hevdû û ankû vajî hevdû dihasibênin wê di wê rengê de wê regekê fahmkirinê wê xwe bi wê re wê di mejî de wê weke ku wê bide dîyarkirin ku weke wê yek wê ya din wê li xwe bihoyênê. Wê di wê temenê de wê weke vajî hebûnê nebûn bê. Hebûn jî wê hebê û nebûn jî wê di awayekê de wê weke rewşek hebê. Di wê temenê de wê, demê wê di wê rewşê de wê, dema ku wê nebûn weke rewşek wê hebê wê demê wê bi hebûnê re wê çî farq wê di wê de wê hebê. Wê demê wê weke aliyekê wê yê din ê giirng wê di wê de wê bi têtîna wê lêbarkirinê, kirdeyê û hwd re wê li wê bihizirê. Ber ku wê ev wê, di wê temenê de wê êdî wê weke aliyekê dualiteyî wê xwe bi wê re wê, di regekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Di dewama wê de wê jî wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê du têtîna wê çendî ku wê vajî hevdû werina dîtîna û wê bibin û yan jî wê weke hevdû wê hebin jî wê, di wê temenê de wê, ew wê, di wê temenê de wê, ew her tişt wê pêşî wê bi serê xwe wê weke tiştêkê wê hebê. Wê ber ku wê ew wê hebê wê di wê temenê de wê ew wê temenê wê fahmkirinê a bi wê kontrasyona nava wan wê di awayekê de wê bi xwe re wê biafirênê.

Di wê mijare de wê, ev rewş wê mijara têtîna dualismê wê derxê li reng û awayekê din ku mirov wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê kifşbikê û wê fahmbikê. Di wê temenê de wê, dualism wê weke têtînek lê hizirkirî a teybet wê xwe bi wê re wê di awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Wê demê wê her aliyê wê dualiteyê wê weke têtîna bi kirdeyî ku ew kirde wê di wan de wê bi reng û awa bin. Wê weke ku wê şev wê tarî bê, roj wê bi rohnî bê û hwd. Di dewama wê de wê, di awayekê de wê, xosletê tiştê wê di wê temenê de wê, bi wê re wê di reng û awayekê de wê bi wê re wê xwe bi awayekê wê karibê wê bide dîyarkirin.

Di nava salixkirinê bi nivîskî û hwd de wê, li ser çerçoveyên mantiqê û hwd de wê, mijare fahmkirina rengê û hwd wê weke aliyna teybet wê xwe di wê rewşê de wê bi xosletî wê bidina dîyarkirin. Wê di wê temenê de wê di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê giring wê di dewama wê de wê dikarê wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Di aslê xwe de wê, ev rengên hizirkirinê wê bi felsefeyê û hwd re wê weke aliyna ku wê bi realismê, dualismê, rasyonalmê, mantiqê, rexnegiriyê û hwd re wê, di wê temenê de wê bê xwestin ku ew were fahmkirin û were li wê hizirkirin. Di wê temenê de wê, têtîna fenomenolojiyê wê di temenekê fahmkirinê ê di wê temenê salixkirinê de

wê weke aliyekê wê rengê hiş ku wê bi wê re wê xwe bide dîyarkirin wê were dîtin. Di mijara hiş de wê, di wê dîmenê di zikhevdû de a razberî û şenberiyê ku wê hebê wê di awayekê salixkirina razberiyê bi aliyê şenberiyê û aliyê şenberiyê bi temenkirina weke objeyekê bi aliyê razberiyê û hwd ve wê bi wê re wê were fahmkirin. Ev jî wê weke aliyna ku mirov wê hinekî di wê temenê û di çerçoveya mijarê û wan de bi wan re kûr bibê û hinekî din wan fahmbikê bê.

Tiştêkî ku mirov wê bi wê dijî wê, di wê rengê de wê, weke têtînek ku me ew di mejî de wê salixkirî bê. Di aslê xwe de wê, dema ku em bi têtîna dualismê re wê li vir empatiyê bikin wê dikarin wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê bi wê re wê, di wê rewşê de wê, bi têtîna hebûn û hiş, fizîk û bîriqîna wê, obje û şubjeyî û hwd re wê, di wê temenê de wê werênê ser ziman. Mînaq wê, di nava jîyanê de wê weke zindiyan ku wê hebûnên jîyanî wê hebin wê çawa wê bijîn û wê xwediyê rewşek rewîstî, felsefeyî û hwd bin ku ew bi wê renekê xwe bi jîyankirina bi awayê re didina dîyarkirin wê di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê, bi wê re wê karibê li wê were lê hizirkirin. Wê aliyê hizrî û yê fizîkî ku wê ji hevdû wê, were fahmkirin wê di wê temenê de wê di renekê de wê ew zanîna ji wê fizîkê wê di şewayekê objeyî de jî wê di reng û awayekê de wê xwe bide nîşandin. Wê demê wê renekê hişmendî ku ew obje bi hişmendî ku ew bi wê re di awayekê de ew dihê kifşkirin wê weke aliyekê wê yê giring wêx we bi wê re wê bide dîyarkirin.

Di aslê xwe de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare têtîna fizîk û bîriqîna wê di awayekê de wê di nava rewş û faktora hiş de wê weke aliyekê objeyî ê ku ew were fahmkiriin wê bimênê. Di dewama wêd e wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijara hebûna îdeayan ku wê di wê temenê de wê ji aliyekê din ve jî wê bi têtîna hiş û îdeayê re wê weke bi têtînek fenomenî wê were fahmkirin wê ew dûalîteya wê ya nava wê îdeayê û hizrê wê li ser wê temenê fizîkî re jî wê di awayekê de wê karibê weke aliyekê wê yê din bi hevdû re were fahmkirin.

Wê demê wê di wê temenê de wê, aliyekê din ê bi hizirkirinê wê di wê mijarê de ku wê, bi felsefeyî û hwd jî wê karibê bê fahmkirin wê xwe bide dîyarkirin. Ew jî wê di wê rengê de wê ew bê ku wê hiş û îdeayên me, wê di wê temenê de wê, di awayekê ku wê bi têtîliya bi hevdû re a bi fahmkirinê re didênin re wê, di nava wê hişê de wê ew îdea wê weke di temen û awayekê salixkirî de wê xwe bi wê re wê di reng û awayekê de wê weke ku wê bidina dîyarkirin. Lê ew temenê weke darêjk ê salixkirina

wê îdeayê jî wê di wê temenê de wê pêvajoya wê ya pêşî a fizîkî, hebûnî û ankû bûjenî û hwd bê. Wê di wê temenê de wê, ev wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê li wê bihizirê bê.

Di mijare pirs pirsîna bi rengê li ser têngîna îdea ji kû dihên jî wê di wê temenê de wê di awayekê de wê weke ku mirov wê dibînê wê bersivêkê wê li ser wê temenê wê bi fizîkî û ankû hebûnîya jîyanî û hwd re wê bi hebûya wê re wê ji xwe re wê bi temenî wê bibînê.

Ev wê weke aliyekê wê yê din ê giirng ku wê di wê temenê de wê, weke ku wê di mijara felsefeyê de wê di demên kevnera de jî û piştre de jî wê di wê rengê de wê, xwe bidina dîyarkirin. Mînaq ku em li vir me, li ser vê têngîna îdeayê ku em wê dihênina ser ziman em bikin ku wê werênina ser ziman wê hinek awayna biriqînî wê weke ku wê bi hizrên Zerdeşt ên weke bi renekê îdeayî û ankû weke di temenekê cihana îdeayan de ku ew dihizirê wê dikarê bi wê re wê werênê ser ziman. Weki din di dewama wê de wê di demên dawî ên kevnera de wê weke ku wê piştî sokrat wê bi hizrên Platon re wê di awayekê de wê weke ku mirov wê dibînê wê di wê rengê de wê di awayekê de wê li wê bihizirê.

Platon tiştêkê dikê, ew wê pêvajoya pêşî a wê hizra objeyî û fizîkê a ku wê xwe ji hevdû bide biriqandin wê weke ku wê, ew di temenekê razber de wê, ew wê bi tememî wê di mejî de wê xewr bikê û wê tenê wê di temenê wê têngîna objeyê û hişmendîya wê de wê di awayekê de wê li wê bihizirê. Wê di wê rengê de wê, ew îdeayên bi fizîkî salixkirî û weke 'xwedî darêjk' bin wê di wê rengê de wê weke ku ew wê bi awayekê wê, dervî wê di renekê de wê bi wê bihizirê. Di wê temenê de wê felsefeya wî di awayekê de wê dikarê wê bi wê re wê di renekê de bi wê bihizirê.

Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê felsefeya îdeayan a platon wê di wê temenê de wê, weke pêvajoyek wê razberkirina wê têngîna objeyê a ku ew ji ser fizîkê dihê girtin û wê çawa wê weke bi wê hişkirina wê re wê bi çerçoveya xwe re wê weke têngînek 'îdeayî' wê were fahmkirin û li wê hizirkirin wê di wê rengê de wê xwe di reng û awayekê de wê bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê, pêvajoya wê fahmkirina hizra îdeayên platon wê di reng û awayekê de wê weke ku wê di şewayekê de wê weke ku wê, ji wê temenê fizîkî ku me hinekî li jor hanî ser ziman wê qût li wê were lêhizirkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din ê hizirkirinê wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di pêvajoya navîn a serdema kevnera û hizirkirinê wê de wê, di wê temenê de wê, were dîtîna ku wê piştî sokrat û pê de wê, felsefe wê bi ber têngîna û temenekê hiararşikî a

hizirkirinê ve wê herê. Di wê temenê de wê hizrên platon ku ew di wê temenê de dihênê ser ziman wê piştê wê ji Aristo re jî wê bina temen û peyxam ku ew di wê temenê de ew bi wê rengê li wê bihizirê. Wê Wê îdeaya platon wê di awayekê de wê, Aristo wê, tenê û tenê wê bi têtînek 'darêjkî' wê di wê de wê li wê bihizirê û wê, di renekê de wê, şîroveya têtîna fizikî wê bikê ku ew li wê têtîna razber bikê.

Di dewama wê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din jî wê werênê ser ziman ku wê mijara hizirkirinê a ku wê Aristo wê bikê wê di wê temenê de wê, felsefeyê wê di wê rengê de wê, li ser wê temenê têtîna idea û darêjkê re wê di renekê û awayekê de wê weke ku wê bi wê bihizirê û wê bikê ku ew wê werênê ser ziman.

Di serdemên navîn de wê, di awayekê de wê çandî ku wê li ser temenê hizrên aristo û hwd re wê ew bi wê rengê wê werina hizirkirin jî wê weke ku wê aristo ji darêjkê wê bixwezê ku ew xwe bi temenekê mantiqî û hwd bigihênê wê çerçoveya fahmkirinê a îdeayê bi têtîhiştînek rasyonali jî wê, piştê wê ev şewa wê di renekê de wê bigûharê. Di serdemên navîn de wê hizrên darêjkê wê di wê temenê salixkirina wê de wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bide dîyarkirin.

Têtîna darêjkê a serdemên navîn wê di temenekê fahmkirinê de wê bi renekê kevneşopîyî û çandî ê bi hizirkirinê re wê dîmenekê bi qalibikî wê bi xwe re wê bide dîyarkirin. Ya ku wê di wê temenê de wê bi wê were lê hizirkirin wê hinekî wê di wê temenê de wê, ev rengê fahmkirinê bê. Di serdemên navîn de wê, tiştêkê din wê were kirin wê, weke ku wê di hevîrtîneka îdeayên platon û darêjka aristo de wê bê xwestin ku ew werina hizirkirin. Wê çawa wê, ew îdeayên platon wê bi temenekê jîyanî wê werina fahmkirin wê li ser wê temenê wê, bi wê re wê were lê hizirkirin.

Di aslê xwe de wê di dewama wê de wê mijara hizirkirina li îdeayê wê weke ku wê çawa wê bi renekê hizirkirinê wê bi 'darêjka aristo' re wê were lê hizirkirin wê di şewayekê de wê were hizirkirin. Salixkirin û hewldanên fahmkirinên hundirê hizrên îdeayên platon wê di wê temenê de wê bi wê re wê di renekê de wê xwe bi wê re wê di awayekê de wê weke ku wê bidina dîyarkirin.

Razberîya di temenê wê weke 'bêreng' a bi têtîna darêjka aristo re ku wê di şewayekê de wê bi wê were hizirkirin wê şewayekê wê di îdeayên platon de jî wê were dîtin. Wê ev îdeayên ku ew çawa wê were fahmkirin wê di wê temenê de wê weke mijarek felsefeyî wê di serdemên kevnera,

serdemên navîn û piştre di serdemên hemdem de jî wê di rengekê de wê bina mijara hizirkirinê.

Di awayekê de wê ev wê di temenê mijarên bi felsefeyî ên weke bi fîzîkê, matematîkê, mantiqê û hwd re wê di rengekê de wê bi wan îdeayên wî re wê were lê hizirkirin. Di wê temenê de wê minaq wê di demên hemdem de wê kevneşopîya hizirkirinên bi têgîna xwe ya fizîkê a Penrosa ku wê ew wê, bikê wê weke li ser temenekê platonist bê. Wê di wê temenê de wê, di nava şewayek gerdûnî û ankû fezeyî de wê, hewldanên salixkirina wan îdeayên platon û bi wan gihiştina hizrên cûr bi cûr ên ji hev cihê û hwd wê di wê temenê de wê awayekê hizirkirinê wê bi wê re wê, were li wan hizirkirin.

Ev têgîna hizirkirinê wê di wê temenê de wê, di demên piştre de wê bi felsefeyê de wê bi pirsên weke 'îdea çi ya' û hwd re wê, ji gelek zaneyên felsefeyî re wê bê hizirkirin. Di aslê xwe de wê, ji aliyekê ve wê îdeayên Hegel û ankû têgîna wî ya 'tîn'ê ku ew bi wê dihizirê wê, di rengekê weke rengekê hizirkirinê bîriqîna ji wê bê. Wê weke rengekê modelî ê hesanî ê bi wê hizirkirinê bê. Di wê temenê de wê dema ku em hiyararşîya dîyalektîkî a di nava hundirîna tîn'ê de ku em li wê dinerin wê di wê temenê de wê werênê ser ziman wê di wê rengê de wê, di rengekê û awayekê de wê hizrekê wê di mejiyê mirov de wê karibê wê bide çêkirin.

Di temenê hizirkirinê ên felsefeyê de wê, çerçoveyek çandî wê di wê temenê de wê bi felsefeyê wê xwe di dewama wê de wê bide dîyarkirin. Di aslê xwe de wê ew derûnîya hizirkirinê wê b iwê kevneşopîyê ku wê biafirê wê di wê temenê de wê, temenê ji hev derhanînê û ankû ji hevdû derxistinê û hwd jî wê di wê temenê de wê biafirênê. Di demên hemdem de wê ev wê weke aliyekê wê yê din wê bi zêdeyî wê xwe di rengekê giiring ê bi fahmkirinê de wê bide dîyarkirin. Wê di wê temenê de wê, modelên razber ên bi hizirkirinê ku wê pêşkevin wê di wê rengê de wê, dîmenekê hizirkirinê wê li ser temenekê weke hizra objeyî û hişmendîya wê û hwd re wê, bi xwe re wê di reng û awayekê de wê bide çêkirin. Ev wê, piştre wê di reng û awayekê de wê, li ser wê temenê têgîna hizra objeyî a weke 'bêfîzîk' ku wê were li wê hizirkirin wê di temenê hizirkirinên weke rewşên fîzîkî ên ku mirov nikarê dest li wan bide, bidest bigirê, ku wê ne xwediyê hacm û giraniyê û hwd bin. Minaq rewşa deng, bêhnstandinê û hwd wê di wê temenê de wê di wê rengê de wê were fahmkirin. Ev wê weke rewşên fîzîkî ên bêfîzîk jî wê xwe bidina dîyarkirin. Di dewama wê de wê kirinên me yên weke ku em dikin wê bi

wan re wê bi têngnek 'piretikî' ku wê were li wan hizirkirin wê di wê temenê de wê, karibê bi wê bihizirê bê.

Nerîna çandî a felsefeyî

Çand peyvek e ku pîrî caran li ser raman, nirx, helwest, orfûadet û kevneşopiyên ku mirovên di komekê de hevpar in dihê bikarhanîn. Em di nav çandekê de ji dayik bûne û civakbûyîn, û çanda me bandûrê li ser çawaniya tevgerê, tiştê ku em jê hêzdikin û jê hêznakin, em çawa bi hev re diaxivin û tiştê ku em rast û xalat dibînin bandûr dike. Çand tiştê e ku weke têngnek ku ew me li ser temenekê civaknasî û hevdû fahmkirinê bi hev ve girêdide, lê di heman demê de dikare bibe tiştê ku xêzên dabeşkirinê û nakokiyên diafirîne jî.

Di serî de wê dema ku mirov wê di dewama wê de wê mijare çandê wê ji aliyê felsefeyê ve wê hilde li dest wê gelek aliyên din wê xwe bi wê re wê, bide dîyarkirin. Felsefe wê, di serî de wê zanistek, şaqek û rêzkariyek hizirkirinî a ku mirov wê bi wê re bi şewayekê wê bihizirê jî bê. Di wê rengê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bide dîyarkirin. Çanda felsefeyê ku wê bahsa wê were kirin wê di serî de wê weke çandaka hizirkirinê ku wê li ser wê temenê wê çawa wê bi temenekê hizirkirinê, aqılmeşandinê û hwd re wê bê li wê hizirkirin bê. Di dewama wê de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê dema ku mirov wê, mijara çand û felsefeyê bi hevdû re wê hilde li dest wê di serî de wê weke temenekê hizirkirinê wê çand wê bi felsefeyê re wê çawa wê têtikiliyek fahmkirinê wê bi wê re wê bibê wê pêşî em bi wê re wê çerçoveya wê bi çend gotinan wê fahmbikin.

Di aslê xwe de wê, dema ku mirov, dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijara zanînê û felsefeyê wê bi wê re wê, di awayekê de wê were ser ziman. Çand wê li ser temenekê, dîrokî û gelek aliyên ku wê di çerçoveya jîyane civakê de wê werina ser ziman re ên weke ziman, ol, zanist, teknik, huner, rewîst, kevneşopî, ramiyarî, desthilatdarî, welatîtî, estetîk û hwd wê weke van bi gelek aliyên din ên ku ew dikarê salixkirinan bi wê re bikê wê di awayekê de wê bi derfet bê ku mirov salixkirinên bi çandî jî bi wê re bikin û werênina ser ziman.

Di dewama wê de wê, di awayekê din de jî wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijara çandê wê dema ku wê were hildan li dest wê, bi van tênginan re wê gelek aliyên fenomenî ku wê bi wê re wê biderfet bê werina hildan li dest wê xwe bidina dîyarkirin. Wê ev jî wê çandî ku wê her yekê wê ji aliyê xwe wê bi serê xwe weke objeyekê wê karibê were

fahmkirin wê di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê bi aliyên din re jî wê têkiliyê wê bi wê re wê dênê û wê bi wê re wê karibê çerçoveyek çandî a bi wê re wê temenê wê yê fahmkirinê bi pêvajoyên wê yên pêşketinê re wê bênê ser ziman. Minaq ol û ramiyarî wê têkiliya wan a ku mirov wê karibê bi hevdu re li ser temenekê zêhnî û awayî dênê wê, di wê rengê de wê, di awayekê afirandinî û çandî û hwd de wê karibê awayekê bi xwe re bide dîyarkirin.

Wekî din wê felsefe wê, weke aliyekê wê yê ku wê were fahmkirin bê. Lê wê dema ku em gotina çand û felsefeyê jî dênina cem hevdu bi wan fahmbikin wê di wê temenê de wê, gelek aliyên din jî wê xwe bidina dîyarkirin. Minaq wê weke 'felsefeya çandê', 'çanda felsefeyê' û hwd mirov dikarê werênê ser ziman. Felsefeya çandê wê li ser temenekê dîrokî wê van fenomenên ku me navê wan hanî ser ziman wê weke gelek fenomenan wê bi xwe wê pêşî wê fahmbikê û wê di nava pêvajoyên dîrokî de wê di nava jîyane civakê û herikina wê de wê çawa wê pêvajoyek gûharîner wê bi xwe re wê bidina çêkirin û derbaskirin wê bi wê re wê temenekê fahmkirinê wê bikê ku ew wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, ji aliyê ve wê bi temenekê şêwayî û hwd jî wê di wê temenê de wê bikarbênê û wê li ser wê re wê di awayekê de wê xwe bide dîyarkirin. Beremberê wê ku em bahsa çanda felsefeyê bikin wê li ser wê temenê wê bi çî awayê felsefe hat kirin û pêvajoyên çawa bûhûrandina û pêşketinên çawa bi awayî û hizrî bi xwe re jînkirina û çawa encam di nava jîyanê û fahmkirinê de derxistiya li holê û hwd û wê bi wê re wê di reng û awayekê de wê bi wê re wê bihizirê û wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê mijara felsefeyê wê bi kirina wê, hizirkirina bi wê, awayên wê û hwd re wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê were hizirkirin. Fêrbûnek bi felsefeyê û kirina wê re wê, û serwerîya mirov a li wê, di wê temenê de wê di awayekê de wê di çerçoveya têgînek çandî a felsefeyê de jî wê, karibê were dîtin û fahmkirin.

Çand wê, di nava civakê de wê bi gelek wateyên cihêyî re wê were dîtin û ser ziman. weke bi çêkerî, çîkirin, fêrkirin, alimîn, pêşxistin, pêşketin, levkirin, pêşxistin, avakirin, meyizendin, başkirin, çandinî û hwd re wê weke van wê bi gelek wateyên ku wê bi kirdeyên çêkirin û pêşxistinê û afirandinê û hwd re wê, xwediyê wateyên cihêyî bê. Di wê temenê de wê gotina çandê wê di awayekê de wê, temenê wê li ser çêbûnê, çêkirinê pêşxistinê û hwd wê ava bikê. Wekî din wê temenê gotina çandê di kurdî de wê li ser temenê têgîna çandiniyê wê ava bikê û

wê bi wê re wê pêvajoyek bûyînê, pêşketinê û têrbûnê a bi gihiştinê û hwd re wê di xwe de wê werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê bi têtîngên fêrbûn, alimînê û hwd re wê xwediyê temenekê fêrbûnê ku wê ne dîrî wateyên perwerdeyê û hwd bê wê bi wê re wê karibê bi wê re werênê ser ziman.

Di awayekê de wê felsefeya çandê wê dema ku mirov wê li ser temenê jîyane civakê û hwd re wê hilde li dest wê, ji aliyekê din ve jî wê têtîliyê wê ya xort wê weke bi felsefeya dîrokê, antropolojîyê û hwd re jî wê were dîtin. Di wê temenê de wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê din jî mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê têtîngîna çandê wê di awayekê de wê li ser temen û pêvajoyek bûyî re wê, li ser temenekê obje û hebûnî re wê dikarê wê fahmbikê.

Minaq wê dema ku em bahsa çanda felsefeyê dikin wê di awayekê de wê li ser wê çandê re wê pêşxistina felsefeyê jî di nav de wê, bi şewayên kirina felsefeyê re wê dikarê wê werênê ser ziman. Di nava civake kurd de minaq wê dema ku wê, bi zimanê û çandê wê re wê ew wê were kirin wê weke têtîngînek felsefeyî a civaka kurd jî wê di awayekê de wê bi wê re wê karibê wê fahmbikê bê.

Çand û felsefe wê di çerçoveyek civakî de wê, temenekê hevdû fahmkirinê wê bi wê re wê biafirênê. Di aslê xwe de wê dema ku mirov wê bahsa têtîngîna çandê wê di wê temenê de wê bikê wê, felsefe wê, weke têtîngînekê wê di nava çandên hemdem de ku wê, derkeve li pêş wê, bi wê re wê, di rengekê de wê kirina felsefeyê wê, bi wê re wê, were û pêşkeve. Di awayekê de wê, rengên fahmkirinê ên bi dîrokê re wê, di wê temenê de wê, di awayekê de wê, bi temenê weke bi rengê hizirkirinê re wê karibê wê bi wê re wê fahmbikê bê.

Di wê temenê de wê, nerîn, fahmkirin, derkkirin, şêwa û hwd wê, di çerçoveya rengên fahmkirinê û hwd de wê, were dîtin. Çand wê karibê weke temenek nerînî were fahmkirin. Di wê temenê de wê, çawa wê obje, şube, hebûn û gelek wateyên din ên têtîngî wê bèn dîtin û fahmkirin bi wê re bi felsefeyî wê karibê were fahmkirin.

Di wê temenê de wê dema ku wê bahsa civaketiyên ji hev cihê wê wre kirin wê li ser temenê wê cihêyîyê re wê, di temenekê hizrî bi wê re wê mirov karibê wê fahmbikê. Çand wê, di wê temenê de wê, bi temenekê azmûnî wê çerçoveyek fahmkirinê wê biafirênê.

Lê wê dema ku em çandê wê fahmbikin wê di awayekê din de jî wê bi têtîngî felsefeyî wê li ser temenkê ji rewşa xwezayê di awayekê de dîrketinê û bi wê re wê li ser temenê bi hişmendî û nerînen wê re wê,

hevdû dîtin, fahmkirin û li ya 'pêwîst' wê bi wê re ku wê were lêgerîn jî wê bi wê re wê dikarê wê fahmbikê.

Minaq em ku tenê ji demên kevnera û pê de wê, li wê bihizirin wê bi hişmendiyê û aqil wê mirov wê bidest kirina felsefeyê wê bikê û wê li ser wê temenê de wê, li ya rast, pêwîst û hwd wê bihizirê û wê bixwezê ku ew wê pêşbixê. Di wê temenê de wê di reng û awayekê de wê bi wê re wê, pêvajoyên fahmkirinê wê li ser temenê jîyankirinê re wê bikê ku wê fahmbikê. Mirov tiştekê ku ew jîya wê, di wê temenê de wê, li gorî encamên wê yên ku ew weke bi başî û nebaşî dihên dîtin re wê di wê temenê de wê bi wê re wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Li vir wê dema ku em gotina çandê wê weke temen bigirin wê li ser temenê jîyane civakî a bi hevdû re bûnê re wê di awayekê de wê, dikarê wê bi gelek kirinên çandî û pêşveçûnên wan re wê li wê bihizirê. Di wê temenê de wê, weke kirde û ankû objeya jîyan wê jîyane civakî a bi hevdû re û ya kesî a bi serê xwe bê.

Wê di wê temenê de wê ev jî wê weke aliyna ku wê bi wê re wê, li ser wê re wê li wê were hizirkirin û wê werê fahmkirin.

Çand wê hinekî jî wê di dîmenekê dîtbarî de wê weke ku wê çawa wê bijî û ankû dijî wê di wê temenê de wê xwediyê awayekê fahmkirinê bê. Li ser wê temenê de wê, dema ku em li demên kevn dihizirin em bi antropolojikî li wê dihizirin û dikin ku wê fahmbikin ku ew çawa dijîyan. Wê di wê temenê de wê, bi wê re wê, li ser wê re wê mirov wê, pêvajoyên fahmkirinê ên civakî re wê dikarê wê fahmbikê. Minaq di demên civakên berê de wê, tv, telefon û gelek şewayên teknikî ên bi wê rengê nebin. Ev wê weke aliyna teknikî ên çanda demên hemdem a civakî wê biafirênin.

Di demên berê de wê, şewayekê jîyanê ê ji wê cihê wê hebê. Ew şewayê cihê wê, çawa wê dijîn wê bi wê re wê dîmenekê fahmkirinê wê bide me. Di wê temenê de wê, xwediyê kevneşopî, orfûadet, rengên hizirkirinê ên çawa bin weke bi olî û ankû bawerî wê xwediyê şawayekê çawa bin, wê çî weke rastiyên rewîstî wê bên dîtin û hwd wê weke aliyna ku wê di wê temenê de wê, karibê li ser wê bê sekin in bin.

Di aslê xwe de wê çand wê di wê temenê de wê, di demên hemdem de wê, bi wê rengê wê li ser temen û rengê jîyanê û fahmkirinê re ku wê bê li wê hizirkirin wê di wê rengê de wê bi şewayekê xwezayî wê weke ku mirov wê bi nêzîkatîyek felsefeyî wê lli wê bihizirê û wê fahmbikê bê. Di awayek din de jî wê dikarê wê weke pirs bikê û bipirsê ku wê ber çî bi têgînek felsefeyî nêzbûna li çandê û bi wê fahmkirina wê pêwîst bê.

Felsefe wê di wê, temenê de wê, ne tenê wê, di awayekê de wê, çerçoveyek fahmkirinê wê bi wê re wê, bide me. Weki din wê li ser şêwayên darazî, aqılmeşandinê û hwd re wê, di awayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bide dîyarkirin.

Di aslê xwe de wê, felsefe wê, di wê rengê de wê, bi çandê re wê temenekê dewrûdayimî, gûharînî û hwd wê bide afirandin. Ber vê yekê bi felsefeyî nêzbûna li wê di awayekê de wê weke aliyekê pirr zêde wê xwe di wê temenê de wê, bide dîyarkirin. Çandên bipiştfî demên kevnera û pê de ku wê bi civakê re wê bibin wê di temenê wan û hizirkirinên wan de wê şêwayekê bi hizirkirina felsefeyî hebê. Hemû aliyên ku wê çerçoveya sazûmanî a jîyane civakî ên weke ramyariyê, rewîstê, olî û hwd wê, di wê temenê de wê, bên hizirkirin û fahmkirin. Wê di wê temenê de wê, bi wan rangan wê awayên fahmkirinê û hwd wê biafirê. Di wê temenê de wê, weke aliyekê wê yê giirng wê xwe di wê temenê de wê bide dîyarkirin.

Çand wê dema ku wê mirov wê li ser têngîna cihê re wê li wê bihizirê wê ji herêmê li herêmê, ji awayên civakî û hwd re wê, bi wê re wê karibê bi wê re wê li wê bihizirê. Di wê temenê de wê, têngîna 'xwediyê çandek cihê' wê di wê temenê de wê karibê bi awayekê were fahmkirin.

Çand wê di awayekê de wê li ser awayekê jîyanê ku wê di temenekê fêr û azmûnê ên kes û komî de wê, bi wê re wê, were dîtîn. Di wê temenê de wê, mirov wê çawa jîya, hizirkir, bûya xwediyê ramanekê û di dewama wê de çawa jîyankir bi wê û hwd re wê di awayekê de wê karibê bi wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Di zihnê me de wê weke qalibên wateyê û ankû fahmkirinê wê di wê temenê de wê, çand wê bi têngînên wê re wê hebê. Wê di wê temenê de wê, di nava civakê de wê, rengên hizirkirinê, tiştên bi wê hizirkirinê, şêwayên hizirkirinê û hwd wê, di wê temenê de wê weke aliyna wê yên ku mirov dikarê bi wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê.

Di təkiliya felsefe û çandê de wê, bi felsefeyê wê gihiştina li fahmkirinê û ankû bi wê fahmkirin û aqilên wê yên fahmkirinê bi gihiştina rengên din ên fahmkirinê re wê, di awayekê de wê xwe bide dîyarkirin. Ji aliyekê din v eji wê, weke aliyekê wê yê din jî wê, li gorî rewşên jîyanê ên demê û rolên zayendî û hwd wê baş û nebaşîya wan wê bi têngînek felsefeyî a çandî ya darazî re wê karibê were fahmkirin. Çand ji xwe wê, têngînên wê ji me re wê bêjin ku mirov çî û çawa bikê. Lê li vir wê felsefe wê dema ku wê bikeve dewrê û wê bi wê re wê were fahmkirin wê hingê wê bi wê re wê, bê hizirkirin ku ew fahmkirin wê di

çerçoveya wê ya fahmirinê û ya ku ew li gorî wê were fahmkirin wê levkirin û levnekirinên wê kifşbikê. Di wê temenê de wê, temenekê lêpîrsînê wê di wê temenê de wê, karibê çêbikê. Di aslê xwe de wê, lêpîrsîn di nava çandê de ku ew weke têgînekê pêşkeve wê, temenê pêşveçûnên demê ên civakî wê ji aliyekê din ve wê karibê biafirênê.

Çand wê, dema ku wê were fahmkirin wê ya ku wê were jîyankirin û ankû weke pêwîsta weke wê were jîyankirin wê di temenê 'rastdîtinekê' de wê were fahmkirin û wê bê ser ziman. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê, di dewama wê de wê, fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Çanda ku mirov wê dijî wê derfeta mirov wê hebê ku mirov bi nerîna xwe derkeve dervî wê û bi nerînekê li wê binerê. Ya ku mirov wê, di awayekê de wê, weke temenekê çandî ê gûharîner jî wê di wê temenê de wê karibê biafirênê jî wê di wê temenê de wê bi nerînek fahmkirinê karîna xwe derxistina li ser wê re û bi wê re karîna derkiirn û têgihîştina wê bê.

Bi wê re wê dikarê wê fahmbikê ku mirov wê dema ku wê xûyekê dide nîşandin û ankû bi rengê fahmkirinê wê dinerê û wê fahmbikê wê, mirov wê, di wê temenê de wê, çawa wê fahmbikê ku ew rast û ankû ne rast a. Yan jî wê, encamên wê di wê temenê de wê çawa wê weke aliyekê wê yê ku wê biafirin wê bibînê?

Çand di wê de wê, di demêmn hemdem de wê weke ku wê were dîtin wê nerîna lêpîrsîner wê, di wê temenê de wê di awayekê de wê, pîrr zêde wê giringîya wê xwe bi wê re wê di rengê de wê bide nîşandin. Wê dema ku ew weke têgînek 'lênepîrsîner' hat dîtin û ew 'teqez' weke têgînek li wê were jînkirin wê di wê temenê de wê, hingî wê ew wê bê kirin dîmenê bawerîyekê de. Çand ji bawerîyê cihê wê hemû şewayên me yên jîyanî ên civakî û hwd wê, di nava wê de wê cih bigirin.

Di wê temenê de wê, gelek caran wê têgînên me yên çandî wê nerînen me yên li kesê dervî me ku ew, ji wê heman çandê bê û ne ji wê çandê bê wê bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê mirov wê, di wê rengê de wê, çandê wê di awayekê de wê bi wê re wê, binerê.

Di aslê xwe de wê di demên hemdem de wê, mijare çandê wê di awayekê pîrr zêde giring de wê xwe di demên hemdem de wê weke temenekê fahmkirinê û ankû rengê fahmkirinê wê xwe bide dîyarkirn. Weke ku me li jor got wê rengê nerîna mirov a li hevdu û her wusa bi wê re şewayên weke danîşandina rolên zayendî û hwd jî wê bi wê re wê, di rengê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin û dîtin.

Di awayekê de wê, çand wê, weke çerçoveyek ku mirov bi wê re dinerê wê di awayekê de wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin. Ber vê yekê wê, zêde giring bê ku mirov wê, di wê de wê bi fahmkirinê kûr bibê. Wê bo wê jî wê şêwayên weke yên felsefeyê û ankû wê weke ku wê bê ser ziman wê bi nerînên 'felsefeya çandê' û hwd re wê, di wê temenê de wê bi wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Wê mijare têgîna çandî ji vê aliyê ve wê, li ser xûyan re wê, karibê çerçoveyek berfireh bide me. Zanîna çandî a li ser xûyan re ku wê bê dayin nîşandin wê di wê temenê de wê, di aslê xwe de wê giring bê ku mirov wê li ser wê bisekinê. Wê çawa mirov dibînê wê, bertekên me jî wê di rengekê de wê li ser wê û li gorî wê bibin. Ber vê yekê wê, têkiliya xûy û nerînê wê, di awayekê de wê bigihijina hevdu. Wê dema ku wê, li tiştê mirov bi hêrs dibê û ankû tiştê ku ew weke li mirov rast nayê û mirov wê bi bertekan dide nîşandin wê di wê temenê de wê weke mijarek ku ew were fahmkirin bê. Dema ku mirov tiştê rast nebînê mirov bi awayekê xwe jê dûr digirê û ankû dûr dibînê. Ev wê weke xûyekê jî bê. Dema ku mirov hêj tiştê dikê mirov zêdetirî xwe nêzê dikê. Wekî din wê dema ku mirov wê tiştê li berjewendiyên xwe nebînê wê, nêz nebê. Di wê rengê de wê mirov karibê gelek xûyan şîrove bikê û werênê ser ziman. Lê dema ku mirov li ser têgîna felsefeya çandê re wê mijare xûyê wê hilde li dest wê zêdetirî wê di temenekê pîvan û restên me yên keseyeti û hwd de wê, xwediyê çerçove û temenekê **fahmkirinê** bibê. Dema ku wê, bahsa nîşandina xûyan bê kirin wê bê gotin ku 'wê di çerçoveya wê çanda ku ew bi wê mazinbûya de bê.' Di wê temenê de wê, dema ku mirov wê, di nava civakekê de bijî û herê nava civakek din û di nava wê de bidest jîyankirinê bikê wê ji wê qalibên tevgerîn û xûynîşandinên bi çandî û hwd jî wê bigirê û wê di çerçoveyekê de wê di xwe de wê weke ku wê bide nîşandin. Xûy wê di çerçoveya rast dîtînen me yên hizrî, çandî û hwd de wê bînen nîşandin. Wê di wê temenê de wê çî wê çawa wê rast wê were dîtînen wê bi wê re ew wê were danîşandin. Ber vê yekê wê têkiliya çand û xûyan wê ji temen ve wê li ser temenekê jîyanî, pêşrastî û paşrastiyên me ve girêdayî wê hebê. Di wê çerçoveya sazûmanna xûyên dihên nîşandin de mirov wê, çî rast bibînê û çawa wê bibînê wê di reng û awayekê de wê, bi wê re wê bide nîşandin.

Mijare çand û xûyan wê hinekî wê zêde kûr bê. Aliyê wê yê çandî wê di pêvajoyên jîyankirinê ên di nava jîyane civakî de wê bînen hildan li dest. Lê î ro em wê dizanin ku em gelek xûyên xwe wê dema ku em ji dayika xwe dibin bi rakend ji dêûbavê xwe jî digirin û didina domandin û

nîşandin. Di wê temenê de wê, aliyê wê yê biolojikî jî wê di wê temenê de wê hebê.

Weke bi zanînê bi xûyî ku mirov wê fahmbikê wê, dema ku mirov wê çawa li tişteke binerê, salixbikê û fahmbikê wê bi wê re wê weke aliyekê ku mirov wê li wê bihizirê bê. Di nava civakê de wê, rengên nêzîkatîya li hevdû, çûna cem hevdû, rengên hevdû fahmkirinê, hevdû herêkirin û redkirinê û hwd wê, di wê temenê de wê, di temenê wan de wê hinek rest û nirxên ku ew bi wan bawer dikin wê hebin. Di çerçoveya gotina felsefeya çandê de wê, dema ku mirov gotina 'baweriyê' bi wê rengê wê dihênina ser ziman wê di reng û awayekê de wê weke ku mirov wê dibînê wê, karibê ji ya weke yên baweriyên olî û hwd rengna têgihîştinê ên cûda jî di **xwe de wê**, hawênê. Minaq weke têgînên ku mirov li gorî **xwe rast dibînê û rast dibînê û hwd**.

Lê tevî ku em bi çandê re wê bêjin jî lê çand di awayekê de dihê fêrbûn, weke xwe bi dîtin û jîyankirinê dihê dîtin, dagerî ya û bi rêya ziman dihê bûhûrandin. Wekî din jî li gorî cih û war wê, karibê gûharinê bide nîşandin. Wekî din li gorî ji demê li demê jî bi heman rengê rengên ji hev cihê bide nîşandin. Hinekî jî wê weke ku em bi xosletên wê re fahmdikin wê bi temenekê fêrbûn û azmûnên me yên jîyanî ve wê girêdayî bê. Mirov çî kir û çawa pêşxist wê di çerçoveya wê de karibê were dîtin û ser ziman. Ya ku wê temenê wê biafirênê jî wê li ser ziman re wê rengên salixkirinên me yên bi rengên jîyankirinê, fahmkirinê û hwd re bê.

Di mijare fahmkirina çandê de wê, dema ku mirov wê hilde li dest wê her çand wê li gorî xwe û xosletên xwe yên pêşketinê wê hebê. Wê di çerçoveya wê de wê fahmbikê. Di awayekê etnosentrikî de jî wê dema ku wê xosletên cihê wê ji çandan wê beremberî hevdû wê werina kifşkirin wê were dîtin ku wê çawa wê bandûrê wê li hevdû bikê. Minaq wê, weke ku wê di nava çandekê de wê, vekirina jinê wê rast were dîtin û di ya din de wê rast newê dîtin wê demê wê li gorî wê, nîqaş wê bi çandî wê karibin bi temenekê felsefeyî jî werina kirin. Wê dana berhevdû a etnosentrikî wê, di awayekê de wê, bi wê rengê wê ji aliyekê ve wê, karibê bibê temenê vegûharinên çandî ên di hevdû de jî.

Di wê temenê de wê çandî ku wê, bandûrkirin wê li hevdû wê hebê û wê temenê wê bi wê rengê wê hebê jî lê di demên hemdem de wê weke ku wê gotina 'çandên jorîn' û 'çandên jêrîn' wê gotin werina pêşxistin. Ev gotin wê tenê wê weke gotinna darazî bin. Wekî din wê mirov nikarê çandekê wê ji ya din jêrtir wê bibînê, vajî wê bi xosletên xwe yên cihê ên pêşketî re wê dikarê wê fahmbikê. Minaq wê dema ku wê bahsa çandê

wê were kîrin wê di wê temenê de em, dikarin di dewama wê de mijare malbatê wê bi hebûn û çerçoveya wê, û bingihê wê û hwd re wê hildina li dest û wê werênina ser ziman. Di wê temenê de wê, di nava wê de wê çawa wê bên jînkîrin wê bi wê re wê, di awayekê de wê, bi wê re wê werê dîtin. Pîvanên weke baş û nebaşîyî û hwd wê, weke têtîna felsefeya çandî jî bin ku wê di wê temenê de wê, temenê ji hev **cihêtiyê jî bin**.

Lê di aslê xwe de wê, dema ku mirov bahsa çandê bikê wê di dewama wê de wê weke beşek giring a ku wê di çerçoveya fahmkîrîna wê de wê xwe bide dîyarkîrin wê, têtîna derûniyê û ankû derûniya çandî bê. Di wê temenê de wê, çawa wê di rengekê de wê xwe bide dîyarkîrin wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe bide **dîyarkîrin**. Di çerçoveya têtîliya çand û xûyan de ku mirov bihizirê wê demê mirov bixwezê û nexwezê jî wê mijar wê di awayekê de wê rengekê bi fahmkîrîna derûnî jî wê di awayekê de wê weke ku wê bistênê. Di nava jîyanek çandî de wê, girêdanên bi wê re, gûharîn û 'negûharînên' jîyanî ku wê bi wan re wê rabê wê di wê temenê de wê, çerçoveyek fahmkîrînê wê bide çêkirin. Di wê temenê de salixkîrin, fahmkîrin û bandûrbûn wê weke aliyekê wê yê giring ku wê karibê bi wê were fahmkîrin. Xûyên ku wê mirov wê di nava jîyane xwe de wê bide nîşandin wê bi wê ve girêdayî bin. Bêgûman wê, di wê temenê de wê, çanda mirov wê bi derûnî wê nerînek jîyanî wê biafirênê. Di wê temenê de wê, di demên hemdem de wê gelek derûnvanên ku wê, li ser têtîna derûniya çandê wê bihizirin wê bixwezin ku wê kesekê bi du çandan mazinbûya wê xwediyê rengekê pêşkeyinê ê çawa bê û wê, di çi nerînê û hwd de bê. Dema ku çand wê weke rengekê fahmkîrînê wê xwe bide dîyarkîrin wê demê wê temenê nerînen cihê ên çandî û ankû keseyeti jî wê biafirênê.

Di demên hemdem de wê, piştî ketina nava hevdû û a ji çandên cihê kesan ku wê bibê wê, di wê temenê de wê, ew li gorî nerînen çandî ên ku ew bi wê mazin bûna bi nerîna wê re wê, temenê ji hev cihê ê bi rengê hevdû dîtinê û hwd jî wê biafirê. Di wê temenê de wê, derûniya girseyî ku wê weke çerçoveyek derûniya komek çandî wê biafirênê wê, dema ku wê kes di nava wê de bê wê çawa wê xwe bi hêz û ne bi tenê wê bibînê wê dema ku ew ji nava wê çû wê çawa wê, bi tenê û weke bêkes wê bibînê wê weke aliyekê wê yê jîyankîrînê ku wê di wê çerçoveyê de wê li wê were hizirkîrin bê. Hevdû fahmkîrîna çandî wê çendî ku wê bi zimanî wê bibê wê weke aliyekê wê yê din jî wê bi têtîn û rengên fahmkîrînê ên nerînî jî wê xwe bide dîyarkîrin.

Di aslê xwe de ev rengên jîyankirinê wê çandî ku wê ji aliyekê ve wê bi rengê fahmkirinê ve wê girêdayî bê wê ji aliyekê din ve jî wê têrzanînê û ankû têrnezanînê ve jî wê aliyekê wê yê girdanî wê hebê. Pirsgirêkên çandî ku wê di dewama wê de wê xwe bi wê aliyê ve wê bidina dîyarkirin wê bi temenê nîjadî û zayendî û hwd ve girêdayî wê xwe bidina dîyarkirin. Rengên salixkirinên rolên zayendî û hwd wê, di wê temenê de wê, bi gelek bergirên zêhnî wê werina bi temen kirin. Wê di wê temenê de wê, temenê jîyankirinê wê bi wê re wê were lê hizirkirin.

Ev mijar wê weke ku em dibînin di demên hemdem de wê, weke mijarna bi felsefeya çandê re ku wê werin li wan hizirkirin jî bin. Minaq wê gotina 'pevçûnên çandî' û hwd wê çandî wê temenekê wan wê hebê ku mirov di çerçoveya mijarek weke ya çandî a dîrokî de wê hilde li cidiyetê? Temenê wê gotinê wê bi felsefeyî ku mirov li wê dihizirê wê bi zêhnî li ser temenên desthilatdarî ku wê bi temenekê nîjadî û hwd re wê were lê hizirkirin û hwd re wê, were dîtin.

J. W. Berry, Y. H. Poortinga, M. H. Segall , û P. R. Dasen di xabatek hevbeş a bi navê "Cross-cultural psychology: Research and applications" ku wê di sale 1992'an de wê binivîsênin de wê, li ser bandûra li hevdû wê bisekin in. Wekî din jî wê, çawa wê, di temenekê de wê, mijare çandê wê, di temenekê hevdû fahmkirinê de wê hildina li dest wê, bi nerînek derûnî ku wê bi rengê hizirkirina felsefeyê wê hildina li dest. Wê li ser encamên felsefeyê re wê, bi nerînek derûnî wê bixwezînin ku ew wê bi wê rengê bighênina li temenekê fahmkirinê. Di nava têtîna çandî a derûnî de wê mijarên ku ew dihildina li dest wê li ser têtîna 'navendên çandî' û 'vegûharînen di navendên çandî de bînin bi gotinkirin' û hwd re wê, li ser wê bisekin in. Ev rengên bi gotinkirinê wê di wê temenê de wê, referans û awayên wê yên têtînî û çavkaniyên wê û hwd wê, di wê rengê de wê weke aliyna giring ên fahmkirina mijare felsefeya çandê wê bi wê re wê **xwe bidina nîşandin**. Di aslê xwe de wê mijare çanda hevdû fahmkirinê ku wê ji aliyekê ve wê weke armanca fahmkirina bi felsefeyê jî bê wê, weke aliyekê giring bê ku mirov wê fahmbikê bê. Çand wê, di wê temenê de wê, di awayekê de wê, ji aliyekê ve wê weke ku mirov wê bi wê re wê, ji hevrastên xwe ve wê bi wê bînerê. Ber vê yekê wê dema ku mirov wê bahsa çandan û hevdû fahmkirina wan bikê wê, di wê rengê de wê, ev wê, bi wê re wê, mijar hevdû fahmkirinê wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê derkeve li **hemberî** me.

I. Grossmann; M. Karasawa; S. Izumi; J. Na; M. Varnum, S. Kitayama; R. E. Nisbett ku wê hevbeş li ser felsefeya çandê û civakê wê

bi navê "Aging and Wisdom: Culture Matters"de di çerçoveya têgîna "Psychological Science"ê de wê bikin wê di wê de wê, balê bikişênina li ser pîrbûnê, û bi demê re gihiştina zanîn û fahmkirineka rênîşandar. Di nava pêvajoyên fêrbûnê de wê çawa wê vegûharîn wê bi xûyî û keseyeti wê bi mirov re wê çêbibê wê, di wê de wê li ser wê hûrûkûr wê li ser wê bisekin in. di dewama wê de wê, di mijare felsefeya çandê de wê, weke têgînek ku ew nerîn û xûyîn me bide dîyarkirin wê demê bi felsefeyî mirov wê çawa wê pêşxistinê û gûharînê bi wê çêbikê û bijî jî wê, di wê temenê de wê, çerçoveyek bi perspektif wê bikin ku wê dênina li holê. Ji wê aliyê ve wê, çerçoveya fahmkirina çandî wê çandî wê weke aliyekê giring wê xwe bide dîyarkirin wê, bi wê re wê, pîr baş wê were dîtin.

Bi gotinek din wê di heman xabatê de wê, balkişandina di çerçoveya fahmkirinê de derbasbûna ji dema zarokatîyê a fahmkirinê wê, bi wê re wê, weke ku wê piştî wê mirov wê çawa wê bigihijê awa, zanîn û xûyîn fahmkirinê wê di wê rengê de wê hinekî wê li ser wê bê sekin in. Ev alî wê di çerçoveya fahmkirina felsefeya çandî bi nerînek derûnî û felsefeyî di zikhevdû de wê, bi wê re wê, weke ku wê bibê. Ji xwe wê, dema ku mirov wê pêvajoyên wê derbaskirin wê di awayekê de wê çawa wê mirov wê bigihijê xûyna hoyandî wê di wê temenê de wê bi wê li ser wê bê sekin in.

Di çerçoveya têgîna çandî de wê, dema ku wê weke perspektifek ku ew li şûna bingihê pîrsgirêk, pevçûn û dijberîyan çêbikê wê, vajî wê çawa wê, bi hevdû re wê, di temenekê balixî û têrzanîna de wê, bê tevgerin wê, weke mijarna ku wê di wê temenê de wê, karibê werê hildan li dest bin. Di roja me de wê gotinên weke 'di nava çanda xwe de çareserkirina pîrsgirêkan' wê, di awayekê de wê li ser wê temenê wê, were ser ziman. Lê ev ku em wê li ser temenekê restî û pîvanî wê bidina rûnandin wê demê wê, di awayekê de wê, ji me re wê çî weke ast bê wê, ew jî wê weke aliyekê din ê têgînî û felsefeyî wê xwe bide dîyarkirin. Mînaq mijare rolên zayendî û tûndûtûjîya nava malbatan û hwd. Yan jî di asta giştî de wê, pêvajoyên statûqûyî ên li dijî komên civakî ên cihêyî û hwd ku wê bi armanca weke ku ew dihê gotin 'werênina ser rêya weke xwe' wê, di wê temenê de wê karibê li ser wê bisekinê. Li ser wê temenê wê hertimî çanda civakî û ya desthilatdarî wê, di regekê de wê werina hemberî hevdû. Hewldana kirina weke xwe a desthilatdarîyê wê, di wê temenê de wê, di temenekê dijberî wê de wê, xwe bi regekê wê bide nîşandin. Wê temenê pîrsgirêkên weke yên tûndûtûjîyê û hwd jî wê ew wê ji aliyekê ve wê weke ku wê biafirênê. Ku asta giştî û ankû navnetewî

ve wê hilde li dest wê, ev alî wê weke mijarna giring di çerçoveya felsefeya çandê de wê karibin **werina hildan li dest** bin. ..

Di **awayekê** de ku em çandê bi felsefeyê weke jîyankirina xwe wê bibînê wê demê wê bi nerînek darazî a felsefeyî wê têgîna çandê jî wê, dikarê li ser temenê rast û nerastbûnê wê li wê bihizirê. Ev wê, di serî de wê weke aliyekê wê yê din ku mirov wê bi wê re wê, werênê ser ziman bê. Wê di dewama wê de wê, dema ku em di nava jîyanê de bahsa 'felsefeya jîyane' xwe dikin û ankû li bersivên pirsên weke 'çawa jîyankirinê' digerihih û hwd wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê, restên me yên jîyankirinê wê li ser temenekê pêşketinê, rastbûnê, xwe rehet hîskirinê, hazgirtinê, dûrştûnê û hwd bê. Wê di wê temenê de wê, felsefeya jîyanê a ku me jîyankir wê, di wê temenê de wê, çawa wê, nêzîkatîya me wê, bi me bide fahmkirin.

Gotinên weke 'ev li gorî çandê uya, ev li gorî, kevneşopîyê ya, ev li gorî destûrê ya û hwd ku wê weke rest û pîvanên 'rast nîşandinê' wê bîndayîn nîşandin jî wê weke gotina ku wê ji temen ve wê pêwîstîya lêpîrsîna wan wê hebê. Dema ku mirov got 'ev li gorî destûrê ya' wê bêgûman wê, kesê ku ew dihênê ser ziman dibê ku ew bi armanca wê 'weke têgînek rast' bide nîşandin wê dihênê ser ziman bê. Lê ew wê, ti carî wê nikaribê weke sedema rast û ne rastbûna wê were dîtin û bê ser ziman. Di wê temenê de hanîna ser ziman wê tenê manipulasyonê û pê de wê ne tiştêkê din bê.

Gotinên çandî û hwd wê, di awayekê de wê, dibê ku ew berê weke wê hatibina jînkirin. Wekî din wê aliyekê din jî wê hebê ku mirov wê li wê bipîrsê bê. Ew jî wê ew bê ku wê, tiştêk ku ew berê hatiya jînkirin ku ew rast û ankû ne rast were dîtin wê newê wê wateyê ku ew di roja me de wê weke wê jînkirin wê rast bê. Yan jî vajî wê ku wê di demên berê de wê rewşek jîyankirinê wê 'ne rast' wê were dîtin di jîyankirinê de wê, newê wê wateyê ku ew bê jînkirin ne rast bê di demek din û piştê de.

Di wê temenê de wê ber vê yekê wê di temenê fahmkirinê de wê lêpîrsîn wê weke aliyekê wê yê giring wê pêwîst bê ku mirov wê bicihbikin û wê li wê bihizirin. Di temenekê ne lêpîrsînê jîyankirina wê de ku ew rast û ne rast jî bê wê, tenê wê yan ji nezaniyekê wê hîmê xwe bigirê û yan jî wê, ji rewşek din a weke wê.

Minaq wê, têgînên baweriyî wê di wê temenê de wê li gorî lêpîrsînkirinê bin. Wê di wê temenê de wê tenê wê weke wê jîyankirinê wê 'rast bibînin.' Di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe bi wê re wê di wê temenê de wê bide dîyarkirin. Lê di wê temenê de

wê, dema ku mirov wê lênepirsê wê mirov wê nikaribê wê fahmbikê ku ew rast a û ankû ne rast a. Di wê temenê de wê, têngînek wê di wê rengê de wê, rastbûn û nerastbûnê wê di wê temenê de wê bi wê re wê, bi wêbê hizirkirin.

Di aslê xwe de wê têngîna rastbûn û nerastbûnê jî wê dîtbar bin. Wê di wê temenê de wê, çawa wê ew wê were fahmkirin wê ew jî wê bi serê xwe wê, di wê temenê de wê weke mijarek felsefeyî ku mirov wê di wê temenê de wê bi wê bihizirê bê. Ev wê, zêdetirî wê weke aliyekê bo fahmkirinên çandî wê giringtir wê karibê xwe bide nîşandin bê.

Di mijara têtîliya felsefeyê û gotina çandê bi hevdû re danînê de wê di wê temenê de wê li ser temenekê fahmkirinê bê. Wê di wê rengê de wê, hişmendî wê di her warê de wê bikeve jîyane me de. Wê di awayekê de wê kifşkirinê wê di her rewşê de wê di jîyanê me de wê xwe bidina dîyarkirin.

Di wê temenê de wê, çand wê di awayekê de wê dema ku wê li rewşekê wê binerê wê, di aslê xwe de wê ew bi xwe jî wê li gorî xwe wê gotinek wê ya rast û nerastbûnê wê hebê. Wê li gorî wê ew wê li wê bihizirê. Wê ew rastbûn û ne rastbûn wê li ser temenê fenomenên ku wê çand wê bi wan re wê di nava jîyane civakê de wê pêşkeve wê bi wan re wê bibê bê.

Bi felsefeyê hewldanên jinûve fahmkirin û şîrovekirina xwezayê

Dema ku mirov, li hemberê ol û otoriteyekê serî ne tawand û ku mirov di dewama wê de bidest bikarhanîna aqilê xwe biserê xwe kir û pê de wê, destpêka kirina felsefeyê wê hingî wê dest pê bikê. Ber ku wê, felsefekirin wê di awayekê de wê li ser temenekê xwezayî bi hizirkirinê û fahmkirinê re wê destpê bikê û wê pêşkeve. Ber vê yekê wê felsefe ku wê li ser temenekê xwezayî ku wê, dest bi fahmkirina xwezayê kir wê, serî li wê serî li ol, wahiye, otoriteyê û kevneşopîyan nexê û wê bidest fahmkirinê wê bikê. Hingî wê felsefeya xwezayê wê di awayekê de wê bi felsefe kirinê re wê bibê û wê dest bi kirina wê bê kirin.

Di wê temenê de mirov wê, dema ku wê bidest wê kir wê, bidest fêrbûna bikarhanîna aqilê xwe û mejiyê xwe wê bikê. Wê li ser wê temenê de wê fahmkirinê û bi wê re naskirinê û bi wê re jî têngihîştinê wê bikê. Di wê temenê de wê, ya ku wê sedema wê bikin ku wê fahmbikin, wê hebûna wê ya fîzîkî çawa bûya wê bikin ku wê fahmbikin, rewşa têtîliya fîzîkî û organikî a bi hevdû re wê têtîgihîn û di dewama wê de wê, li gorî gotina hebûnê wê dest bihizirkirinê wê bikin. Di wê temenê de wê bi felsefeyî wê bûjena pêşî (**Arche**) wê li wê bihizirin. Wê, weke

mijarek felsefeya xwezayê wê her tiştê ku ew dervî me ya, çawa heya û li ser çi temenê heya û hebûna xwe dide domandin wê bi wê re wê, bijî û wê hebûna xwe wê bide domandin. Di wê temenê de wê bûjena pêşî a hewa, feze û hwd wê çi bê? Wê tişt wê çawa wê hebê? Wê weke mijarek fahmkirinê a felsefeya xwezayê bê. Wateya felsefeya xwezayê wê pêşî wê ew bê ku wê weke ku wê di demên kevnera de wê bê kirin wê tiştê bi xwe bi xwe re wê fahmbikê. Dervî dervî têgîna ol û mîtolojiyê û hemû tiştên bi wê rengê ên ku ew xwediyê şîrove û vegotinekê na.

Di wê temenê de wê, felsefe wê çawa wê xwezayê wê bîrê ser ziman wê ew jî wê weke aliyekê wê yê ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê, minaq wê, pysagor wê bîrê ser ziman ku wê hemû tişt ji hijmaran pêktê. Di wê temenê de wê mijare fahmkirinê a matematikê û hwd jî wê pêşkeve û wê derkeve li pêş. Di wê temenê de wê felsefe wê li ser lêgerîna li sedemê û hwd re wê bihizirê. Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, destpêka her tiştê pêvajoyên wê yên pêşketin, gihiştin û di dawîya dawî de gihiştina mirinê û hwd wê çawa wê weke pêvajoyên jîyanê wê werina fahmkirin wê, weke mijarna ku wê felsefeya xwezayê wê li wê bihizirê bê.

Ber vê yekê wê hizirkirin wê weke 'her tişt ji avê bûya' û hwd wê li ser wê temenê felsefeyî ê xwezayî wê werin bilêvkirin. Di wê temenê de wê, tişt wê çawa wê hebê wê, weke mijarek fahmkirinê ku wê felsefeya xwezayê wê serî li wê biwastênê bê. çawa demsal hena, bawerîna berf û baranê, çawa dibin wê, di wê temenê de wê li wan wê were hizirkirin. Wê dema ku wê li ser sedemêmn darazî wê, li wê were lê gihiştin wê bi têgîna bo ku tişt bi jîyanî li ser rûyê aerdê bibê wê ew bibê re wê li wê were lê hizirkirin.

Di felsefeyê de wê, zanîn wê bo berjewendiyekê na, lê bo armanca fêrbûnê wê hebê û wê di wê temenê de wê, xwediyê rewşek fêrbûnê bê. Tiştên di nava xwezayê de wê, çawa dibin û hena, ber çi hena wê li were hizirkirin. Tişt wê, di nava xwezayê de wê li ser temenê axê û elementên nava wê re wê re wê bibin. Wê di wê temenê de wê, minaq wê, li herêmen kurdistanê ên weke afrînê wê darên zeytûnan wê pîrr zêde wê hebin. Wê zeyt wê çawa wê ji wê were derxistin wê weke rewşek ku wê mirov bizanibê bê. Aermanca felsefeyê ew a ku wê ew çawa wê were kirin û ankû ew zeyt wê çawa ji wê zeytunê wê were derxistin mirov bigihênê li zanîna wê. Di wê temenê de wê, her tişt wê xwediyê rewşek xwe ya fûnksiyonî bê. Zeytun di dema zeytuniya xwe de wê wusa bê.

Zeyt piştî weke rûn ji wê hat derxistin wê bi heman rengê wê, bê temenên dîyarbûna rewşên din ên bi funksiyonî ku ew bo wan bikarbênê. Her tişt wê, dema ku ew bû wê, bi xwe wê, temenê fahmkirina bi funskiyoniyên xwe jî wê bi xwe re wê biafirênê.

Anaxsimondros weke şagirtê Thales wê, weke filosofê ku wê bi sazûmanekê wê li ser têngîna kosmosê wê bihizirê û wê zanîna azmanî a stêran wê bikê ku ew wê werênê ser ziman. wê, ji mespotamiyayiyên wê fêrî bi stêran çêkirina naqşaya rêyan bibê û wê bi wê re wê, di temenekê bi fahm de ew wê bikê. Wê, naqşaya dûnyayê wê bikê ku ew wê derxê.

Felsefe bêî ku ew ji rêya felsefeyê bi şiqitê ew dûnyayê û xwezayê bi rêyên aqilî û bûjenî bi zanînek objektiv ku wê fahmbikê. Wê di wê temenê de wê mijare felsefeyê wê weke aqilê rastarast ê jîyanê û fahmkirina wê bê.

Di dewama wê de wê, mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê, hizra gûharênê wê, weke haraklit wê, anaxsimondros jî wê werênê ser ziman. Bi gotinên weke “ku ev wergerê li axê, ax wergerê li avê, yan jî av li hewayê û hewa li avê wergerihê wê demê wê wateya wê ew bê ku wê her tişt li hertiştê wergerihê bê.” Thales wê bêtê ser ziman serrûyê ardê avê bigirê wê demê av jî wê tiştê bigirê’ re wê li wê têngîna wê bihizirê û wê bêtê ser ziman. Anaxsimenes wê li ser têngîna ‘aer’ê re wê bêtê ser ziman. li gorî wê, *aer* wê, weke bireha nayê dîtin bê, bi tîrbûna wê, wergerê li avê û ji wê jî li tiştên weke ax û kevir.’ Anaxsimenes wê weke filosofê ku ew wê li ser bûhûrîna ji yekitiyê li pirîtîyê dihizirê bê.

Di dewama wê de wê li dibistana Elea ku wê filosofên weke parmenides û Zanon li ser ‘hebûnê’, ‘bûnê’, ‘yekitiyê’ û hwd re wê li wê bihizirê. Ev herdû filosof wê, weke du filosofên ku wê li ser temenekê rasyonel ku wê bihizirin bin. Di wê temenê de wê, di çerçoveya rasyonalistên demê de jî wan dikarê fahmbikê û werênê ser ziman. Wê li ser wê temenê rasyonel wê, tezên xwe wê li ser hebûnê wê werênina ser ziman û wê, bi mantiqî û tîkiliyên dîyalektîkî û hwd re wê, bikin ku ew herina piştrastkirinê. Di wê temenê de wê, têngîna gûharînê, negûharînê, yekitiya hebûnê, beşbûnê, gûharîn û tevgerê wê bikin ku ew bi rêgezî di wê temenê de fahmbikin. Minaq Parmenides wê li ser hizra di gerdûnê de wê ti tişt ne bi gûharîn bê wê hemû hebûn wê bi teqezî wê ‘yek’ bê, mayinde bê, bêsekn bê û ne hatiya afirandin bê. Nayê tûnakirin, sermedî bê, di wê de tevger û gûharîn nebê.

Di dewama Parmenides de Zanon jî wê li hemberî yên ku ew gûharîn tevgerê diparêzên wê, hizra negûhar û ‘yek’ê wê biparêzê. Di dewama

wê de wê bi têtînên felsefeyê nakokiyên ku ew pêşdixê wê di dîroka felsefeyê de wê cihê xwe bigirê. Bi rêya têtîna mantiqî û dîyalektikî xwestiya ku wê piştrastbikê ku wê di gerdûnê de wê, tiştî bûjen bê û di dewama wê de wê bixwezê ku ew bide nîşandin ku wê, tevgerîn di wê de wê ne bi derfert bê. Nakokiya reqe û kivroşkê a bazînê wê li ser wê temenê wê bixwezê ku ew wê bêtê ser ziman. Wê bi hizrên xwe re wê, çerçoveyek rasyonalist wê bide nîşandin.

Vajî wê gelek filosofên weke yê haraklit ku ew hizra gûharînê di parêzên wê bibin. Haraklit wê bihizirê wê bêtê ser ziman ku wê hemû gerdûn ji êgir bûya û wê wergerihê li êgir. Li gorî wî tevger û gûharîn dayimî ya. Ti tişt weke xwe namênê. Li gorî wê jî ya ku wê gûharênê çê dikê ku wê her tişt ku wê bi ya vajî xwe re wê di xwe de wê hebê wê bi wê re wê li wê bihizirê. Ev hizra haraklit wê bê temenê têtîna 'yekitiya dijberan' di têtîna dîyalektika gûharînê de. Haraklit wê di wê temenê de wê, gotinên gûharênê wê di wê temenê de wê di felsefeyê de wê bixwezê ku ew bi temen bikê û wê werênê ser ziman. Ev hizrên haraklit wê piştî wê di gelek awayan de wê bo fahmkirina têtîna gûharînê û labitînê di nava xwezayê de wê bi wê re wê li wê were hizirkirin.

Di aslê xwe de wê, van hizrên li ser têtîna gûharîn, tevger û hebûna bi sekn wê, demokrit wê hizrên xwe bi têtînek atomi a pirraniti wê werênê ser zimanê Di wê temenê de wê filosofên weke empodokles û anaxagora û hwd wê di şewayekê ne dîr demokrit de wê bihizirin û wê hizrên xwe wê bêtê ser ziman. Hizrên demokrit wê dema ku mirov lê dinerê wê di wê de wê, di temenê destûrek felsefeyê a pêwîstîna wê werênê ser ziman. Li gorî wî tiştê ku ew neafirî bê wê tûna jî nebê. Rewş wê bi 'jixwrebûnê' re wê nikaribê were vegotin. Li gorî wî atom wê bûjena bingihin bê û dikarê wergerê li her tiştê. Li gorî wê, ne tenê yê heyî wê rewşên weke yê gîyanî jî wê ji atomê wê biafirin. Ev hizra demokrit wê weke pîvanek dawî a di hizra wî ya ku wê weke bi regek bûjenîparêz wê bê dîtin.

Felsefe wê, di wê temenê de wê, di awayekê de wê li ser temenekê sedem û encamê re wê bi wê were lê hizirkirin. Di wê temenê de wê danûstandinên sokrat ku wê weke kirina felsefeyê jî wê werina dîtin wê, di wê temenê de wê, werina kirin. Sokrat dihê gotin ku wî danûstandina felsefeyî ji filosofek jin a bi navê **Aspasia** fêrbûya. Ew weke mamosteyê sokrat jî dihê dîtin. Weke wê filosofên jin Hypatia dikarê bahsa wê were kirin. Wê li ser stêrzaniyê û ankû astronomiyê wê bihizirê û wê hizrên xwe wê bêtê ser ziman.

Felsefe wê armanca wê di serî de wê weke jîyanek têgihişti û bi zanîn ku ew were pêşxistin bê. Sokrat wê bi gotina “ya ku ez dizanim ez ti tiştê nizamim” re wê di wê temenê de wê bê bûhûrandin li dîrokê. Wê di felsefeya xwe de wê, felsefeya rewîstê û hwd wê, li ser wê bisekinê. Di wê temenê de wê, dema ku wê felsefe wê bi mijarên bi wê rengê ên weke gîyanê, rewîstê û hwd re wê bidest alaqaderbûnê wê bikê wê êdî wê, ji dema sokrat û pêde wê weke ku wê hin bi hin wê ji felsefeya xwezayê wê bi ber felsefeyên bi wê rengê ên rewîstê û hwd ve wê, rê bişikênê. Wê bi ber wan ve wê herê.

Kevneşopîya hizirkirinê wê di wê temenê de wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê di dewama wê de wê bi wê re wê pêşkeve. Têgîna çanda felsefeyê wê li ser wê temenê bi pêvajoyên van deman û hwd re wê êdî wê hin bi hin wê pêşkeve. Wê di wê rengê de wê, şewayekê din ê hizirkirinê li ser wê ya felsefeya xwezayê re wê di rengekê de wê pêşkeve. Kevneşopîya hizirkirinê wê di wê temenê de wê li ser esasê fahmkirina bi aqil re wê bi rasyonali û mantiqî û hwd re wê, fahmkirin wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin. Her tiştê di jîyanê de heyî wê di wê temenê de wê li wê **were lê** hizirkirin.

Felsefe ku wê bi ber mijarên rewîstê, gîyanê, fahmkirina xwûdê ve wê herê wê ji wê demê û pê de wê pêde wê herê. Li ser wê temenê wê suhrewerdî ku ew bahsa kirina felsefeyê dikê wê dawîya felsefeyê wê bi aristo re wê were wê bi wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Mijare felsefeyê wê çawa wê çanda felsefeyê wê pêşkeve û wê bi wê re wê pêvajoyên wê bèn jînkirin wê ji wê demê û pê de wê bi pêşketina kevneşopîyên wê yên hizirkirinê re wê, xwe di awayekê de wê **bide dîyarkirin**.

Di aslê xwe de wê, dema ku wê têkiliya felsefeyê û çandê wê bi hevdû re wê were lêpirsîn wê aliyekê din jî wê, di wê temenê de wê xwe bide dîyarkirin. Ew jî wê bi temenê felsefeya xwezayê re ku wê li ser temenekê fahmkirinê a bi zanînê re hewirdora xwe û çavkaniya wê û ankû jîyanê ku wê bi wê re wê fahmbikê bê. Di awayekê de wê, dema ku mirov gotina xweza û felsefeyê bi hevdû re wê fahmbikê wê, di wê temenê de wê, bi teybetî wê di cih de wê, demên kevnera û felsefeya wê ya xwezayê a destpêkê wê were berbîrê. Di wê temenê de wê, di awayekê din de jî wê, di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare fahmkirina xwezayî wê, di temenekê bi lêpirsîna xwezayî û temenê wê yê bûyî, pêvajoyên wê yên bûyînê, rewşên wê yên xwe dewrûdayimkirinê û hwd re wê karibê wê werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê, di wê temenê de wê çavkaniya jîyanê, di dewama wê de wê çavkaniya hizirkirinê û hwd wê weke aliyana ku wê bi wê re wê werina hizirkirin.

Di felsefeya xwezayê de wê, li ser hinek temenên weke yên fizîkê, çavkaniyê, hebûnê û hwd re wê, di awayekê de wê bi wê re wê weke ku wê were lê hizirkirin. Di dewama wê de wê mirov dikarê wê bi wê re wê li wê bihizirê ku wê, têgîna fizîkê û ankû bûjenê k uwê weke çavkaniya fahmkirinê wê were dîtin wê bi wê re wê di reng û awayekê de wê karibê bi wê re wê li wê bihizirê.

Di wê temenê de wê çavkaniya jîyanê wê çî bê wê weke ku mirov wê di demên kevnera de wê li wê bihizirê werê dîtin. Di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê mijare felsefeyê wê di wê temenê de wê weke temenekê lêpîrsînê wê xwe di awayekê de wê bide dîyarkirin. Hebûn û çavkaniyên wê di wê çerçoveyê de wê li wê were lê hizirkirin. Bi felsefeyê re wê, felsefeya metalyalismê û îdealismê ku wê pêşkeve wê di awayekê de wê weke rengna nerînê ên ku wê bi wê re wê werina lî nerîn û fahmkirin bin. Di çerçoveya têgîna felsefeya xwezayê de wê di demên kevnera de wê minaq wê demokrit wê li ser têgîna ku wê hemû tişt wê ji tozên piçûk wê biafirin wê hizrên xwe wê werênê ser ziman. Haraklit wê bi têgîna her tişt wê diherikê re wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê gîtinên weke "mîrov nikarê xwe du caran di çemekê de bişoyê" jî wê di wê temenê de wê di awayekê de wê weke bi wê were lê hizirkirin bê.

Di dewama wê de wê, di nava pêvajoyên felsefeyê ên mesopotamîkî ên xwezayî de wê, Mîtra û zerdeşt wê li ser temenê ku wê çavkaniya jîyanê wê weke ax, agir, av, hewa û hwd re wê werênina ser ziman. Wê ev wê weke elementên ku wê di wê temenê de wê, temenê jîyanê wê biafirênin wê bîn li wan nerin û wê werina hizirkirin.

Di wê temenê de wê, têgîna rastî û ne rastîfîyê wê di awayekê de wê weke têgînek ku wê bi wê were lêhizirkirin. Mantiq, rastîfî û rasyonîsim wê di wê temenê de wê weke têgînên ku wê bi temenekê wê li gorî wan wê were hizirkirin û wê bîn hanîn li ser ziman bin.

Di wê temenê de wê di pêvajoyên felsefeyê ên xwezayê de wê, di awayekê de wê di demên wê yên destpêkê de wê li ser temen û çavkaniya wê ya jîyanî wê were lê hizirkirin. Wekî din wê mirov ji çî dibê û çawa dibê û dijî wê weke têgîna ku wê di dewama wê de wê temenê hizirkirinê ên bi wê re wê werina li wê hizirkirin. Minaq platon wê têgîna "îdeyan" wê derxê li ser pêş li ser temenekê mantiqî. Wê di wê temenê

de wê çawa wê, tişt wê hebê wê di dewama wê de wê, di her demên hizirkirinê de wê weke mijarek ku wê temenê hizirkirinê wê bide dîyarkirin.

Aristo wê her tiştê wê bi çavkaniya ji 'darêjkê' dibê ' wê bi wê re wê hebê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Ev wê weke têtînek ku wê çavkaniya wê hebûn û fîzîk bê. Tiştê ku ew hebê wê xwediyê rewşek fîzîkî bê. Wê di dewama wê de wê xwediyê têtîneka mantiqî bê. Mantiqê tiştê, fîzîkê û hwd wê, di wê temenê de wê çawa wê ji wê were girtin û fahmkirin wê weke mijarek felsefeyê jî wê bê dîtin û wê bi wê re wê were li wê hizirkirin.

Weke ku em dibînin wê di felsefeya xwezayê a demên kevnera de wê destpêka bi kifşkirinên laş û awayên laş û têtîliyên nava laş ên bi jîyan û jîyankirinê re ku wê hebin wê bîn hildan li deest. Wê hebûnek fîzîkî a laşî wê çawa wê karibê xwe bide domandin. Ew rewşa ku ew wê dide jîyankirin û domandin wê çî bê wê li wê were hizirkirin. Ber vê yekê wê mijara gîyanê wê bi zêdeyî wê weke mijarek ku wê rewşa jîyan û gîyanê ku wê bi wê di zikhevdû de wê were lê hizirkirin wê di dewama wê de wê li wê were lê hizirkirin.

Di wê temenê de wê weke temenê domandina jîyankirinê wê gîyan wê, were dîtin di laş de. Minaq wê dema ku wê bahsa jîyan û gîyan wê were kirin wê laş wê weke hebûnek fîzîkî a tiştî ku ew bi wê dijî û dihê jînkirin wê li wê were lê hizirkirin. Di wê temenê de wê di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare jîyan wê di temenekê de wê bi gîyanî wê were dîtin. Hizirkirinên ku wê gîyan û laş ji hevdu wê bi wan wê were hizirkirin û ku wê mirin bû wê laş bimirê û wê gîyan wê bijî wê di wê temenê de wê pêşkevin. Ev wê temenê hizirkirina bi têtîna gîyane sermed jî bê.

Lê di wê temenekê ku wê têtîliya jîyan û gîyanê de wê bi hizirkirina wê re wê, çawa wê laş wê temenê jîyankirinê wê biafirênê wê weke mijarek ku wê di dewama wê de wê bi felsefeya xwezayê wê li wê were hizirkirin bê. Di wê temenê de wê, minaq hizrên hipokrat û hwd ku wê li ser temenê tendûrûstê û hwd wê bîne ser ziman wê ji aliyekê ve jî wê di wê temenê û rengê de wê bi wê re wê mirov karibê li wan bihizirê û bikê berlêpîrsînê û fahmkirinê. Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku ew hizirkirin û lêkolîn wê bo fahmkirina ku wê, fahmbikê ku jîyan çî ya û çawa dibê û hwd re ku ew were fahmkirin bê.

Felsefeya xwezayê wê di dewama wê de wê di serdemên navîn de wê têtîna gîyanê wê ji xwe re wê bikê navend. Di wê temenê de wê, çawa

jîyan heya û bûya û mirov çawa dikê bi xwezayî li gorî wê rast bijî wê weke aliyên ku wê bi wê re wê werina li wan hizirkirin bin.

Di aslê xwe de wê, felsefeya xwezayê wê di wê rengê de wê, mijare jîyanê, jîyankirinê xwezayê û têkiliya xwezayî a bi temenekê jîyanê a bi hevdu re wê li wê were lê hizirkirin. Şînayî ku ew bê av û hewa nikarê bijî. Zindî bêxwarin û hwd nikarin bijîn. Ev wê, bi wê re wê, zêdetirî wê weke temenekê lêpirsînê bê. Di nava felsefeya demên navîn de wê, di wê temenê de wê, dîsa wê, têgînên fîzîk û girêdanên fîzîkî wê di temenê wê de wê bi wê re wê werina fahmkirin. Lê girêdanên bi têgîna gîyanek ku ew jîyanê dide jînkirin û hwd jî wê bi wê re wê bibê. Ev mijar wê di nava felsefeya xwezayê a di demên hemdem de wê bi zêdeyî wê xwe di awayekê de wê bide dîyarkirin. Wê, di nava felsefeya xwezayî a demên hemdem de wê, li ser temenekê fîzîkî û ankû bûjenî wê çawa wê bi wê re wê were fahmkirin wê tişt wê di xwezayê de û bi xwezayê re wê were fahmkirin wê li ser wê bê hizirkirin.

Di wê temenê de wê weke ku wê were dîtin wê di demên piştî ronasanê û pê de ku wê, weke temenekê bi hizirkirina felsefeya xwezayê a hemdem re wê bê hizirkirin wê hemû aliyên jîyanê wê ji aliyê ve wê bîn lêpirsîn û wê bîn kîrin ber lêpirsîna bo fahmkirinê de. Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di wê temenê de wê weke ku me hanî ser ziman wê li ser temenê idealism û metalyalismê wê, di wê temenê de wê, bi wê re wê ji aliyên xwe ve wê were hizirkirin. Metalyalism wê çavkaniya wê bûjenî, fîzîk û rewşa heyî a hebûnî bê. Di wê temenê de wê li ser temenê hebûnê re wê, di wê rengê de wê, xwediyê regekê hizirkirinê bê. Idealism wê li ser temenekê ku wê çavkanî wê weke hizrekê, têgînekê û hwd re wê bi temenê wê berê ku ew ji çî bûya û çawa bûya û ber çî bûya û heya û hwd wê weke pirsên darazî wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin.

Di mijara fahmkirina xwezayê de di nava felsefeyê de wê, kîjan alî wê rast û pêşî wê were wê weke aliyên ku wê bi wê re wê were li wan hizirkirin. Di felsefeya xwezayê de wê di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bide dîyarkirin.

Di mijare hizirkirinên bi felsefeya xwezayê de wê, bi temenekê bûjenîparêz ku wê li ser temenekê hebûn, kîrin û hwd re wê bibê wê di wê temenê de wê di destpêka sedsale 18'în û pê de wê marksîsm xwe di regekê de wê bi wê re wê di dewama wê de wê bide dîyarkirin.

Di mijara fahmkirina fîzîkê û rewşa wê ya jîyanî de wê, li ser temen û çavkaniya wê re wê di awayekê de wê bi wê re wê were li wê hizirkirin.

Di aslê xwe de wê mijare felsefeya xwezayî wê di wê rengê de wê, minaq wê dema ku wê hegel wê dîyalektika xwe wê werênê ser ziman wê, di temenekê hîyararşikî wê di nava rêgezên determinist de wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê bi temenekê girêdanê wê bikê ku ew wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Di demên hemdem de wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bi temenekê fahmkirinê wê bi wê re wê bide dîyarkirin,

Di çandê de rola felsefeyê

Di aslê xwe de wê, dema ku mirov wê mijare felsefeyê di nava çandê de wê fahmbikê wê di serî de wê weke aliyekê giring ê fahmkirina wê xwe di renekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Felsefe wê, di nava çandê de wê, weke renekê hizirkirinê ê fahmkirinê û bi wê re gihandina li rengê hizirkirinê nû jî bê. Ber vê yekê wê dema ku mirov wê bahsa felsefeyê û çandê bi hevdû re bikê wê mirov dikarê wê serî de wê weke aliyekê wê yê giring wê bi re wê, werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê di nava demên berê û çandên berê ên civakî de wê, minaq weke li asya dûr derketina li pêş a kunfiçyus û hwd dikarê wê werênê ser ziman. Li kurdistanê dikarê bahsa Mîtra, zerdeşt, Manî û mezdek bikê. Wê di wê temenê de wê ev wê weke kesna ku wê têngînên felsefeyê wê di nava çandê de wê biçênin û wê wekle renekê fahmkirinê û bi wê jînkirinê wê di renekê de wê hildina li dest û wê werênina ser ziman. Çand wê hinekî wê zêdetirî wê, di çerçoveyek kollektif de wê xwediyê temene û çerçoveyek fahmkirinê bê. Beremberê wê felsefe jî wê karibê bi têngînek gelemperî wê hilde li dest.

Di çandê de wê rola felsefeyê wê di serî de wê li ser esas û temenê fahmkirinê wê ava bê. Wê bi wê re wê, di rewşa gihiştina têngînê nû ji wan qalibên jîyankirinê ên ku wê li gorî wan di nava jîyane civakî û hwd de wê were jîn kirin. Du hûnermend wê dema ku wê minaq wê nîqaran wê çêbikin li ser hema bêtêyê wê karibin tişt û şîroveyan nû bi dîmenî û gotinî bi wê re bikin werênina ser ziman. Wê ev wê, di reng û awayekê de wê weke aliyekê wê yê fahmkirinê ê giring bê ku mirov wê di serî de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Di awayekê de wê, di nava çandê de wê, bi hizirî û hişmendî wê çî wê were têngiştin û li wê hizirkirin wê i wê re wê di wê renekê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin.

Di mijare fahmkirinên çandî de wê di her qadên jîyanê de wê karibê bahsa bandûra wan were kirin. Ev wê, di şewayên dîtbarîya hevdû de bê, fahmkirinên bi jîyanî, rolên jîyanî, kirinên darazî, tênginên darazî û hwd de wê, bi gelek aliyên din re wê, were ser ziman bê. Minaq di nava baweriyên kurdistanî ên weke êzdayîyê de wê dema ku em bahsa jînê weke nirxek pîroz' dikin wê di wê temenê de wê, ji aliyekê ve wê çendî ku wê weke çendekê bê wê wekî din wê di çerçoveya baweriyê de jî wê weke tênginekê bê. Di wê temenê de wê, nêzîkatiyên li hevdû, rengên hevdû fahmkirinê wê bi wê re wê, bibin û wê werina fahmkirin **bin**.

Felsefeya çandê wê di esasê xwe de wê li ser temenekê fahmkirinê wê mijarên wê yên fahmkirinî wê mirov, xwezaye mirov jîyane mirov, dîyarde û fenomenên bi têngînî ku ew weyn dileyizin di jîyane nirov dibin. Ji aliyê tênginên metafizîkî, ontolojikî û epistemolojikî jî ve jî wê bi derfet bê ku mirov wê fahmbikê û wê hilde li dest bê. Lê em wê dikarin wê weke aliyekê din di dewama wê de wê bêjin ku wê, felsefe û ankû şewayên hizirkirinê û aqil ên ku ew dihên û pêşdikevin wê di her awayê de wê bandûra wan wê di jîyane mirov de wê li mirov wê hebin. Minaq wê di demê hemdem de wê dema ku wê bahsa felsefeya pozitivismê wê were kirin wê çawa wê bandûra wê li hizirkirin û jîyane mirov wê hebê wê karibê wê di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê wê fahmbikê û wê **werênê ser ziman**.

Ligel tiştên ku heta niha me li ser felsefeya çandê hanîna ziman, mirov dikare behsa du dînamîkên bingehîn ên vê felsefeyê bike. Pirsê giştî ya li ser wate, karûxebata "çand"ê wek berhemeke mirovî, lê ji mirovan cuda, wek navenda felsefeya çandê, û rewsa wê ya bêforme ya cewher, fonksiyon û wateya bê. Form (û ankû darêjk) wê, rewşa ku ew bi hebûnî heya bê. Çand di hişê mirov de van dînamîkan pêkdihêne. Dema ku berhemên me yên di bin navê çandê de di felsefeya çandê de cih digirin, di felsefeya çandê de hişê ku çandê derdixe çi pozîsyonê digire? Van dînamîkên hanê bûne sedema derketina nêzîkatiyên cihêreng di felsefeya çandê de. Ernst Cassier, F. Nietzsche û hwd, wê xalên destpêkî yên rexnegirîyên cuda yên dahûrî û çandî wê hinekê li ser wan bisekin in. Ji kîjan nuqteyê û çawaniya rexnekirina çandê, hejmar û cihê cihên ku hişê mirov çandê "têkil dike", berdewamiya çandê û lêgerîna çanda nû li ser çand û zêhniyetê ne. Teoriyên rexnegirîya çandî û lêgerîna çandek nû ji bo cîhana pêşketî awayê ramana çand-rêwekirî ya cîhana nûjen û ronakbîr nîşan dide ku wê, hizirkirinên wê pirr zêde wê, di rengekê xwe hertimî li ser bingehê jîyankirinê afirandinê re wê bi wê re wê bide

çêkirin û dîyarkirin bê. Bi gelemperî, rexne wekî şêwazek danûstendinê tê hesibandin ku mirovan aciz dike û tiştê ku ew naxwaze bizane an bibihîze îfade dike. Lê belê pêwîst e di têkiliyên civakî û derdorên civakî de ji rexneyê re vekirî be û dema pêwîst be ji rexnekirin û rexne nekirinê dûr nekevin. Rexne rêyek bi bandûr a mezinbûna kesane û başkirina kesênê jî ya.

Di nava pêvajoyên jîyane civakê û komî de wê demên pîrr zêde demdirêj wê di nava wê de wê hebin ku wê ew bi wan wê were ser ziman û fahmkirin. Lê her dem wê li gorî ast û pîvane xwe ya hizirkirinê wê, pêşketina xwe hizirî ku wê bide çêkirin wê ew çand jî wê bi fahmkirinê di wê de wê weynek xwe wê bileyizê. Lê wê di wê temenê de wê, astên fahmkirinê jî wê di wê de wê, pîrr zêde wê weyn wê bileyizin. Minaq wê dema ku wê, di roja me de wê, bahsa çanda zanistê wê were kirin wê ji aliyekê ve jî wê weke ku wê bahsa aqilê wê dihê kirin.

Çand ku mirov wê ji kîjan aliyê ve wê li wê binerê wê di dîmenekê de wê weke ku wê pîrr zêde wê şenber bê û wê, nikaribê were razberkirin wê were dîtin. Lê ji aliyekê din ve jî ew têgînên 'şenber' wê di awa û rengê din ê fahmkirinê de jî wê, weke têgînna razber wê, bi rêgezî wê weyn û rola xwe wê di pêvajoyên fahmkirinê de wê, leyizin. Ber ku wê her kirin û rewşa çandî wê bi têgînî ku mirov li wê bihizirkirin. Her rewş wê, di wê dîmenê xwe yê şenber de wê weke referansna hizirkirinê wê weynek razber a bi aqilê çandî re wê bileyizê. Ber vê yekê wê aqilê çandî ê razber wê di wê temenê de wê, bi wan dîmen û ankû têgînan re wê re wê, bi her têgînê ku wê kodkirinên bi meji re wê bi wê re wê werina kirin wê di wê temenê de wê ew wê rewş wê bi wê re wê di dîmenekê de wê were dîtin û bi wê **hizirkirin**.

Di nava gelemperîya felsefeyê û bevbeşî (kollektifîya) çandê wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê, bandûra wan di awayekê de wê li hevdû wê hebê. Wê di nava jîyanê de wê, têgînên felsefeyê wê di rengê fahmkirinê de wê, dikarê wê di wê temenê de wê ji du aliyên ve wê werênê ser ziman.

Wê dema ku em bahsa şîroveyan felsefeyî bikê wê di wê temenê de wê di awayekê de wê biqasî jinûve salixkirina têgînek çandî û ankû qalibekê wê bi wê re wê, di awayekê de wê bi wê re pêşxistinek yek din di dewama wê de bi rengê hizirkirina felsefeyê jî wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring wê kaeribê were li ser wê sekin in.

Di çerçoveyek çandî de wê, di serî de wê, bo ku mirov di çerçoveya çandê de wê werênê ser ziman wê di serî de wê, pêwîstîya rûdayinê û

pêkheartinê wê hebê. Wê hingî wê karibê di çerçoveya têtînek çandî de wê were ser ziman. Di wê temenê de wê, demê wê felsefe wê, di wê temenê de wê weke temenekê lê hizirkirinê wê qalibê pêkhatî wê karibê wê li wê bihizirê û wê fahmbikê.

Lê felsefe wê weke têtînek hizirkirinê wê, dikarê wê bi têtînek salixkirinê a li ser têtîçna dîrokê re wê, dikarê wê werênê ser ziman. Têtînen felsefeyî ên ku ew hatina ser ziman wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê, çendî ku wê ji felsefeyê bi xwe re wê weke têtîna ku wê karibin bibina temenê hizirkirinê wê di awayekê din de jî wê karibin bibina weke aliyê din ên hizirkirin.

Di wê temenê de wê gotinên çandî û bi rengê bi têtîna çandê ku wê çî ji wan wê were fahmkirin wê di wê rengê de wê, felsefe wê, karibê di wê de wê bi wê bigihjênê hizirkirinên nû. Minaq em gotina empatiyê dikarin minaq bidin ku wê di wê temenê de wê, weke aliyekê wê yê din ê girng jî wê di wê rewşê de wê karibê bi wê re were lê hizirkirin. Di mijare felsefeyê de wê, weke ku wê çawa wê, di awayekê de wê li ser temenê fahmkirinê wê avakirî bê wê, di wê de wê têtînen çandî ên gelemperî û teybetî wê di wê temenê de wê derfet û temenê bi sazûmanek gihiştî bi gihandina li temenekê felsefeyê ê fahmkirinê re wê di rengê de wê fahmbikê.

Çand wê dema ku mirov wê hilde li dest wê, çerçoveya wê zêde berfireh bê. Wê di wê de wê, weke ku wê ernst **Cassirer** jî wê werênê ser ziman wê di serî de wê, çerçoveyek berfireh a çandê ku ew, pêwîsta were fahmkirin wê di wê de wê hebê. Wê, hem bi pêvajoyên wê yên dîrokî û hem jî wê bi wê dema wê ya ku wê were jînkirin re wê çawa wê di awa û rengê de wê bê jînkirin wê bi temen û têtînek berfirehî wê karibê wê di wê temenê de wê di awayekê de wê, şîrove bikê û wê werênê ser ziman.

Çand wê ber ku wê ji aliyekê ve wê li ser têtîna rûdanê re wê xwediyê temen û awayekê fahmkirinê bê wê bi çerçoveyek qalibî wê xwe di wê rengê de wê di reng û awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Di wê rengê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê mijare çandê wê bi wê re wê, di awayekê de wê, di nava wê de wê, salixkirinên wan têtîn û qalibên wê bi wan gihiştina rengên fahmkirinê wê ev wê di her demê de wê bi derfet bê ku mirov karibê bi asta aqilê demê re bigihjê hizirkirinên nû ên dem bi dem ku mirov karibê wan pêşbixê jî.

Felsefe wê, di wê temenê de wê, dema ku mirov serî li wê dide wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê weke aliyekê wê yê giirng wê xwe

di dewama wê de wê weke temenekê bi wê kûrbûnê wê bide dîyarkirin. Wê felsefe wê weke rêyek fahmkirinê li ser çandê re wê, di nava wê hizirkirina çandî de wê, çerçoveyek pirralî a têgînî wê bi wê re wê karibê bi wê were li wê were hizirkirin.

Di wê temenê de wê weyne felsefeyê di fahmkirina çandê de wê ji yekawayî ê fahmkirinê wê derxistina wê bê. Wê di wê temenê de wê bi wê re wê gihandina li rengên din ên şîroveyî û hwd re wê, dikarê wê di renekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di aslê xwe de wê mijara çandê û fahmkirinê wê, di wê temenê de wê, di nava jîyane civakî de wê, weke ku em di demên hemdem de dibînin wê wê zêdetirî wê pêwîstîyek fahmkirinê wê bi wê re wê xwe bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê, çand wê weke ku wê gotina 'felsefeyê' wê bê li rex wê re wê bi têgîna felsefeya çandê re ku wê were şîrovekirin wê bi xosletên hizirkirinê ên felsefeyê re wê, di wê temenê de wê, bi gihandina renekê fahmkirinê re wê, di awa û renekê de wê xwe bide dîyarkirin.

Di awayekê de wê, li ser temenekê çandî ghiştina li temenê wê yê xwezayî ê fahmkirinê wê di awayekê de wê, bi temenekê jîyanî ê xwezayî re wê bi hevdişînkirina wê re wê, di renekê de wê karibê bibê. Çand di wê temenê de wê, dema ku em wê bahsa fahmkirina wê bi çerçoveyek jîyanî re wê were kirin wê di wê temenê de wê bi hewldanên fahmkirina cewherê wê re bi wê xwe gihandina fahmkirinek temenî a civakî re wê di hem wateyekê de wê were dîtin.

Di nava çandê de wê pîrr zêde wê wate, têgîn wê hebin. Ber vê yekê wê li şûna salixkirinê wê hertimî wê cûr bi cûr salixkirinên nû wê bi wê re wê werina pêşxistin û wê bînin ser ziman. Di wê rengê de wê, çand wê, xwe di çerçoveyek berfireh de wê, salixkirinên wê yên ku ew hatina kirin wê bi wê re wê, bi hişmendiyek giştî wê temenê ghiştina li çerçoveya wê ya berfirehkirinê a bi felsefeyî û hwd jî. Mînaq em di çerçoveya hebûna civakê û ankû çandî de wê rolên zayendî û ankû salixkirinên li ser têkiliyên zayendî û hwd re wê dikarin wê mînaq wê bidin. Wê di wê temenê de ew, di wê temenê de wê weke wê herê kirin wê, weke awayekê wê bê. Lê ji wê zêdetirî wê, ev awayê wê yê heyî ku ew bi rewîstî bê, ramiyarî bê wê bi wê re wê lêpîrsînar wê li ser temenekê baş, jîyane mirov, maf û azadiyê û hwd re wê, di wê temenê de wê, weke aliyna giring ên ku mirov bi wê re li wê bihizirê bê.

Di aslê xwe de wê di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di wê rengê de wê, salixkirinên têgînên civakî wê di wê temenê de wê, di temenekê xwe fahmkirinê de jî wê di nava civakê û jîyane wê de

wê, di dîmenekê de wê xwe bide dîyarkiriin. Keseyetek çandî ku mirov wê di wê temenê de wê bahsa wê bikê wê weke keseyetek ku ew bi zanîn bê. Di dewama wê de wê, di temenekê bi hişmendî û aqilê baş ê darazî de karibê xwe bigihênê rastyna fahmkirinê jî bê.

Di nava têtînek çandî de wê dema ku mirov wê bahsa weyn û role keseyetekê bikê wê bi wê re wê di çi reng û awayê de ew wê were dîtin û wê çi encam wê di wê de wê xwe bidina dîyarkirin wê weke aliyekê wê yê giring ê ku mirov dikarê wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Wê dema ku em bahsa çanda felsefeyê wê dikin wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê, têtînen felsefeyî û şewayên jîyanê û fahmkirinê ku wê bibin wê ji aliyekê ve wê, werina fahmkirin. Ber vê yekê wê, dema ku mirov wê ji nava çandekê wê têtînekê wê fahmbikê û wê, di awayekê de wê ji wê çandê wê gelek tiştan wê rast bibîne û wê di jîyane xwe de wê bi karbê wê ew wê weke çerçoveyek bandûrê a çandî ku wê bi rêya fahmkirinên cihêyî ku wê li wê were kirin jî wê karibê wê salixbikê û wê werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê mijare felsefeyê û çandê wê di temenê fahmkirinê a li ser şewayên jîyankirin û têtînan re wê di wê rengê de wê xwe di awayekê de wê bide dîyarkirin. Jîyane civakê wê di nava wê de wê, dema ku wê bahsa hizirkirinên wê were kirin û ankû hizirkirinên ku ew dihên kirin û dihên hanîn li ser ziman wê di wê temenê de wê, temenê wê çandek ku ew bi hişmendî dihê afirandin wê bi wê re wê were çêkirin. Di wê temenê de wê, çand wê aliyê wê yê devkî ê weke mijar û tiştên ku ew li ser wan dihên axiftin û aliyê nivîskî wê mijar û têtînen ku ew dihên nivîsandin wê di wê temenê de wê di nava civakê de wê weke bi hevdu re wê temenê fahmkirinê wê biafirênin bin.

Di aslê xwe de wê çand û felsefe wê, di awayekê di zikhevdû de wê, di şewayekê de wê dikarê wê hilde li dest. Ber ku wê di wê temenê de wê, çand wê pêvajoyên wê yên pêşketinê ên bi jîyankirinê re ku em çandî ku em heta demên berî dîrokê jî wan dibin jî lê wê di temenê salixkirin û bi wê gihandina şewayên fahmkirinê ên bi jîyane civakî re wê, ne zêde kevn bê. Wê hinekî berî demên kevnera d idemên şariştaniyê de wê, bi wê re wê, xwe bide dîyarkirin.

Di wê temenê de wê, minaq wê têtîna hûnerê wê dema ku wê di nava çandê de wê bahsa wê were kirin wê weke ya ji dest hatî û ankû bi deest hatî çêkirin wê di wê temenê de wê were fahmkirin. Lê wê ew tiştên ku ew bi dest hatî çêkirin wê di encama têtîliyê wê dest û mejî a bi kirdeyî a bi hevdu re de wê, ew wê were çêkirin. Ber vê yekê wê di wê temenê de wê

kombinasyonêk hizirkirî wê, di nava wê de wê, bi wê re wê xwe bide dîyarkirin.

Di nava wê temenê de wê, di temenê fahmkirinê de wê minaq ku em kurdî û çanda kurd wê hildina li dest em dikarin li ser kifşkirinên bi zimanî û hwd re wê heta demên destpêkê ên şariştaniyê ên demên sûmeran wê bibin. Î ro wê di pîrraniya nivîsên bizmarî ên ji demên sûmerîyan û wan de wê, kifşkirinên bi kurdî û hwd wê, di gelek awayan de wê were kirin û wê werê ser ziman. Di wê temenê de wê, minaq wê salixkirinên bi goitnî wê di wê temenê de wê, ji aliyekê ve wê weke temenekê giring ê fahmkirina çandî wê biafirênin. Em bi felsefeyê dema ku em gotinê dixwênin em dikarin wê fahmkirinekê ji wê fahmbikin. Lê bi çandî, weke bi kevneşopî, orfûadetî û hwd wê di wê temenê de wê, karibê gelek têtînan din wê, karibê ji wê were fahmkirin. Gotinên weke bi rengê çanda me ji me re çî di bêjê wê di wê temenê de wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê giirng wê bi xwe re wê xwe bide dîyarkirin.

Ziman bi nivîskî û hwd wê piştî ku wê bikeve nava jîyane mirovan de wê, têtînan çandî û hwd jî wê bi têtîhiştinî û hişmendî wê biafirin. Wê di wê temenê de wê, di gotinê de hizirkirin, xiyalkirin û kifşkirina bêhasab wateyên din ku mirov dikarê di her demê de xwe bigihênîyê de wê bi wê re wê bibê. Di wê temenê de wê, ev gihandin û hizirkirin û xiyalkirinên ku wê bibin wê di awayekê de wê, bi xwe re wê çerçoveyna fahmkirinê jî wê weke ku wê bidina me. Di mijara felsefeyê û çandê de wê, li ser wê temenê de wê bi wan têtînan re wê gihiştina li fahmkirinên cûr bi cûr wê bibê. Her gihiştinên ku mirov gihişt wan wê di awayekê de wê, weke têtîna ku mirov di zikhevdû de bi gelek têtînan din re jî wan fahmbikê bê. Wê tiştê ku mirov wê fahmbikê wê di awayekê de wê ti carê wê ne di wateyê de bê. Minaq wê, ji herêmê li herêmê, ji kes li kes û hwd wê, di wê temenê de wê, herkesek wê gotinê wê li gorî serborî, jîyankirin, xiyalkirin û azmûnên xwe û hwd re wê, di awayekê de wê bi wê re wê weke ku wê ew wê bêtî ser ziman. Ber vê yekê wê, wê ti tiştê ku ew di dîmenekê de ew 'weke hevdû jî were fahmkirin' wê di aslê xwe de wê, bi ya ku ew bi wê dihê hizirkirin re wê ji hev cûda bê.

Di wê temenê de wê, di nava çandê de wê, di wê temenê de wê, minaq gotinên ku ew weke qalib û referans ên temenê hizirkirinê wê biafirin wê ew wê, weke têtîna razber û şenber di zikhevdû de ku ew bi wê hena û wê di wê çerçoveyê de wê, bina temenê hizirkirinên cûr bi cûr bi xwe re jî. Minaq wê dema ku wê herkesek wê navê 'xwûdê' wê hilde wê, ji aliyê

xwe ve wê bi azmûnekê wê di mejiyê xwe de ku ew bi wê dihizirê wê hebê.

Di nava çandê de wê minaq wê weke ku em di nava çanda kurd de wê weke bi têgîna 'mem û zînê' bê, 'şahmaran' bê û ankû gelek şewayên vegotinên weke çîrokên keçelok bin wê di reng û awayekê de wê bi wê re wê, xwediyê awayna hizirkirinê bin. Wê ev wê weke qalibna hizirkirinê jî wê bi xwe re wê di awayekê de wê bi afirênê. Gotin bi morfoloji û rengên wateyê ên ku ew li wê dihên kirin re wê di xwe de wê pirr zêde wê bi cihêrengiyekê wê karibê were dîtîn û kifşkirin. Gotin dema ku ew bi vegotinê bê, bi çîrokekê bê û ankû bi nivîsandinek weke bi wêjeyî û hwd bê wê, li ser renekê teybet ê ku ew di wê rengê jîyanê ê jîyankirî û xiyalkirî de wê bi hişmendiyekê wê were bi wate lê kirin. Di wê çerçoveyê de wê, di aslê xwe de wê gotina wateyê felsefeya çandê wê di wê rengê de wê, xwediyê têgînek wateyî a li ser esas û temenê jîyankirinê û bûyîna wê kirinê a bûyî re bê. Di du çîrokên ku mirov li wan bihizirê de dikarê heman gotin bi wateyên ji hev cihê were bikarhanîn. Wê di wê de wê, çaqwa wê, bê fahmkirin wê bi wê re wê, di awayekê de wê were dîtîn û ser ziman.

Dîtina felsefeyê di wê rewşê de wê, dîtinek bi hiş bê. Di pêvajoyên jîyankirinê de wê, pêvajoyên pêşketina hiş, aqil û zanînê wê bi hevdû re wê bibin. Wê di wê temenê de wê, di temenekê de wê, ev wê di temenekê şubjektiv de wê, xwediyê pêvajoyên fahmkirinê bê.

Ji pêvajoyên demên civakên seretayî (primitive) ve wê, dem bi dem û kêlik bi kêlik wê jîyankirin wê bi kirinê wê bibin. Mirov çawa dikê wê di wê rengê de wê, girtinên me yên bi mejî wê bibin. Di wê temenê de wê kirin û hiş wê di awayekê bi berdewamî ên pêşketinê de wê, di nava pêvajoyên jîyankirinê de wê xwe bi hevdû afirandinê û pêşxistinê re wê bidina dîyarkirin. Di wê temenê de wê di aslê xwe de wê, du gotin wê di wê temenê de wê giringîya wan wê derkeve li pêş. Yek wê kirin û ya din jî wê li ser wê re wê hiş bê. Hiş wê di asta duyem a fahmkirinê de wê weke têgihiştina şubjektiv jî bê. Di asta pêşî de wê pêvajoya zanîna objektiv wê hebê. Ew wê di temenê wê de wê, hem wê weke dîmenekê derkî ê zanînê bê û hem jî wê hebûna wê kirinê a ku wê were salixkirin jî bê.

Kirin wê dema ku ew dibê wê çawa wê were salixkirin wê di wê temenê de wê, bi rengê dîtina bi hiş re wê were fahmkirin. Lê di wê rewşê de wê azmûnên me bixwe jî wê dema ku em wê kirinê wê bi wate dikin wê karibin weyneke di fahmkirinê de bileyizin. Ya ku wê ji aliyekê

ve wê, ji kes li pêş wê ji hev cihê wê bê temenê gihiştina zanîn û aqilên cihê wê, di awayekê de jî wê ev jî bê.

Zanînen me yên çandî wê di wê temenê de wê, dema ku mirov bi wê rengê wê li wan dihizirê wê temenekê zêde dewlemend a fahmkirinê wê bidina me. Rêgezê kevneşopîyî bi awayekê fenomenî ku mirov wê li wê dihizirê wê, ji wê gihiştina fahmkirinê wê, bi nerên cihê ji kes li kes wê cûdahiyê wê karibê bi xwe re bide **dîyarkirin**.

Di felsefeya çandê de dager û darêjk

Di nava çandê de wê çi bi çi rengê wê were fahmkirin wê di wê rengê û awayê de wê, weke aliyekê wê yê giring wê di serî de wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin. Di aslê xwe de wê, mijara salixkirinê wê weke ku mirov wê, dikê wê di wê temenê de wê, bi wê re wê wekle aliyekê wê yê giring wê di fahmkirinê de wê xwe bide dîyarkirin. Em dema ku bahsa darêjkê dikin wê di serî de wê, bahsa tiştê ku ew bi fizîkî weke ku ew heya û em wê dikarin wê derk bikin wê bi wê re wê, di renekê de wê, xwe bide dîyarkirin.

Darêjk wê, di nava çandê de wê, di awayekê de wê, mijare wê fahmkirina wê, ji gelek aliyên weke yên salixkiri û yên ne salixkirî re wê, dikarê wê li ser wê bisekinê û wê fahmbikê. Di aslê xwe de wê, dema ku mirov wê kirinekê wê bikê wê çawa wê, bi têngîna sedem û encamê wê bikê wê, di wê temenê de wê, bi wê re wê, di awayekê de wê, bi wê re wê, bihizirê. Tişt wê di renekê de wê, bi wê re wê, dema ku wê bi darêjkê wê bê hizirkirin wê di renekê de wê, darêjk wê, rêyek wê ya gihiştina li wê bê. Wê ne ew bi xwe bê. Ber vê yekê wê dema ku em wê darêjkê di kirinê de wê weke minaq, dager û ankû rewşek destpêkê wê bi hişmendî li wê dihizirin û wê bi minaqî wê bikardihênin wê weke di temenekê xwezayî de wê, were bikarhanîn bê.

Di nava xwezaya me de wê, her tiştê ku mirov wê dibînê wê, di wê rengê de wê, bi xwe re wê, dîmenê xwe di renekê de wê bide çêkirin di mejiyê me de. Wê her çêkirin û gihiştina darêjka wê, di wê temenê de wê, di temenekê felsefeyî de wê, weke di çerçoveyek biriqîna wê de wê, têngî û çerçoveyek fahmbikê wê, bi wê re wê li wê bihizirê.

Em bêjin ku em minaq kevneşopîyekê wê bi wê re wê bi gelek rewşên ku em bi wê dikin wê, di wê temenê de wê, çawa wê bi wê were fahmkirin. Di wê temenê de wê darêjka wê kevneşopîyê wê bi têngî wê di mejiyê me de wê hebê? Yan jî rewşek ku em wê di mejiyê xwe de bi çerçove dikin û bi wê re em digihijina wê rewşê, li ser çawanî û rengê wê

yê ku ew bi wê bibê re wê, di awayekê de wê di têngnek lêhatinê de wê salix dikin? Di aslê xwe de wê, di wê temenê de wê ji wê bûhûrîna li wê û ji ya din bûhûrîna li wê di wê temenê de wê pêvajoya fahmkirinê ku mirov wê bi wê re li wê bihizirê wê di wê temenê de wê bi wê re wê, di reng û awayekê de wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin. Di mijara salixkirinên me yên di nava jîyanê de wê, di wê temenê de wê, têngîna lêhatinê wê di awayekê de wê, di çerçoveya wê ya hizirkirinê de wê, weynek darêjkkirinê jî wê bi wê re wê weke wê bileyizê. Wê bi wê re wê, di reng û awayekê de wê, bi wê re wê mirov dikarê wê bi wê bihizirê ku wê mijara salixkirinê wê bi wê re wê xwe di awayekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin.

Di nava du rewşên ku ew lêhatinê mirov çêdikê de wê, kîjan ali wê dîyarker bê? Aliyê mirov wê weke bi darêjk dibînê û wê weke wê dikê ku wê bikê bê û an jî aliyê em dixwezî ku wê bikin ku ew bû û wê aliyê ku ew bû wê weke wê salixkirina wê bê? Di wê temenê de wê, di awayekê de wê, weke hevdû wê kirin wê bi derfet bê? Di aslê xwe de wê, di temenê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê wê bide dîyarkirin bê.

Di mijare salixkirinê de wê aliyê darêjkê û yê ne bi darêjkê û ankû aliyê bi form û yê bêform wê di wê temenê de wê di awayekê de wê, di wê pêvajoya afirin û gihiştina wê de wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giirng wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin. Ji ya heyî gihiştina ya ne heyî wê, di wê temenê de wê çendî ku wê di dîmenekê afirînê de wê, xwe bide dîyarkirin jî wê di dîmenê pêşî de wê, ew wê weke ku wê bi cewherê wê yê bêform re wê weke ku ew hebê. Ya bêform (bêdarêjk) wê, di wê temenê de wê gihiştina li wê, di wê temenê de wê, di pêvajoya afirandina çandî û hwd de wê, weke aliyekê wê yê giring ê afrîner jî wê bi xwe re wê biafirênê.

Her darêjka ku em gihiştinê de wê, weke ya ku me weke pêpelok bikarhanî û ji wê çû afirandina wê, ne weke wê bê. Di wê temenê de wê, di serî de wê, ew wê, weke yek weke xwe bê. Ti tişt wê ji wek xwe bûnê zêdetirî wê ne weke ya dintir bê. Ber vê yekê wê, ev wê, di rengekê de wê, weke temen û têngnek afirandinê a di temenê têngîna xwemaliya wê de ku mirov wê fahmbikê bê.

Ya ku wê weke şibînê wê di mejiyê me de wê biafirênê jî wê ew wê wusa bê. Wê ew tişt şibînî wê di dîmenekê hişmendî de bê. Hişmendîya darêjkê û darêjk bixwe jî wê di wê pêvajoyê de wê, têkiliyek afrîner wê bi wê temenê ku wê wê bê bi darêjkkirin re wê weynek afrîner wê

bileyizin. Ber vê yekê wê ev wê, bi wê re wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê bi wê re wê biafirênê.

Di çerçoveya wê têtîna darêjkê û hişmendîyê de wê, di wê temenê de wê, ji ya ku wê biafirê û ankû wê bi darêjk wê bibê wê, bi wê re wê hişmendîya ya darêjkê wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe bi wê re wê, bide afirandin. Wê ew hişmendî wê, di awayekê de wê, dikarê wê têtîna darêjkê a aktiv jî wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di nava têtîliya darêjkekê û rewşek ku wê bi wê re wê biafirê re wê, ev hişmendî wê temenekê afirîner wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê biafirênê. Di aslê xwe de wê mijara gihiştina ya bêdarêjk de wê, weke bi dagerî wê ya darêjkî wê, bi wê hişmendîya xwe re wê weynek giring a afirîner wê bileyizê. Di mejiyê me de wê, darêjk wê di temenê wê hişmendîyê de wê bêsinor wê biriqînên bi hizirkirinê wê karibê çêbikê. Di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê were li wê hizirkirin.

Di aslê xwe de wê, di wê temen de wê, mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijara salixkirinê wê giring bê ku mirov wê bi wê re wê, fahmbikê bê. Wê dema ku em di rewşekê de wê, dikin ku wê tiştê wê çêbikin wê di wê rengê de wê, ew tişt wê darêjkek wê 'weke wê' di rengekê de wê weke ku wê di mejiyê me de wê hebê. Ew darêjk wê, bi hişmendiyekê wê weke ku wê, di meji de wê salixkirî bê ku ew, wê bê. Lê ew çi bê wê di rengekê de wê, weke darêjkek biriqînêr wê di wê temenê de wê pêvajoya gihiştina bi darêjkbûnê a nû de jî wê weke têtînek biriqînî wê bandûra wê bibê. Wê di wê de wê, di wê temenê de wê, pêvajoya afirandinê wê bi wê re wê di awayekê de wê bi wê re wê bibê. Tiştê din wê bi zelalî wê bi wê re wê di awayekê de wê dikarê wê bi wê re wê bibînê û wê fahmbikê. Wê dema ku em dikin ku tiştê çêbikin wê berî wê çêkirinê wê bi darêjkî wê çi bi navê wê di mejiyê me de wê hebê. Yan jî ya ku me çêkir wê çendî wê karibê weke wê, were salixkirin ku ew weke wê bê? Di wê temenê de wê, ev alî wê weke aliyekê darêjkê û biriqîna wê û pêvajoyên afirînên bi wê re ku wê çawa wê di dîmenekê de wê weke ku wê ji hevdu re wê bina pêpelok wê bi wê re wê, bibê wê bide nîşandin.

Ji aliyekê din ve jî wê, mirov dikarê wê bihizirê ku wê darêjk û aliyê hizirkirina bi wê bê. Wê ew aliyê hizirkirinê wê bi wê gihiştina darêjkekê li ser wê re wê, li rex wê têtîna darêjkî a bi wê hatî hizirkirin re wê weke pêvajoyek rê li ber afirînek din a darêjkî vekirî bê wê xwe bide dîyarkirin. Di wê rengê de wê, pêvajoya afirandinê wê di wê temenê de wê weke ku wê bi darêjkî û li ser têtînek dagerî û hwd re wê, çawa wê ji

hev derhanînê wê bi wê bide çêkirin wê di dîmenekê de wê bide dîyarkirin. Ya ku ew temenê wê dîmenê çêdikê jî wê ew pêvajoya pêşî a berî bûyîna darêjkê ku wê di dîmenekê de wê bi wê re wê herê wê, weke aliyekê wê yê din bê. Ez vê dikarim wê weke di rewşa ya kirdeyî û ya bûjenî de wê, di renekê de wê, dikarê wê, di dîmenekê de jî wê bi wê biafirê. Ya bûjenî wê, di wê temenê de wê bi ava û darêjkî wê hebê. Lê ya ku wê weke bi birîqîna wê bi hizirkirinê wê bibê wê ew tenê wê weke têtînekê bê. Ew dikarê bi gelek awa û rengên din ên darêjkî re bê ji wê derhanîn. Ev pêvajoya ji hev fahmkirinê wê di nava têtîkiliya kirde û bûjenî û ankû wê pêvajoya têtîkiliya afrînê a li ser têtîkiliya afrîner a nava subjekt û objek'ê jî bê.

Di mijara felsefeya çandê de wê, di dewama wê de wê, di wê temenê de wê têtîna obje û şubjeyê wê weke ku mirov dibînê wê bi zêdeyî wê i renekê darêjkî ê felsefeyî wê were lê hizirkirin. Ya ku wê minaq Cassirer wê bikê jî wê di wê temenê de wê, karibê di dewamê de fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Cassirer ya ku jê re "felsefeya darêjkên dagerî" tê binavkirin, pêş xist, ku tê de felsefe wekî bingehek ji bo têtîhîştina raman û form(darêjk)ên derbirînê yên wekî huner, zanist û ol tê armanc kirin. Lêbelê, Cassirer bi mînaqên ku ji bo ronîkirina van mijaran dide çêtir tê nasîn û ew pîrî caran wekî neo-Kantian û dîroknasek ramanan tê hesibandin. Felsefeya wî di berhemên filosofên wekî Susanne Langer, Jürgen Habermas û Kuno **Lorenz û hwd** de cih girtiya, weke peyxam.

Di nava felsefeya xwezayê de wê, Cassirer wê, dema ku wê li ser temenekê xwezayî wê bihizirê wê di aslê xwe de wê, weke ku mirov wê dibînê wê ne dûrî hizrên Spinoza wê di renekê de wê bihizirê. Spinoza jî wê dema ku ew têtîna xwezayê dihilde li dest wê, di awayekê de wê, weke ku mirov di awayekê gotinê ku wê di têtînek fîzîkî de wê, di renekê de wê hilde li dest. Ew wê li ser temenekê objeyî a têtîna xwezayî ku wê bixwezê bi şubjeya wê fahmbikê wê, weke ku wê, nerînek bixwe û ankû bixwe vehanîna ser ziman wê li ser wê bisekinê. Têtîhên spinoza wê dema ku em li ser têtînên wî yên teorîkî ên gerdûnê û hwd re hilde li dest wê, di renekê de wê weke têtînek fîzîkî a matematîkî de wê, xwediyê têtînek xwezayî bê. Wê dema ku em di wê temenê de têtînên wî yên şîrovevî dikê ku wan fahmbikê wê di wê temenê de wê, mirov wê karibê wê bi wî û têtînên wî re kifşbikê. Di aslê xwe de wê, têtîna penteist a Spinoza wê, dema ku mirov wê li wê bihizirê wê mirov dikarê wê bêtê ser ziman ku wê ji awayekê fîzîkî-

matematikî ne cûdatir wê weke ku wê bênê ser ziman bê. Têgîna spinoza a tekîtîyî wê piştî re jî wê bi şêwayekê wê bandûra xwe wê bide dîyarkirin. Li gorî Spinoza wê gotinên felsefeyê jî wê, pêwîstê bê ku ew di awayekê weke yên gotinên matematikî di zelaliyekê û hesaniyekê de karibin werina fahmkirin.

Di wê temenê de spinoza wê, di felsefeyê de wê dema ku ew bi têtîgînê rewîstî û ankû felsefeyî dihizirê wê tiştêkê wê bikê. Wê çawa wê xwe bigihênê darêjkê wê di awayekê de wê weke ku mirov di hizrên wî de dibîne wê dîmenekê hizirkirin û fahmkirinê wê bi xwe re wê bide dîyarkirin. Cassirer wê dema ku ew li hizrên Spinoza wê bihizirê wê di awayekê de wê, bênê ser ziman ku wê, çawa wê, li ser temenekê îdeayî wê bikê ku wê fahmbikê wê dema ku ew dihênê ser ziman û dibêjê ku wê, têtîgîna 'rêgeza hevîyekîya wekhevi a Schelling' ku wê, ji aliyekê ve wê, weke 'têtîgîna spinoza wê temembikê' wê werênê ser zoiman wê, bi wê re wê, bixwezê bigihîjê têtîgînê. Schelling wê, tiştên bûjenî ku ew hena ew di nava têtîgînek xwezayî de bixwezê wê werênê ser ziman wê bi têtîgînek 'sermed' re wê bixwezê wê werênê ser ziman. Schelling wê di awayekê de wê ne dîrî têtîgîna 'tîne' a hegel wê bihizirê û wê di wê temenê de wê bi wê re wê bixwezê ku ew li ser temenekê levker a xweza û tîne re wê têtîgîna wekheviyê di rengekê de wê bi têtîgînek sermed wê bênê ser ziman. Schelling wilqasî di nava wê de xwe windakir wê êdî wê, dema ku ew li xwezayê dihizirî wê, ya ku ew bi mekan, cih digirê û ku ew di nava tevgerê de li wê ne hizirî. Li gorî wê xweza wê, weke ya zindî û giştîya hêzîya wê hebê. Di rastiya xwezayê de ku wê, çawa wê, xwediyê afrinerên organikî û awayî ku wê bi wê hebê wê, di awayekê de wê, bi wê re wê li wê bihizirê. Li gorî wê jî wê hizre felsefeyê wê li ser pêpeloka pêşî a hebûnê bi ber dînya tîne a teybet ve wê xwe bide bilindkirin. Ev jî wê weke dînya, dîrok û çand bê. Ev rê wê bi dem û fezeyê, bûjen û hêzê ku wê bi çî destûran wê têtîgîhîştin wê bi felsefeya teorikî li dînya kirina hişmendiyê wê, çawa bi hişmendiyek fahmkirinê wê bê lê gihiştin wê bide nîşandin.

Di wê temenê de wê, Di aslê xwe de wê, ev rengê hizirkirina li xwezayê wê di awayekê de wê, weke ku wê çawa wê Hegel wê li navarokê bi têtîgîna tîne' wê di awayekê de wê li wê bihizirê wê bi wê re wê, di reng û awayekê de wê weke li wê hizirkirin bê. Çend ku wê Cassirer wê bixwezê wê bi wê temenê hevtememkirina bi Schelling re wê bi têtîgîna spinoza re wê li wê bihizirê jî lê wê ev rengê ku wê li ser spinoza re wê Cassirer wê li wê bihizirê wê tenê wê, di nava têtîgînek tîne

de wê çawa wê, ji dînya û xwezaywe derve wê, Spinoza wê bi ber dînyek hundirîn ve wê bide birin û wê di wê de wê, li ser fenomenên hizrî re wê ew wê bibê û wê fahmbikê û pê de wê ne tiştêkê din bê. Spinoza wê ji wê têngîna Schlling wê zêdetirî wê bi têngîne xwezayî a zelal wê li wê bihizirê. Wê di wê temneê de wê, di awayekê de wê bixwezê ku ew di rengekê de wê, çawa wê di temenekê rasyonal de wê fahmbikê wê di nava hewldana wê de bê. Di wê nûqteyê de wê, têngîna rasyonalisma Spinoza wê di rengekê de wê ne dûrî ya suhrewerdî bê. Di wê temenê de wê, di serî de wê, di awayekê de wê pêşî divê ku mirov wê kifşbikê.

Suhrewerdî wê, di dema ku em li ser têngîna wî ya rasyonali re li xwezayê bihizirin wê xwezaq wê bi şêwayekê bûjenî a fenomenî re wê, di çerçoveya fahmkirinê de wê çawa wê bê têngihîştin wê li wê bihizirê. Suhrewerdî xwezayê di çerçoveya wê têngîna rasyonal de wê li wê bihizirê û wê di dewama wê de wê, di awayekê de wê bixwezê ku ew wê, werênê ser ziman.

Ew di wê rengê de wê, di heviyekiyetê de wê têngîna xwe ya hizrê û xwezayê wê bènê ser ziman. Lê ew di wê rengê de wê, bi wê gihiştina darêjkê û bi wê hizirkirina bi wê weke aliyekê hişmendî a dualî wê dibînê. Wê di serî de wê, di pêvajoya pêşî de wê, xweza û ji wê biriqîn û girtinê bi kirinê û hwd ku wê bê girtin û di wê de wê, di dewama wê de wê, dema ku ew bi ber têngîna darêjkî ve wê bèn birin wê di dewama wê de wê çawa wê, li ser temenekê organikî wê were fahmkirin wê bi wê re wê di awayekê de wê weke ku wê li wê bihizirê.

Di çerçoveya têngîna Suhrewerdî de ku mirov bi hizirê wê dîyardeyên çandî di wê temenê de wê bi têngînek xwezayî wê zêdetirî di wekheviyekê û çerçoveyek rasyonalist de wê xwe bidina dîyarkirin.

Di aslê xwe de wê, Cassirer wê bibînê ku wê hizrên Schelling wê çendî wê di xwe de wê, girtî û wê, zêde bi xiyalî bin. Ji wê gotina Cassirer a ku ew dixwezê têkiliya dîyardeyên çandî bi xwezayê re hûrgil bikê wê, di nava wê de wê, bahsa hizrên Schelling wê bikê û wê bêjê ku ew wê 'hizrên romantikan jî wê li ser wî re wê bilind bibin.' Ev gotin wê di awayekê de wê, di awayekê de wê, ji rastîtiya rasyonali dûr wê di xwe de wê kkirdeyek morfolojikî wê bihawênê.

Di dewama wê de wê, dema ku wê li ser dîrok û çandê wê bi têngîna ezîtiyê re wê bihizirê wê di wê rengê de wê li ser darêjkên ji hev diafirî û bi hişmendî re wê, çawa wê, pêvajoyên xwe yên pêşketinê û hizirkirinê wê biafirênê wê di rengekê de wê li wê bihizirê. Ew wê têngîne di şibihênê darekê ku ew çawa wê kokên wê di bin ardê de bin û wê li ser wê re wê

ew bixwe li ser rûyê ardê wê bi çiqil û hebûna xwe re wê mazin bibê wê bi wê re wê di dîmenekê de wê, bixwezê ku ew li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, ew wê kokê wê bi têtîna tînê wê werênê ser ziman û wê, çawa wê têtînen civakî weke ol, dad, ziman. hûner, rewîst û hwd jî wê ji wê hêz bigirê û wê mazin bibê wê di wê temenê de wê bi têtînekê wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, di temenekê xwezayî de wê çawa wê têtîna çandê wê bi têtînek serbestî û azadî a pêşketinê re wê, li wê were hizirkirin wê weke aliyekê wê yê din bê Têtîna romantikan ku wê Cassirer wê balê bikişênê li ser wê li ser temenek baxtî wê, bi girêdanîyek determinist ne bi xwe û serbest re wê bixwezê ku ew wê bi temen bikê û wê werênê ser ziman. Di aslê xwe de wê, di wê temenê de wê mijare çand û azadiyê wê di wê temenê de wê, hin bi hin wê weke dîyardek fahmkirinê wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin.

Li ser wê temenê wê pêvajoyên ku wê, têtîna romantismê wê derbas bikê wê çawa wê bi temenekê determinismî a gerdûnî re wê, li ser wê têtîna felsefeya wê bi zanînen wê re bi temen bikê wê li ser wê bisekinê. Sedemên ku wê cassirer wê serî li têtîna determinisma romantismê wê bixê jî wê bi sedema xwe gihandina têtîna determinisma gerdûnî ku ew dixwezê di temenê têtîna xwe ya çandî de wê, di renekê de wê bi felsefeya wê re wê werênê ser ziman jî bê.

Hizrên filosofên demên kevnera ên weke Suhrewerdî wê, di renekê de wê, têtînek baş wê di wê warê de wê bidina me. Di aslê xwe de wê, aliyekê ve wê, aliyê têtîna xwezayî a suhrewerdî ez dixwezim wê derxima li pêş û wê bi serê xwe wê weke têtînekê wê fahmbikim. Di têtîna çandî a demên hemdem de ku wê piştî ronansê de wê bibê wê di wê de wê aliyekê wê yê giring wê hebê. Wê di wê de wê weke ku mirov wê bi Suhrewerdî û spinoza re kifşdikin wê di renekê de wê, çawa wê li ser temenekê rasyonalmê wê bixwezim ku ew xwe bigihênina têtînek felsefeyê wê di wê rengê de wê, were li wê hizirkirin.

Ev têtînen felsefeyî wê ji demên ronansê û pê de wê, di renekê de wê, bi kifşkirinê têtînen weke peresendinê û hwd re ku wê Darwin, spencer û hwd bikin wê di renekê de wê, li ser têtînek gelemperî re wê, di awayekê de wê bi ghiştina rêgezên xwezayê re wê, xwe bide çêkirin û dîyarkirin. Wê di wê temenê de wê ya ku wê bi bi felsefeyî û çandî wê were kifşkirin wê êdî wê ew bê ku wê li şûna li ser têtînek metafizîkî, teolojîkî û hwd re wê bê kirin wê çawa wê li ser têtînen weke kimyayê, fîzîkê, zeolojiyê, anatomiyê, botanîkê û hwd re ku wê were kirin wê di

wê temenê de wê, di awayekê de wê bi temenekê xwezayî wê êdî wê temenê fahmkirin, hizirkirin û pêvajoyên pêşketinê wê bi xwe re wê biafirênê.

Di felsefeya fransa de wê weke ku wê bi descartes û gelek zaneyên din re wê were dîtîn wê li ser têgînek mekanîkî re wê, bi lêpîrsîna têgîna mekanîkê û zinditiyê û hwd re wê, di awayekê de bide dîyarkirin. Di felsefeya kurd de wê, rêgezên botanîkê wê weke ku wê bi dinwerî re wê were dîtîn û bi suhrewerdî re bi temenekê rasyonalîzmê ku wê bê pêşxistin û bi Şehrezorî re wê, li ser temenekê têgînek xwezayî bi hev girtina dîtbariyê di nava ya obje û şubjeyê de ku wê were lêhizirkirin pîrsîn re wê rengê xwe di demên navîn de wê bide nîşandin.

Di wê temenê de wê, ev aliyê hizirkirinê ên bi felsefeya kurd re wê, di rengê din de jî wê xwe bi wê re wê, di dîmenekê de wê bide dîyarkirin. Wê di wê temenê de wê, hin bi hin bi wê re kifşkirina objeyê û şubjeyê bi têkiliyên wê yên kirdeyî û bûjenê ên bi hev dî re wê, hin bi hin wê di rengê de wê, bi ber têgînek xwezayî a felsefeyî re wê herê. Qûdat hemedenî wê, di wê warê de wê balê felsefeyê bikişênê li ser temen, awa û rengê hebûnîyî û ankû 'eksistensialîzmê'. Wê di wê temenê de wê ev wê di rengê fahmkirinê de wê li ser temenekê xwezayî û rastîfî de wê, xwe di dîmenekê de wê bide dîyarkirin. Di demên piştî de wê, lêpîrsînên li ser têgîna 'dûnya rastîn' û 'dûnya xiyalî' re wê, di wê temenê de wê, di rengê de ku wê bi wê re wê pêşkeve wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê di serî de wê kifşbikê û wê werênê ser ziman bê.

Cassirer di felsefeya xwe de wê, balê bikişênê li ser felsefeya H. Taine ku ew li ser temenekê nîjadî, hewirdorî û demê re dikê ku ew werênê ser ziman. Di pêvajoyên dîrokê de wê, ev her sê dîyarde li gorî wî ku têkiliyek baş bi wan re hat danîn wê, temenekê baş fahmkirinê wê karibin bi pêvajoyên pêşketinê re bidina çêkirin. Di wê temenê de wê, di aslê xwe de wê bi hizrên xwe re wê, Cassirer wê, di awayekê de wê li ser temenekê xwezayî wê bihizirê. Lê wê di çerçoveya têgîna 'determinîzmê gerdûnî' de ku wê bihizirê, wê, di wê temenê de wê, bi wê re wê, di rengê de wê, bixwezê ew ku wê bihizirê. Wê di wê temenê de wê, pêvajoyên hizirkirin wê bi wê re wê bixwezê ku ew têgîna pozîtîwîzmê ku wê bi awayekê ji hizrên Taine jî wê peyxma bigirê wê bixwezê ku ew li ser wê re di awayekê de wê, fahmbikê û wê werênê ser ziman. Cassirer felsefeya xwe li ser têgîna determinîzma gerûnî re wê bi temenê fîzîkalîzmê, derûnî û metafîzîkê re wê bixwezê ku ew bi temen bikê. Di

wê temenê de wê, di temenekê pozitivismê de wê, têtîna metafizikê wê, çawa wê were fahmkirin wê di awayekê de wê, weke aliyekê ku wê, di felsefeya Cassirer a çandê de jî wê, weke aliyekê ku wê di fahmkirinê de wê ew felsefeya wî rastîtîya wê karibê bikê lêpirsînê de jî. Lê di temenekê de wê, têtîna metafizika Cassirer wê, piştî wê, di temenekê empirikî ku wê karl Popper wê bi mantiqî wê temenê wê bêtî ser ziman re wê, di awayekê ahengî de wê bê xwestin ku ew were fahmkirin.

Ku mirov bi xwezê çerçoveya têtîna felsefeya çandê a Casissrer fahmbikê wê di serî de wê, çavkaniyên ku ew ji wan sûdgirê û xwe dixwezê bi temen bikê em divê ku wan hinekî li wan binerin. Wê di wê temenê de wê di pêvajoya pêşî de wê, Comte, Sainte-Benue û Taine bê. Di pêvajoya duyem de wê, felsefeya Spengler bê. Di dewama wê de wê, weke pêvajoya dawî wê, di aslê xwe de wê, têtînen Hegel bi têtîna 'fenomenolojiya tîne' û têtînen kant ên weke metafizik îdealismê û hwd, bin. Di wê temenê de wê, çerçoveya felsefeya Cassirer wê, di wê temenê de wê, pirsgirêka wê di serî de wê, rêgeza determinisma gerdûnî ku ew bi wê dixwezê şîroyeyên xwe bi wê ji aliyekê ve wê bi temen bikê wê, weke aliyekê bi pirsgirêk jî wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin.

Di felsefeya xwe de wê, di wê temenê de wê weke kirdeya şubjeyê wê bi têtîna ezîtîyê re wê werênê ser ziman û wê li ser wê re wê bixwezê ku wê bi temenekê werênê ser ziman.

Fizikalism wê weke têtînek ku wê di felsefeya demên hemdem de wê bi teybetî di sedsale 20an de wê di nava zanînen wê de wê bicih bibê û wê di wê temenê de wê, şîroyeyên bûjenî-hebûnî û hwd wê, li ser temenê pêş û pişt hatinê re wê, di wê rengê de wê bi wê re wê werina bicihkirin. Têtîna çanda bûjenî û ankû madiyatî wê di wê temenê de wê, weke aliyekê fahmkirina wê xwe bide dîyarkirin.

Di nava aliyê madiyetê û aliyê menewiyetê û hwd de wê têtîliya ahengî ku wê were çêkirin wê çawa wê were fahmkirin wê, weke mijarek wê têtîna felsefeyê jî wê xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin. Minaq wê ji aliyê têtîna felsefeya Spengler ku ew li ser temenekê têtînê ê derûnî ve wê li gorî wê têtîna determinismê wê werênê ser ziman wê, li ser wê aliyê menewiyetê re wê bihizirê. Di wê felsefeya Spengler de wê, têtîna gîyanê a çandî wê di wê temenê de wê bi zêdeyî wê derkeve li pêş. Wê di wê temenê de wê gîyan wê bi temenê mantiqî wê karibê were ser ziman û ankû wê nikaribê were hanîn li ser ziman wê li ser wê bihizirê. Di wê wê çerçoveyê de wê, di awayekê de wê, dervî mantiqê wê weke hebûnekê wê gîyan wê were dîtîn û bi wê rengê wê bê hanîn li ser ziman.

Ji wê aliyê ve wê dema ku mirov dihizirê wê di nava wê felsefeyê de wê, gelek aliyên ne levkir wê xwe bi çerçoveya hizrên Cassirer de wê bidina dîyarkirin. Mînaq wê, şîroveyên Hegel ku ew li ser temenekê metafîzîkî ku wê karibê fahmbikê wê li dijî aliyê bi fahmkirina li ser derûniyê re jî wê karibê bibê xwediyê regekê pozisyonî. Ya ku di temenê felsefe ya Hegel de ya wê îdealismek metafîzîkî bê û bi wê re têngîna azadîya gîyanê bê. Li gorî wê jî wê kirde wê hertimî wê bi girêdanekê wê hebê. Ber ku wê, tiştekê di xismeta tînê' de ya û wê weke cihekê seknî a wê biafirênê bê. Têngîna kirdeya bidawî ku wê, çendî wê weke xwediyê karina çêkerîya çalakiyên xwe were dîtin jî bê lê wê, di dewama wê de wê weke di xismeta têngîna 'îdeaya teqez' de bê wê were ser ziman.

Di felsefeya Cassirer de wê, dikarê wê werênê aliyekê wî yê teybet wê li ser hersê nûqteyên weke yên fîzîkê, derûnî û metafîzîkê re wê di nava hewldana hanîna vegotinek ser mirov û jîyane mirov re bê. Cassirer wê li ser wê re wê têngîna 'vegerîna li çavkaniya pêşî' re wê bi wê re wê li ser têngîna mirov re wê li wê bihizirê. Wê di çerçoveya têngîna xwe ya mirovî de wê, balê bikişênê li ser têngîna û awayekê fahmkirinê ê hûmanist ku wê weke çerçoveya felsefeya wî ya çandê jî wê were dîtin wê bi wê re wê bê hanîn li ser ziman.

Li vir di aslê xwe de mirov dikarê aliyekê din jî ê weke wîn û xwestekê dikarê bi wê re li wê bihizirê. Wê dema ku em têngînek çandê li ser têngîna bandûrê û fahmkirinê re wê hilde li dest wê di çerçoveya mirov de wê çawa dikarê bi têngînek wînî wê fahmbikê? Di bin bandûra hewirdorê de wê, dikarê fahmbikê? Di wê temenê de wê mijare wînê û serwerîya bi wê di awayekê de wê, hinekî di zikhevdû de wê weke aliyekê wê yê fahmkirinê wê xwe bi wê re wê di regekê de wê karibê bide dîyarkirin. Mînaq wê mirov dikarê wê bêjê ku wê çendî ku wê mirov wê weke di bin bandûrê de jî bê lê wê di regekê de wê, bi weke xwe kirinê û hwd re wê, di awayekê de wê ew wê wînê wê karibê bi têngîna di awayekê de wê bi wê re wê bide nîşandin. Di wê temenê de li ser temenekê hişmendî de mirov, dikarê bahsa têngîna wîna bi hiş a aktiv bikê.

Ya ku wê di wê temenê de wê xosletên mirov wê bide dîyarkirin jî wê, bixwebûna mirov û xosletên bi xwebûnê û hwd bin. Teybetiyên mirovî wê di wê rengê de wê, di awayekê de wê, rengê wê bidina dîyarkirin. Di wê temenê de wê pêvajoyên fahmkirinê wê di wê temenê de wê li ser temenekê têgihiştin û kirinê re wê, weyn bi wê bileyizin.

Ev wê di awayekê de wê, di her demê de wê bi mijare serbestiyê û azadiyê re wê, were lê hizirkirin. Di wê temenê de wê, têngîna determinismê wê di serî de ku mirov wê herê bikê wê di awayekê de wê ne azadbûna mirov û ankû ne bi xwebûna mirov wê bi wê re wê weke ku wê pêşîn wê herê bikê. Ber vê yekê wê, ev wê weke mijarek zêde tevlihev bê di fahmkirinê bê. Pêvajoyên pêşketinê wê di xatekê de wê li ser ya ku ew bûyî re wê, xwediyê regekê fahmbikê bê. Lê mijare wê, di wê temenê de wê, wîn wê, di awayekê de wê di pêvajoyên çandî û hwd de jî wê weke aliyekê dîyarker wê karibê xwe bide dîyarkirin. Di aslê xwe de wê mirov dikarê hinekî din jî zêdetirî bi wîrdetir herê û wê bêjê ku wê, kifşkariya wê, di wê çerçoveya xate pêşketina dîrokî û pêvajoyên wê de wê, xwe bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê mijare kes û girse û an girse û kes wê ji aliyekê din ve wê, li ser temenê bandûrlevkîrin û dîyarkîrîna di hevdû û xate pêşketina hevdû de wê karibê werênê li holê.

Di aslê xwe de wê mijare mirov û ankû mirovbûnê wê di wê temenê de wê weke ku mirov dikarê wê fahmbikê wê di felsefeya çandê de wê, temenekê hişmendî re wê were dîtin. Ber vê yekê wê têtikîliya fahmkîrîna mirovbûnê û hiş wê, di wê temenê de wê, bi wê re wê, li ser wê bê sekin in. Mînaq di nava hizrên felsefeyên Gothe û Herder weke ku wê Cassirer wê li ser wê bisekinê wê, têngîna nerîna mirovî a Humboldt re wê bixwezîna ku wê fahmbikîna ku wê werênîna ser zîman. Humboldt wê, li gorî hizrên wê yên li ser xwezayê wê di nava hizra xwezayî de wê, ji kifşkîrînekê zêdetirî wê kifşkîrîna wê di nava hevdû de wê nebin. Li ser wê temenê wê, bi têtînek determinîst a bi rengê 'rêgeza pêwîstîna' wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku wê fahmbikê û wê werênê ser zîman. Li gorî wê jî mînaq bûjenek derveyî ku ew ji derve hatîya dorpêçkîrîna wê di wê temenê de wê awalêdan wê di wê rengê de wê bi wê re wê, were kirin. Di wê temenê de wê hizrên Humboldt wê, wê dema ku ew dihizirê wê dibîna ku ew li ser têngîna xwezayê û xwûdê re wê bi têtînek sermendî wê bihizirê û wê di wê çerçoveyê de wê salixkîrîna têngîna azadiyê jî wê bikê. Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser zîman ku wê, dawîya wê bigihîjê mirov wê mirov (weke kirde) wê di xwe de wê karibê wê kifşkîrînekê wê bikê. Ber vê yekê wê, li ser temenê têtîne çandî ku wê, bi wê rengê wê fahmkîrînekê li ser mirov û keseyetiyê re bi têtînek çandî a gerdûnî re wê di wê rengê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Têtîna çandî a bi rêgezî wek bi teybetî û gelemperî ku mirov wê li wê bihizirê wê di wê temenê de wê, têtikîliya nava teybetiyê û gelemperiyê de wê bi wê re wê, li ser temenê gelemperî û ankû gerdûnî re wê dîyarkîrîna wê bi wê re

wê bibê wê bê ser ziman. Li gorî wê, mirov wê xwediyê keseyetiyekê teybet bê û wê, hertimî wê jî wê sînorê wê derbas bikê. Ev wê weke xosletekê têgîna gerdûnî a çandî û felsefeyî jî wê bi wê re wê were lê hizirkirin û wê were ser ziman.

Di wê temenê de wê, rêgeza keseyetiyê û ankû bi serêxwebûnê û ankû serbixwebûnê wê, di nava wê de wê weke mijarek zêde giring wê bi wê re wê derkeve li pêş ku ew li wê were lê hizirkirin. Ji aliyekê din ve jî wê kes wê, çendî ku wê, azad bê û ankû wê girêdayî bê wê, di wê çerçoveyê de wê bê dîtin û kifşkirin. Wê serbestîti wê weke xosletekê bi serê xwe pêşketinê wê xwe bide dîyarkirin.

Mirov di nava wê sînorê çandî de wê, xwe bi wê re wê, bi temen bikê. Wê weke ku mirov wê bi ziman re wê dibînê wê sînorê fahmkirinê wê bi ziman re wê bi sînor di awayekê de wê, karibê xwe bide dîyarkirin, çendî ku wê sînorê ziman û aqil û ankû zanînê wê ji hev cihê jî bê.

Di aslê xwe de wê sînorê mirov ê fahmkirinê wê dema ku mirov wê li wê bihizirê wê di awayekê de wê çendî wê mirov karibê wê di wê de wê kûr bibê wê karibê li wê were hizirkirin. Felsefe wê, di awayekê de wê, bi wate û salixkirinê xwe re wê, hertimî wê, di wê mêylê de bê ku wê ji ya ku ew heyî û dîyar wirdetir bihizirê û wê fahmbikê. Di wê temenê de wê, hewldanên ya ji wê wirdetir salixkirin û gihandina li têgîna darêjkî û wê bi wê rengê wê hanîna ser ziman wê bi wê re wê weke mijarek fahmkirinê a kûr wê xwe bide dîyarkirin.

Di aslê xwe de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di dewama wê de wê, mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê, sînorê fahmkirinê wê, di nava jîyanê de wê nebê. Ew sînor wê sînorê me bixwe bin. Wê demê wê mirov wê di keseyetiya xwe de wê sînorên xwe wê derbas bikê. Her sînorê ku wê derbas bikê wê di reng û awayekê de wê hinekî wê bi wê re wê pêşdetir wê herê.

Wê di wê temenê de wê, di dewama wê de wê mijare kes û keseyetê û pêvajoyên pêşketinê ji aliyekê ve mirov dikarê bi hevdû re dênê. Di aslê xwe de wê, ev alî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê karê xwe bide dîyarkirin. Wateya keseyetê ji aliyê pêşketinê û sînorê pêşketiinê ve wê çi bê? Di wê temenê de wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Xwe derbaskirin ku wê bahsa wê were kirin wê, di awayekê de wê, du wateyên wê wê hebin. Yek wê di serî de wê, li ser asta zanîna ku mirov xwediyê wê ya pêşdetir herê. Di wê temenê de wê ji aliyê din ve jî wê di dewama wê de wê dikarê wê weke aliyekê din wê zanînê din

xwe gihandina wan û wê têkiliyê bi wan re dênê re bê. Wê demê wê ev jî wê karibê xosletekê kûrbûnê wê bi xwe re wê bènê li holê.

Di fahmkirinê de wê, salixkirinên me yên jîyanî wê di awayekê de wê, mirov wê bi xwe re wê di awayekê de wê bidina pêşxistin. Wê di wê rengê de wê sînorê fahmkirinê wê di wê rengê de wê bi wê re wê bibê. Keseyet wê di her demê de wê, weke ku ez wê dibînim wê di xwe de wê, bi teybetî û gelemperîya xwe ya di zikhevdû de ku ew dijî wê bi wan re wê pêvajoyên xwe yên pêşketinê wê bijî. Wê aliyê teybet wê, hertimî wê pêvajoyên pêpelokî wê bi ber ya gelemper ve wê bidinê. Her asta ku ew derbaskir wê, gavek din wê di nava wê gelemperîyê de wê pêşdetir wê bibê.

Di wê rengê de mirov di aslê xwe de wê di awayekê de wê weke ku wê di farqê de bê ku ew çendî ku ew rewşa xwe ya teybet a asta dawî derbas dikê wê bi gelemperiyê ve wê gavek din wê biavêjê. Lê wê gelemperî wê sînorê wê nebê û wê hertimî wê weke gavekê li pêşîya asta fahmkirina me ya dawî a bi me re bê.

Lê mirov di xwe de wê gelemperiyê û teybetiyê wê bi fahmkirinên xwe yên felsefeyî û çandî di nava jîyane xwe ya civakî û rojane de wê bi wê re wê bijî. Wê di wê çerçoveyê de wê weke ku wê xwediyê temen û çerçoveyek fahmkirinê a ku ew bi wê re xwe di her demê de pêşdetir dibê.

Mijare fahmkirinê a bi çandî wê li ser temenê felsefeyê û bi wê re wê, bi zanîn weke civaknasî, derûnî, rewîstî, hûnerî û hwd re wê di awayên pirralî de wê bijî. Wê di wê temenê de wê ev wê weke aliyên ku ew bi wê re xwe bide dîyarkirin bê. Keseyet wê, di awayekê de wê, zanînen ku mirov digihijê wan di xwe de digihênê awayekê awayekê. Wê di wê temenê de wê bi wê re wê xwe bigihênê fahmkirina wê. Di aslê xwe de wê, di nava çandê û jîyanê de wê wate gotina fahmkirinê û hişmendiyê wê pîrr zêde wê ji hev cihê wê bi wê re wê hebin. Mirov nikaribê wê di temenekê û awayekê de wê fahmbikê. Bi teybetî ku mirov wê li ser temenekê fîzîkî wê fahmbikê wê bi wê re wê, bi wê re wê were dîtî ku wê pîrr zêde wê aliyên wê yên cihê ên ku ew werina fahmkirin wê hebin. Fîzîk wê, di nava jîyanê de wê, bêhijmar wê awa û rengên wê hebin. Wê biafirin. Wê ev jî wê di awayekê de wê temenê pirrengîya bi fahmkiriina me re wê biafirênê. Wê di xwezayê fahmkirinê de wê, wê ev wê, weke pêvajoyên fahmkirinê bin. Wê pêşî wê di wê temenê de wê hemû awayên wê yên bi şeklî û ankû awayî, rengînî û hwd wê hemûyan wê di temenekê

awayî ê darêjkî de jî wê weke ku wê bigirê. Darêjka hebûnê wê bi awa û rengê wê re wê, di wê temenê de wê bibê.

Mirov wê di nava giştî, hevgiştî û tamiya wê de wê fahmbikê. Wê di wê temenê de jî wê ew tiştên ku ew bi wê rengê fahmkir wê di wê de wê, bi xosletên wê yên wê yên ku ew dihê derkkirin û fahmkirin re wê, têbigihê ku ew di xwe de pirr zêde bi awa û rengên cihê wê hebê.

Bi têtîna felsefeyê xweza û çand

Di aslê xwe de wê, di çerçoveya têtîna obje û şubjeyê de wê hê gelek aliyên ku mirov wê, di dewama wê de wê li ser bisekinê wê hebin. Lê li vir di serî de wê weke aliyekê din wê di nava wê de wê, mijara nêzbûna li xwezayê bi têtîne felsefeya çandê wê di serî de wê weke aliyekê din wê derkeve hemberî me. Di dewama wê de wê van aliyên ku em di çerçoveya felsefeya obje û şubjeyê de bi wê werênina ser ziman wê di nava wê de jî wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê hinekî bi berdewamî werina hanîn li ser ziman.

Di aslê xwe de wê, di wê temenê de wê pêvajoyên fahmkirina xwezayê me li jor di çerçoveya têtîna felsefeyê û pêvajoyên wê yên fahmkirinê û hwd de wê hinekî kirpend. Lê di wê temenê de wê di demên hemdem de wê, bi felsefeyî û zanyarî wê gelek aliyên din ên ku mirov dikarê di dewama wê de wê werênê ser ziman wê bi wê re wê, di renekê de wê hebin ku mirov wan werênê ser ziman bê.

Di aslê xwe de wê, di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring jî wê di dewama wê de wê dikarê wê fahmbikê ku wê mijara xwezayê wê, di demên hemdem de wê di çerçoveya têtîna deternismê û hwd de jî wê ji hinek aliyên ve wê were lê hizirkirin. Minaq wê, têtînen weke pêvajoyên xwe dewrûdayimkirinê ên xwezayî wê li ser wan wê bi wê rengê wê were hizirkirin. Xweza bi çi hêzê xwe di wê temenê de wê, bide domandin wê weke aliyekê giring wê xwe bê hanîn li ser ziman. Teoriyên we yên peresandinê ku wê Darwin wê werênê ser ziman wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê li ser wê temenê wê bêt hizirkirin.

Di wê temenê de wê jîyane nava xwezayê wê xwediyê awayekê çawa bê û wê çawa wê bi wê were jîyankirin wê weke aliyekê ku wê bi wê were lê hizirkirin bê.

Wekî din wê di nava têtîna çand û xwezayê de wê mijar û faktora hişmendiyê wê di wê temenê de wê derkeve li pêş. Mirov wê bi hiş wê bi awayekê wîn nîşandinê wê bidest mudahaleyên li xwezayê wê bikê. Di wê temenê de wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê di

dewama wê de wê weke aliyekê ku mirov wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman bê.

Di wê temenê de wê mijara hişmendîyê û xwezayê wê di wê çerçoveyê de wê ji du aliyan ve wê di destpêkê de wê dikarê wê hilde li dest û wê werênê ser ziman. Di aslê xwe de wê, di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê di awa û rengekê de wê bide dîyarkirin. Aliyê pêşî wê li ser gihiştina awayê têgihiştina xwezayê ê ku mirov bi wê dijî bê. Di wê temenê de wê, di wê rengê de wê, di dewama wê de wê, di wê temenê de wê di dewama wê de wê li ser wê re wê têngîna hişmendiyê û bi wê gihiştina li wê bê. ev alî wê di awayekê de wê, weke di çerçoveya xwezayê, rêgez û destûrên xwezayê, bûjen û fahmkirina wê hwd re wê, weke aliyna ku wê bi wê re wê li wê werê hizirkirin jî bê.

Lê aliyekê din jî wê ew bê ku wê, di dewama wê de wê çawa wê, mirov wê bi hişê xwe wê weke kirdeykê wê di nava xwezayê de wê bijî. Wê di wê temenê de wê, bi aqilê xwe wê xwe ji nava xwezayê wê beyenî bikê û dûr bikê û wê li ser wê re wê weke kirdeyek hişmendî wê çawa wê bi wê re wê di reng û awayekê de wê bijî. Di nava xwezayê de wê bi awayên jîyankirina bi wê re wê, pêşî bi sûdgirtina ji wê bê. Aliyê din jî wê çawa wê di nava şartûmercên wê de wê karibê bijî bê. Wê di wê temenê de wê temenê azmûnkirin û fêrbûna bi wê bê. Hinekî jî wê fêrbûn û azmûn kirin û bi wê jînkirina bi wê, ji aliyekê wê di çerçoveya aliyên felsefeya çandê a xwezayê û bi wê re jîyankirinê re wê weke aliyna ku wê bîn hildan li dest bin.

Di wê temenê de wê, di awayekê de wê, weke aliyekê wê yê giring wê di wê rengê de wê, di dewama wê de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê, mijare hişmendiyê û çandê wê di wê temenê de wê weke fenomenek zindî li ser hebûna xwezayê û kirdeyiya mirovî re wê xwe bide dîyarkirin. Di aslê xwe de wê mijara têngîna çandê wê, dema ku mirov wê hilde li dest wê ev alî wê weke aliyna giring ên ku em dikarin bi wê re di wê temenê de bi wan bihizirin jî bin.

Di nava jîyane xwezayê de wê pêvajoyên jîyankirina mirov ên ji destpêkê û heta roja me wê mirov wê çawa wê bi derfetên xwezayê wê bijî, ji wan sûdbigirê û ankû wê nêzî wan bibê wê, weke aliyna ku wê cûda û cûda wê bina mijare bi felsefeya çandê re wê li wê were lê hizirkirin bê. Minaq Rousseau wê niviskarekê fransîzî bê ku wê di wê temenê de wê mijarê li ser rengên hildana li dest a xwezayê û nêzbûna li wê re wê çawa wê di awayekê egoistî de wê mirov wê bo têrbûna xwe wê

nêz bibê wê li ser wê bisekinê. Têgîna narsismê a Freud ku mirov wê hinekî empatiyê bi wê re dênê û wê, di wê temenê de wê bikê ku em bi wê bigihijina fahmekê wê di wê temenê de wê, çawa wê ji aliyê xwe ve wê, bê ku ew li xwezayê bihizirê wê, di wê rengê de wê bi derfet bê ku mirov wê li wê bihizirê bê.

Di nava çandên berê de wê li ser nêzîkatiyê re wê di wê temenê de wê gelek nêzîkatiyên baş û nebaş wê hebin ku mirov dikarê wan dahûr bikê û wan werênê ser ziman bê. di nava çandên bawerî û rojhilatî de wê, gotinên weke 'şikûrkirina ji dayina xwezayî' re ku wê di kirdeya xwûdayî de wê bê xwestin were kirin wê bê ser ziman. Wê di wê temenê de wê di awayekê de wê bi wê re wê bê xwestina nêzbûna li xwezayê were fahmkirin. Xweza wê weke temenekê jîyanê ku mirov wê dikarê wê ji hemû aliyan ve wê bi temenî wê bi wê re wê fahmbikê bê. Di wê rengê de wê, di reng û awayekê de wê fahmbikê bê.

Di wê çerçoveya hişmendiya de wê dema ku wê, mijare nêzbûna li xwezayê wê were lê hizirkirin wê, du alî wê di sereke de wê xwe di awayekê de wê bidina dîyarkirin. Yek wê bi wê rengê wê weke di temenê ji wê sûdgirtinê de bê. Yê din jî wê bi rengê hûner nîşandin û karîna jîyankirin û xwe parastina bi hûnerî û hwd bê. Di wê temenê de wê, xûy, qarakter û hwd wê weke aliyna ku mirov karibê di dewama wê de wan fahmbikê û werênê ser ziman bin.

Di nava xwezayê de jîyankirin wê weke aliyekê wê yê giirng wê bi wê re wê xwe di rengekê de bide nîşandin. Di nava xwezayê de hebûna jîyanê wê çawa wê bi wê ve wê girêdayî bê wê, dema ku mirov li jîyane zindiyên dînerin wê, dibînin.

Têkiliya çand û xwezayê ku mirov li ser têkiliya û mirov û xwezayê re wê hilde li dest wê, hinek di awayekê komplika de wê xwe bide dîyarkirin. Xweza wê, li ser temen û rengekê têkiliya xwezayî de wê, were fahmkirin. Çand jî wê bi rengekê hişmendî ê bi hiş dîtîna û dervî wê di rengekê de wê were dîtîna. Di wê temenê de wê, hiş wê, dema ku mirov wê bi hiş dibê û xûyên xwe parastîna bi wê pêşdixê, rêyên dîtîna xwarinê û ankû pêşxistina wê pêşdixê re wê bi wê re wê di rengekê de wê xwe bide dîyarkirin. Ev wê, di wê rengê de wê bi wê re wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê, di dewama wê de wê, fahmbikê bê.

Di aslê xwe de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare xwezayê û hişmendiya wê di wê temenê de wê bi têkiliya bi xwezayê re wê li ser temenê xweza û ankû nexwezayiyê re wê xwe bide dîyarkirin.

Di wê rengê de wê, çand wê di temenekê zêhnî de wê xwe di wê temenê de wê, bide dîyarkirin. Têgîna ku mirov wê zanibê wê çî bê û çawa bikê di nava xwezayê de wê weke di çerçoveyek çandî a felsefeyî de jî wê karibê were fahmkirin bê.

Di nava xwezayê de wê pêvajoyên bi çandbûnê wê dema ku mirov wan li wan bihizirê wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê di wê rengê de wê, karibê wê di wê rengê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Di aslê xwe de wê, di dewama wê de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare gihiştina zaninê, di tiştê dîtina tiştê weke ji bûjenê biriqîna wê weke bi hiş û hwd wê, di wê temenê de wê bi wê re wê, karibê wê fahmbikê bê.

Di nava civaketiyên pêşî ên bi jîyane komî re wê pêvajoyên totemismî û animismê wê di wê temenê de wê di awayekê de wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di aslê xwe de wê, mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê di nava jîyanê de wê di wê temenê de wê dema ku wê bi tiştê tiştê fahmkirinê û ankû fahmkirina rewşê weke minaq di dema toteman de bi toteman û di dema animismê de bi têgîna gîyanê û hwd re ku mirov wê dikarê wê li wê bihizirê wê bi wê re wê weke aliyana destpêkî ku mirov bi wê re li wê bihizirê bê.

Di dewama wê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din ê giring dikarê wê werênê ser ziman ku wê, ev alî wê weke aliyana ku wê mirov dikarê wê di dewama wê de wê, werênê ser ziman ku wê, di awayekê de wê, fahmbikê ku wê mijare têgîna xwezayê wê di wê temenê de wê, xwe bide dîyarkirin. Hizirkirinên di nava jîyane xwezayê de wê, bi wê re wê, di wê temenê de wê, hin bi hin wê di awayekê de wê li ser bihişbûn û fêrbûnên di nava xwezayê ên bi azmûnî û hwd re de wê, xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin. Xweza wê, di wê temenê de wê, ji du aliyên ve wê, pêwîst bê ku mirov wê, fahmbikê di destpêkê de. Wê di awayê pêşî de wê çawa wê di wê de wê karibê bijî bê. Bi wê re wê çawa wê bijî bê. ev herdû alî wê weke du aliyên ji hev cihê bin. Çawa karina jînkirin û çawa jînkirinê wê di wê rengê de wê, di nava jîyanê de wê bi wê re wê, weke aliyana ku wê li wê bihizirê bê. Mirov wê dema ku wê bi hiş bibê û wê bi wê re wê ji xwezayê wê dîrkeve wê tiştê ku ew pêwîsta piştî xwe bidiyê û xwe bi wê germ, rehet û di ewlehiyê de his bikê wê ji jêre wê pêwîst bê. Ev jî wê, di wê rewşê de wê kifşkirinên têgînên totemî, hebûna gîyanê weke di çermek dijî de wê, di wê rengê de wê, weke aliyên ku wê bi wê re wê, bihizirê û wê bê dîtin bê.

Di wê rewşê de wê, xweza wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê, di awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Di aslê xwe de wê, di dewama wê de wê, weke aliyekê wê yê giring wê dikarê wê bi wê re wê, fahmbikê. Mijare hişmendiyê wê di wê temenê de wê dema ku wê bikeve nava jîyane mirov de wê, ji temen ve wê bi wê rengê wê kifşbikê. Wê pêşî wê mirov wê bi wê re wê fêrî çawa jînkirinê wê bibê. Wê ji tiştên şinayî û hwd wê çawa wê bigihijê xwarinê wê bi wê fêr bibê. Wê nêçîrkirinê wê çawa wê xwarina xwe bibînê wê fêrî wê bibê. Wekî din wê di nava jîyane xwezayî de wê, rêyên xwe parastinê ji rewşên xwezayê û ji zindiyên din ku wê xateriyê li ser jîyane mirov çêbikin û hwd re wê weke aliyna din ên ku wê bi wê re wê lê were hizirkirin bê.

Jîyane bi xwezayê re wê di wê temenê de wê mirov wê çendî wê ji aliyekê ve wê weke ku wê ji xwezayê wê dūrkeve û wê weke ku wê bê gotin ku wê 'ji wê beyenî' bibê jî lê wê ji aliyekê din ve jî wê rengekê din ê têkiliyê wê li ser rewşên hiş, fêrbûnê û hwd re wê bi wê re wê dênê. Di wê temenê de wê, di wê temenê de wê di aslê xwe de wê ji xwezayê wê dūrnekeve. Wê tenê wê awayê di nava wê de û bi wê jîyankirinê wê di wan de wê gûharînê wê bikê.

Di wê rewşê de wê, rewşên weke ji wê dūrketinê wê weke rewşên bi xwezayî ên dervî hiş ku ew di awayekê rût de ew di nava xwezayê de dijî bûba. Wê di dewama wê de wê, bi wê re wê, piştî di awayekê de wê, fêrî rengekê din ê bi wê jîyankirinê wê bibê. Wê di wê temenê de wê, xwezayê wê bi wê rengê wê jinûve wê bi reng û awayekê de wê bo jîyankirina xwe wê kifşbikê û wê bi wê re wê têkiliyek bi hişmendî wê bi wê re wê dênê.

Ev rengê têkiliya bi hişmendî wê bi derfet bê ku mirov wê ji gelek aliyan ve wê dênê û wê fahmbikê bê. Di aslê xwe de wê di mijare fahmkirinê de wê bi wê re wê, di rengekê de wê, xwe bi wê re wê bide dîyarkirin. Di nava xwezayê de wê, fêrbûna bi wê re jîyankirinê wê bi serê xwe wê hûner û çandekê wê biafirênê. Hûnera jîyankirinê wê bi wê re wê pêşkeve. Wê di wê temenê de wê bi aqil wê mirov wê çawa wê xwe ser xwezayê re wê di awayekê de wê bide dîyarkirin û serxistin wê bi wê re wê di awayekê de wê bi wê re wê were dîtin.

Di mijare hişmendîya xwezayî de wê, di wê temenê de wê mirov wê têkiliyek bi xwezayê re wê dênê wê weke çî wê çî bê. Wê di wê temenê de wê şînîyên ku ew dihên xwarin û nayên xwarin wê ji hev cihê bikê. Di dewama wê de wê çawa wê ji wan sîd bigirê wê awayên wê yên cûr bi

cûr wê bi wê re wê kifşbikê û wê pêşbixê. Di dewama wê de wê ev wê weke aliyna wê yên din ê giring bin ku mirov wê werênê ser ziman ku wê jîyane xwezayê wê di wê temenê de wê, di rengekê weke jîyane bi hişmend de wê xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin û domandin.

Ji xwezayê dûrketina ji bêhişîyê û bi nêzbûna li wê a bi hişbûnîyê wê di wê temenê de wê temenê şîyarîyên nû ên bi hiş ên li xwezayê bê. Ji wê kifşkirin û azmûnên xwe yên xwezayê wê gihiştina çêkeriyên bi tiştan ên bi hiş û aqil wê bi wê re wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê biafirênê. Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijara çanda xwezayê wê di wê temenê de wê li ser temenekê bi fêrbûna ji xwezayê re wê xwediyê temenekê pêşketinê a bi wê bê.

Di wê temenê de wê têkiliyek xweza û çandê wê li ser temen û esasî fêrbûnê a bi hevdû û ji hevdû wê hebê. Wê dema ku mirov wê di wê rengê de wê li wê bihizirê wê rengekê de wê ev wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê, di rengekê de wê bide dîyarkirin. Di mijare fêrbûna ji xwezayê wê di wê temenê de wê mirov wê weke kirdeyek hiş a di nava xwezayê de dijî û ji wê fêr dibê wê di awayekê de wê bide çêkirin. Pêvajoyên fêrbûnê ên ji xwezayê wê di wê temenê de wê bi hiş re wê reng û awayekê din ê pêşketinê ê bi aqil û bi xwezayê re wê bidina çêkirin. Di wê temenê de wê hişmendî û xweza wê bi wê şewayê wê bi têkiliya bi hevdû re wê temenê wê pêşketinê û jîyanê wê bi wê re wê di reng û awayekê de wê biafirênê.

Di aslê xwe de wê, dema ku mirov wê bahsa xweza û çandê bikê wê di dîmen û rengê fahmkirinê de wê weke ku mirov bahsa tu tiştên pirr zêxde ji hev cûda û heta ku weke vajî hevdû jî dikê wê întiba û têgînek wê bi mirov wê di derbarê wan de wê çê bikê. Ber ku wê, di wê temenê de wê, di wê rengê de wê, weke du dîmenên vajî hevdû wê bidina me. Di nava pêvajoya jîyanê de wê, di wê temenê de wê, xweza wê, dema ku wê bi dîmenê wê re wê were lê nerîn wê weke bi dîmenekê rût ê xwezayî wê were dîtin. Minaq wê dema ku em li ser mirov re wê, têgîna çandê wê beremberê wê werênê ser ziman wê weke ku wê, ji wê cûda wê mirov bahsa tişteke din dikê. Hizrên weke 'beyenîbûna ji xwezayê' ku wê li ser bi aqilbûna mirov re wê werina ser ziman û wê, di wê temenê de wê bi gelek têgînên din ên wê rengê re wê bên ser ziman wê, di reng û awayekê de wê, weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bide dîyarkirin.

Ev dîmenê ku wê bi gotina 'beyenibûna mirov ji xwezayê' wê di wê temenê de wê, tiştina bi kirdeyî wê di xwe de wê di wê rengê de wê

bihawênê ku mirov fahmbikê. Marks wê li ser temenekê bi fahmkirina kirdeyî re wê, bixwezê wê bikirpênê. Lê çand wê, di awayekê de wê, bi wê bûn wê, di awayekê de wê, temenê ji xwezayê dûrketinê û jîyankirina bi hiş wê bi wê rengê wê biafirênê. Di awayekê de wê, ji objektivitiya jîyanî a xwezayî wê derbasî şubjektiviteya jîyanî a xwezayê wê bi wê bibê û wê bi berdewamî wê bi wê rengê wê bi wê re wê bê jîyankirin. Li ser şubjeyê re jîyankirin wê bi wê re wê êdî wê di dewama wê de wê bi wê rengê bi temenê çandî û hwd re wê, pêşkeve û wê pêvajoyên wê yên pêşketinê ên bi hiş û aqil wê bèn jînkirin. Di wê temenê de wê pêşî totem û anamism wê pêşkeve. Piştî wê rewîst û bawerî wê pêşkevin. Di dewama wê de wê, pêvajoyên fahmkirinê wê di dewama wê de wê, xwe bidina dîyarkirin. Ji aliyê hiş ve wê dema ku wê li xwezayê wê bê nerîn wê di wê temenê de wê, xweza wê weke berhemek afirandî wê bê dîtin û wê bi xwezayî wê pirsî çawa afirî û ankû kê afirand wê di meji de wê çêbibê. ..

Çand wê hinekî jî wê navê wê nerîna bi hiş a ji aliyê mirov ve li xwezayê jî bê. Salixkirinên tiştên xwezayî û dayîna li wan a wateyan û hwd wê, di wê temenê de wê, xwediyê çerçoveyek wateyî bê. Ji aliyê têngîna şubjeyê ve ku mirov binerê wê weke têngîna fenomenî ku ew dibîne wê, bi wê re wê xwe bigihîne têngîha rastiyê. Di wê temenê de wê, 'rastiya xwe' wê, di renekê de wê bi fenomenî wê biafirênê. Li ser wê temenê diparêzê ku zanîn, rewîst û darazandin heya. Minaq wê, dema ku wê çawa wê, Platon wê bigihîjê têngîna *îdeayan* wê dikarê di wê rengê de wê weke minaq **bide**. Di nav epîstemolojiyê de, li ser rastteqînîyê, zanînê, hizirkirinê û aqilmendiyê têngînen sêbjektîvîst hena. Di derbarê hemû nirxandinên weha de mirov dikare bigihîjê têngînek subjektîvîst. Jê re sêbjektîfîsma gerdûnî dikarê were gotin. An jî mirov dikare li ser mijar û diyardeyên cûrbûcûr yên bisînorkirî, wek têngîhîştina tahm û kêfê, edet, rewîst û, an zanîn û rastiyê û hwd, subjektîvîsm bê ser ziman. Li gorî têngînek şubjektivîsim a gelemperî wê, hemû tişt wê, bi têngînî wê werênê ser ziman û wê bi hiş wê were dîtin. Dervî wê ti tişt wê weke ku wê nebê. **Minaq** wê di wê dîmenê de wê ya pêşî wê mijare aqil û xwezayê wê di wê temenê de wê, were dîtin. Di wê gotinê de wê, mirov wê, çawa wê bi têngînek xwezayî wê aqil fahmbikê wê, bi wê re wê weke pîrsek din jî wê xwe di meji de wê bide dîyarkirin.

Di mijara aqil de wê, dema ku em bahsa dîmenê xwezayî dikin wê, weke wê, lêhatinê, û hwd re wê bi wê re em wê fahmdikin û wê di wê temenê de wê dikin ku wê fahmbikin û wê werênina ser ziman. Di

awayekê de wê mirov dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê mijare têtîna fahmkirinê wê di wê temenê de wê weke ku mirov di demên felsefeyê û hwd de wê, 'weke wê fahmkirinê' ku wê di temenekê lêgerîna bi fahmkirinê de bê wê bi wê re wê, di rengekê de wê weke ku wê were dîtîn û wê were ser ziman.

Di mijara fahmkirinê de wê ev wê, bi wê re wê, xwezayê wê, weke objeyek fahmkirinê wê bide dîyarkirin. Ji wê girtinên me, ji aliyê têtînek objektivî ve ku mirov wê weke têtînek xwezayî wê fahmbikê wê bi têtîna weke zanîna wê re wê fahmbikê. Lê wê bi wê re wê li hemberî wê tiştê ew ku heyî wê di temen û dîmenekê şubjeyî de wê xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin.

Ber vê yekê wê di wê dîmenê de wê, mijar wê aqilê ku em bi wê fahmdikin wê di wê de wê pêvajoyên fahmkirinê ku em bi wê re wê, dikin wê kirin û ankû tevgerên me yên bi berdewamî ên di nava demê de wê bi wê re wê, temenekê afirîna wê ya bi berdewamî wê bikê. Mirov weke zindiyê dijî û wê dema ku ew dijî her kêlîk û dema wê bi xwe labitandinê wê bi bûhûrê û derbas bibê. Wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê di dewama wê de wê xwe bi wê re wê ev wê bide çêkirin.

Ji wê temenê gihiştina felsefeya kirinê û ankû pîretikî wê, di wê çerçoveyê de wê bibê. Wê di wê rengê de wê kirin wê, di wê çerçoveyê de wê hem bi awayê wê yê ku ew bibê û hem jî wê bi têtîna ku ew wê dide kirin weke bi encamî û hwd re wê li ser wê re wê bi wê re wê were hizirkirin. Di wê rewşê de wê mijar aqilê şubjeyî wê di wê temenê de wê di xwe de wê li ser kirinên bûyîna re wê, di awayekê de wê, aqilek darazî û dahûrî wê di wê temenê de wê bi xwe re wê, di awayekê de wê bi xwe re wê weke ku wê bihawênê.

Di mijara fahmkirinê de wê, kirin û felsefeya kirinê de wê di nava fahmkirina xwezayê de wê, bi awayekê wê weke aliyekê giring wê xwe di wê rengê de wê bide dîyarkirin. Di çerçoveya felsefeya kirinê de wê dema ku mirov wê li wê bihizirê wê ji demên kevnera û heta serdemên navîn wê gelek filosof wê, mijare felsefeya kirinê wê hildina li dest. Minaq zane û filosofê norwêcî Arne Næss wê dema ku felsefeya wê di xabate xwe ya bi navê "*Det Frie Mennesket – en innføring i Spinozas filosofi (1999)*" de wê bahsa felsefekirinê a Spinoza û têtîliya wê ya bi kirinên hewirdorî re wê li ser wê bisekinê. Ew di wê xabate de spinoza weke "filosofê çalakiyê" wî bi rengekê salix dikê û dihênê ser ziman. Di nava felsefeyê de wê, dema ku mirov wê, bi felsefeya kirinê wê were lê

hizirkirin wê temenê wê ne derpeş lê wê derkkirinên me ku em **bikin** bê. Wê di wê temenê de wê dema ku wê têgîan xwezayê wê werênina ser ziman wê li ser temenê bandûrî wê di wê temenê de wê bi wê re wê di awayekê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di felsefeya Spinoza de wê, têgîna xwezayê wê weke ku em bi ya qûdat hemedênî re dibînin wê di temenekê rasyonalî û eksistensialiyî wê bînerê û wê di wê temenê de wê werênê ser ziman. Rengê pîrr nûqteyên hizirkirinên spinoza ên weke li ser hebûn û xwezayê û hwd wê, bişibihina rengê hizirkirina qûdat hemedênî. Rengê hizirkirina qûdat hemedênî wê di rengê eksistensialistî a rasyonal de wê karibê werê fahmkirin. Bi gotinek din mirov, dikarê di çerçoveyek rasyonalîsmek eksistensialistî de hizrên wî **fahmbikê**. Wê di wê temenê de wê hewldana tiştê bi wê re salixkirinê wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê, werênê ser ziman. Spinoza wê hebûna xwûdê wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê, bikê ku ew bi têgînek xwezayî re di heviyekiyekê de wê werênê ser ziman û di wê temenê de wê mirov hebûna xwezayê wê di çerçoveyek fahmkirinê de wê, derxê li têgihîştinê.

Di wê temenê de wê xweza wê di fahmkirinê de wê weke çerçoveyek, çavkaniyek û hebûnek ku wê rengê hizirkirinê wê bi xwe re wê bide dîyarkirin. Di çerçoveya fahmkirinê de wê bi têgînek hizrî a azad ya fahmkirinê re wê dema ku mirov bi felsefeya wî re li xwezayê dihizirê wê di wê temenê de wê dîmenekê ku wê xweza wê di wê de wê weke objeyek fahmkirinê wê xwe bide dîyarkirin wê were dîtin.

Di nava têgîna xwezayê de li têgîn azadiyê hizirkirin wê hinekî wê mirov wê çawa wê bigihinê li sînorê hebûnê û ankû jîyankirinê wê di wê temenê de wê, weke aliyekê ku wê bi wê were lê hizirkirin. Wê dema ku em di temen û çerçoveya felsefeyên li ser xwezayê dihizirin de wê, di wê temenê de wê, dibînin ku wê, hebûna jîyanê, sînorê wê, û hwd re wê li wê bihizirê. Ber vê yekê wê, jîyan wê dema ku wê li wê were lê hizirkirin wê mirin weke sînorê wê were dîtin. Dema ku wê, mirin wê bibê wê, di destpêka wê sînorê de wê çawa wê jîyan wê bibê wê, bi wê were lê hizirkirin.

Em di awayekê de ku em bi felsefeyî li ser wê têgîna 'mirin' û 'jîyanê' re wê empatiyê bikine wê, dikarin wê hinekê bi wê re wê bi wê bihizirin ku wê bi awayekê morfolojikî ê bi wateyê ku wê li wê were lê hizirkirin wê di temenekê bi 'berdewamîya jîyanê' re wê li wê were lê hizirkirin. Di kirdeya piştî kirinê hebûna jîyanê û lêgerîna li wê de wê ew têgîna

lêgerîna nemirbûnê ku wê minaq weke giulgamêş wê li wê bigerihê û hwd wê hebê.

Di wê temenê de wê, ev aliyên hizirkirinê wê weke aliyna ku wê di wê temenê de wê li wê were hizirkirin ku wê têkiliya mirin û jîyanê wî di temenelê xwe berdewam kirina jîyanê de ku wê were fahmkirin wê diawa û regekê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê hizirkirin.

Di nava çanda baweriyên de wê, ew têngîna 'berdewamîya jîyanî' wê weke kirdeyekê wê li wê were lê hizirkirin. Piştî mirinê hebûna bihûştê' wê hinekî wê di wê temenê de wê weke têngînek ku wê li were lê hizirkirin. Di aslê xwe de wê mijara mirinê û jîyanê wê di wê temenê de wê, ev wê weke kirdeyek bingihînî ku wê bi wê were wê weke ku wê li wê were lê hizirkirin bê.

Di nava felsefeyên baweri û ne baweriyên de wê derketina li holê weke têngînekê mijare azadiyê wê di wê temenê de wê, li ser wê were lê hizirkirin. Minaq weke ku mirov bêî xwarinê nikaribê bijî. Bêav mirov najê. Mirov bê xwarin nikaribê bijî û hwd. Wê di wê temenê de wê ev wê weke têngîna sînorî jî wê xwe bidina dîyarkirin. Wê di sînorê birçîbûnê de wê, hinekê ji wê wîrdetir wê weke destpêkirina pêvajoya mirinê wê bibê. Wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê, li wê were lê hizirkirin.

Di nava xwezayê xwe de wê, di nava sînorê xwe yê xwezayî de wê her zindî wê dema ku mirov wê sînor hebûna wan hilde li dest wê, sînor azadîya wan wê bi karîna xwe jîyankirina hebûna wan ve wê di awayekê de wê weke ku wê girêdayî bê. Di wê temenê de wê, di reng û awayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê xwe bide dîyarkirin.

Sînorê xwezayî jî wê, di wê temenê de wê, weke ku em bi felsefeyî ku wê li wê were lê hizirkirin wê bi hizrên Mîtra, Zerdeşt, Bûda û hwd re wê weke ku wê were dîtin wê di wê temenê de wê di awayekê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin. Zerdeşt pirr zêde weke ku em di nava hizrên wî yê avestayî de kifşdikin wê serî li de berî bûyîna jîyanê û piştî bûyîna wê, li wê bihizirê. Di wê temenê de wê, di awayekê de wê, ev wê, weke aliyekê ku wê li wê bihizirê. Di wê çerçoveyê de wê hebûna xwezayê wê di nava têngîhiştin û felsefeya wî de wê weke temen û çerçoveyek jîyanî a rûdayinê bê. Ew di wê temenê de wê di reng û awayekê de wê di xwezê weke ku ew wê bîne ser ziman. Ber vê yekê ew di kirdeya xwezayê de ew li jîyanê û hebûn û bûyîna hebûnê weke ku ew lê dihizirê. Di wê rengê de wê dixwezê ku wê fahmbikê.

Wekî din wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê xweza wê di temenekê şenber de wê hebê. Lê wê hizirkirina wê û ya ji wê, di awayekê

de wê, di xwe de wê bi awayekê razberî jî wê hebê. Wê dema ku em bi hizrî wê li wê dihizirin wê pêvajoya bûyînê, rûdayinê û hwd wê, di wê temenê de wê, weke aliyekê wê yê ku mirov wê bi wê bihizirê bê. Di wê rengê de wê pêvajoya hizirkirinê a xwezayê wê di wê çerçoveyê de wê, bê lê hizirkirin.

Xweza û fahmkirina wê di wê temenê de wê, weke biriqîna ji wê di wê temenê de wê, hertimî wê weke mijarek ku wê aqilê mirov wê, bi xwe re wê bide mijulkirin. Wê hertimî wê mirov wê li wê bihizirê. Wê bixwezê ku ew wê fahmbikê. Ber ku wê xweza wê, di her awayê de wê weke çerçoveyek çavkaniyî wê bi xwe re wê biafirênê. Wê, dema ku mirov wê ji aliyê şenberîya jîyanî ve wê li wê bihizirê wê di wê temenê de wê dikarê wê fahmbikê. Dema ku mirov wê ji aliyê xwe dewrûdayimkirina wê û hwd ve li wê bihizirê wê karibê wê di wê temenê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di xwe de wê, di wê rengê de wê mijara aqilê xwezayî wê, di wê çerçoveyê de wê, di awayekê de wê, weke mijarek fenomenî a kûr wê xwe di awayekê de wê, bi wê re wê bide dîyarkirin. Wê di wê de wê, temenê kûrbûnê wê ji dû aliyên ve wê dikarê wê fahmbikê. Yek wê li ser temenê têkilidanînê û hwd re ku wê fahmbikê bê. Aliyê din jî wê li ser temenê bi rengdayina bi têgînî, hişmendî û hwd re a fenomenên nava aqil ên weke bi tiştên xwezayî ku ew bi aqilî hatina derkkirin re bê.

Mijare fahmkirina xwezayê wê di nava felsefeyê de wê, di wê temenê de wê li ser rewşên wê yên jîyankirinê, hebûnî û hwd re wê di nava pêvajoyên aqil de wê, weke aliyên ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin bin. Di dewama wê de wê, di wê temenê de wê naskirina tiştê wê weke fahmkirinek bingihînî wê biafirênê. Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare aqil û xwezayê a bi hevdû re têkilidanîna wê û wê weke wê fahmkirin wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring ê ku wê mirov bi wê bihizirê bê. Lê aqilê xwezayê wê di gihiştina wê de wê, di rengekê de wê, li ser temenê azmûnkirinê bê. Wê dema ku mirov wê tiştê bixwê wê çawa wê encamê ji wê bigirê wê li wê bihizirê. Tiştên ku wê bixwe û wê bi wê hebûna xwe wê bide domandin û tiştên ku ew hena ku ew dikarin dawiyê li jîyankirina hebûnê werênin û hwd wê, di wê temenê de wê ji hevdû cihê bikê. Wê bi wê re wê, di reng û awayekê de wê bi wê re wê bihizirê.

Mirov wê bi aqilê xwe de wê, dema ku wê bi aqilê xwe de wê di nava xwezayê xwe de wê, bidest hizirkirinê wê bikê wê, bi wê re wê, fêrî wê bibê ku wê her kirin ku ew bû wê çî encamê wê bi xwe re wê werênê. Wê

fêrî wê bibê ku ew avê nexwe wê tî bimênê. Dest bidê êgir wê dest bi sawitê. Sawalên bi teluka ku ew hena wê çawa wê xwe ji wan biparêzê û hwd. Di wê rengê de wê di nava jîyanê de wê, bi wê re wê, li ser kirin û encamê re wê xwe bigihênê encamên fahmkirinê.

Kirin û encam wê di nava fahmkirinê de wê di wê çerçova û rengê fahmkirinê wê bi xwe re wê di reng û awayekê de wê weke ku wê biafirênê. Di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare fahmkirinê wê mirov wê bikê weke kirdeyek gûharînêr di nava xwezayê de. Wê li ser wê re wê mirov wê, bi aqilê xwe de wê bidest destavêtina li xwezaya xwe wê bikê. Wê di wê temenê de wê, rêyên xwe parastinê wê pêşbixê. Wê di wê temenê de wê, armanca mirov a sereka wê ew bê ku wê jîyane xwe wê, biparêzê bê. Wê di wê temenê de wê bi wê re wê bihizirê. Di awayekê din de jî wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare fahmkirinê û xwezayê wê, di awayekê de wê, di meji de wê xwezayê wê weke kirdeyek û çavkaniyek fahmkirinê jî wê bide dîyarkirin. Wê di nava xwezayê, pêvajoyên wê gûharînê, bûyîn û nebûnê û hwd wê di wê temenê de wê li wan wê bihizirê. Mirov wê van pêvajoyan wê di awayekê de wê li wan wê bihizirê û wê, bi wan re wê xwe bigihênê fahmkirina xwezayê.

Di nava jîyane xwezayê de wê, mirov wê, bi aqilê xwe wê, weke hêzek û kirdeyekê wê xwe di wê temenê de wê bide dîyarkirin bê. Wê di wê çerçoveyê de wê, aqilê mirov wê, di serî de wê, di çerçoveyekê ku wê weke ku wê bê gotin wê çendî mirov wê, ji nava xwezayê û jîyane wê di awayekê de wê dûrbikê wê, ji aliyekê din ve jî wê, bi wê ve wê, girêbide. Hewldanên bi serwerîya xwezayê û hwd ku em ji aliyekê ve wan hildina li dest emê bi wê re wê kifşbikin ku ew wê ji aliyekê ve ew girêdanîya jîyanî a bi wê ve girêdayî wê hebê. Lê mirov wê di wê temenê de wê çawa wê fahmbikê, û di temenekê aqilane de wê fahmbikê wê li pêşîya aqilê mirov wê weke mijarek fahmkirinê bimênê.

Xweza, felsefe û azadî

Di aslê xwe de wê, dema ku wê bahsa xwezayê û çandê wê bi hevdû re wê were kirin wê, di wê temenê de wê, xweza wê weke çerçoveyek û ankû çavkaniyek ku mirov wê bi wê re wê bihizirê wê were dîtin. Çand wê dema ku mirov wê bi wê re wê hilde li dest wê çawa wê bi hişmendî û ankû zêhnî wê bi wê re wê li wê bihizirê wê di wê çerçoveyê de wê weke hişê me yê ku em ku em bi wê dinerin, dijin û dibînin û hwd re wê were dîtin.

Mijare hiş û azadiyê di nava têngîna xwezayê de wê, ji aliyê gelek filosofên felsefeya xwezayê vê wê bê hildan li dest. Di wê temenê de wê, sînorê me heta kûderê wê hebê ku em pêde herin û yan jî wê azad wê bo me wê were çî wateyê wê, li ser wê bê sekin in. Azadî bi kortasî ku mirov li wê bihizirê wê di nava jîyane me ya xwezayê de wê, bi hişê xwe re weke zindiyekê ku mirov di nava xwezayê de weke kirdeyekê hebê û xwe bide dîyarkirin bê. Di dewama wê de wê ji aliyekê din ve jî wê bi aqilê xwe xwe gihandina hûnerîyek mejiyî û destî bi wê re wê were dîtin.

Azadî wê weke têngînek ku mirov hebûna bo xwe ku ew bi xwe re pêşkeve û bi têngîna xwe re bi serê xwe hebê wê werê ser ziman. J. P. Sartre wê, dema ku wê bahsa têngîna azadiyê wê bikê wê bi gotina 'mirov wê nikaribê ji azadiyê bi ravê' re wê ew wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê têngîna maf û azadiyê wê di wê temenê de wê, hilde li dest.

Di aslê xwe de wê, di wê temenê de wê, ji aliyekê din ve wê, dema ku wê bi felsefeyê wê were hildan li dest wê, bi gotina azadiyê wê beremberê wê gotina determinismê wê were bicihkirin. Wê di wê temenê de wê mirov wê çawa wê, di nava sînorekê û sazûmanek ku ew li pêşiyê hatî xêzkirin wê di wê temenê de wê bijî wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin. Li ser wê têngînê re wê, têngînên weke yên baxtewariyê û hwd wê, di awayekê de wê, were ser ziman.

Li gorî têngînek determinist wê mirov nikaribê ji girêdaniya xwe ya baxtewarî bi ravê. Wê di nava kifşkirinên wê yên ku ew di jîyane xwe de bijî re wê, were ser ziman.

Ev têngîn wê di demên helenismê de wê, di temenê hizirkirinên bi têngîna baxtê û hwd re wê, beremberê wê bi temen û têngînek felsefeyî wê li ser jîyanê û xwezayê wê re wê bi wê were lê hizirkirin. Di dewama wê de wê, di dewama wê de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê, felsefeya demên dawî ên kevnera û ya demên serdemên navîn navîn wê, bi hizirkirinek li ser temenê di nava ya azad û neazad de a girêdayî de wê, bê hizirkirin. Minaq wê, hizirkirinên li ser têngînên baweriyî û hwd wê, di wê temenê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin.

Mijare em çiqasî serbest in û ne serbest in wê di wê temenê de wê weke mijarek felsefeye azadiyê wê di wê temenê de wê li wê were lê hizirkirin.

Di wê temenê de wê çî ji têngîna azadiyê wê were fahmkirinê wê di aslê xwe de wê bi serê xwe wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe bide nîşandin. Sartre wê dema ku wê bahsa têngîna azadiyê wê bikê wê weke ku wê bi hebûna mirov re wê hatî girêdan wê weke têngînekê wê hilde li dest. Di nava rewş û derfetên me yên jîyanî de wê bi sînorê re wê

çerçoveya serbestiya me ya ku em wê dikarin wê fahmbikin re wê ew wê, were li holê. Mirov li gorî wê, li ser temenê zindibûniya xwe re wê, di awayekê de wê, hertimî wê berê xwe bide li serbestiya xwe. Wê bi wê re wê, bixwezê ku ew bijî. Ev wê weke ku ew tiştê ku ew nebê nabê wê, di nava jîyane zindî de wê, xwe bide dîyarkirin. Di aslê xwe de wê, di wê temenê de wê, azadî wê hişmendîya wê weke hişmendîya hebûnê û jîyane hebûnê wê karibê were dîtîn û fahmkirin. Di wê temenê de wê, di awayekê de wê, di aslê xwe de wê, zindîbûnê û ankû jîyanbûnê wê bi wateya wê re wê beremberî têgîna azadiyê wê dikarê wê fahmbikê. Di wê temenê de wê, di her hebûnên dijî de wê, têgîna azadiyê wê weke xosletekê wê hebûna wan ya dijî a nebê nabê bê. Wê di wê temenê de wê, heta ku ew zindibûn hebê wê ew azadî jî wê hebê, Di wê temenê de wê azadî wê bi hebûna zindî ve girêdayî wê weke hebûna wê û wateya wê bê.

Di wê temenê de wê, aliyekê din wê xwe di nava mijarê de wê bide dîyarkirin. Ew jî têkiliya hiş û azadiyê a bi hevdû re bê. Wê di wê temenê de wê di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê dikarê wê li wê bihizirê bê.

Dema ku mirov mijare azadî û hişmendiyê bi hev re hildê li dest wê, di serî de wê, mijare hişmendiyê wê weke faktorek giring wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin. Wê kirinên me yên ku em dikin wê dema ku em wê wîna rengdayinê û danîşandinê wê didina dîyarkirin ku wê didina nîşandin wê, di wê temenê de wê, di awayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bide dîyarkirin bê. Di aslê xwe de wê mijare têgîna hişmendiyê wê di wê temenê de wê, weke aliyekê wê yê din ê giring wê xwe bi wê re wê, bi wê re wê bide dîyarkirin.

Di nava hebûn û zinditiyê de wê, faktora hişmendiyê wê, weke faktorek ku wê di wê temenê de wê, karibê wê bi wê bihizirê bê. Di çerçoveya hebûnê de ku mirov bi têgîna azadiyê re wê li wê bihizirê wê, di serî de wê, mijare bi hiş dana kifşkirinê a kirin û rengên wan wê bi wê re wê, xwe dîyarkirin.

Azadî wê weke xosletekê jînkirina hebûna bi zinditiya wê re bê. Wê di wê temenê de wê hebûn wê, bi wê zinditiya xwe re wê bigihijê wê xosletê azadiyê. Di wê temenê de wê, tişt wê dema ku ew zindî bê wê demê wê, di nava wê rewşa zindîbûnê û hiş de wê, têkiliyê jî bi wê re wê wekle aliyekê temenê wê karê wê dênê. Ber ku wê di nava têkiliya wê aliyê hebûna zindîyî û têgîna azadiyê de wê, hişmendî wê weke aliyekê wê yê giring wê bihwênê.

Em di roja me de wê dema ku em bahsa azadiya mirov dikin wê di wê temenê de wê, çi û çawa wê bikê wê bi wê re wê, di reng û awayekê de wê, weke aliyekê wê yê girng wê, xwe bi wê re wê karibê bide dîyarkirin.

Tiştê ku ew dijî wê di wê temenê de wê, bi awayekê objektiv û subjektiv wê temenê danîşandina hebûna têgîna azadiyê wê bi wê re wê bide nîşandin. Ji aliyê objektiv ve ku mirov wê hilde li dest wê şartê pêşî wê hebûna heyî ku ew xwediye rewşek jîyanî a bi zindiyî bê. Wê di wê temenê de wê zindîbûna mirov a ku ew dijî wê berê wê li xwe jîyankirin û domandina jîyankirina wê wê bê. Wê di wê temenê de wê, ev wê li ser temenê ajo û hwd wê ava bê. Ji wê aliyê ve wê her zindî wê bi awayekê objektiv wê berê wê bi jîyankirinê ve bê. Wê xwestek wê ya jîyankirinê wê bi awayekê objektiv wê bi wê rengê wê xwe bi wê re wê bide nîşandin û dîyarkirin.

Ji vê aliyê ve wê mijara têgîna azadiya objektiv ku mirov wê hilde li dest wê, di wê temenê de wê, di temenê wê de wê, hebûna dijî wê weke kirdeyekê wê hebê. Di wê temenê de wê, di temenekê objektivî de wê, ji hemû darazan cihê wê, jîyan wê weke kirdeyekê wê bi wê re wê xwe bide dîyarkirin bê. Di wê temenê objektivî de wê, tişt wê ya bijî û yan jî wê neji. Wê di nava wê dualiteyê de wê, ew wê, hebê. Tenê wê di nava wê dualiteyê de wê aliyê dijî wê karibê xwediye wê mêyla objektiv a jîyankirinê ku ew karibê bi wê bide nîşandin bê. Wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê, weke aliyekê wê yê giring wê ev wê xwe bide nîşandin.

Mîjar ku di dewama wê de wê mirov bènê li ser aliyê têgîna azadiya subjektiv wê dikarê wê bi wê re wê, li wê bihizirê ku wê di temenekê hişmendî de wê bi şîyarbûnek bi mejiyî re ku mirov wê, tiştê bi hiş bibînê û wê bi wê re wê, li ser temenekê karîna ava dane wê de wê, biafirênê û bijî re wê, were ser ziman. Mînaq wê di kirinekê de wê, mirov wê çi bikê wê di serê xwe de wê hizir dikê wê, ev wê weke çerçoveyek hişmendî a ku mirov wê bi têgînek subjektiv jî wê dikarê wê werênê ser ziman bê. Bi gotinek din weke bi xwe dana kifşkirin û dîyarkirinê jî wê bi temenekê hişmendî wê werênê ser ziman.

Di nava hemû zindiyên xwezayî de ku ew mêyla azadiyê wê di awayekê objektiv de wê hebê. Xwesteka jîyanê wê bi têgînek hebûnî wê li ser temenekê objektiv ku wê di zikhevdû de wê xwediye aliyên xwe yên objeyî û şubjeyî bê wê, dikarê wê bi wê re wê fahmbikê. Di wê temenê de wê, têgîna objektiv a azadiyê wê yekser wê di awayekê de wê, li ser temenê mafê jîyanî û jîyankirinê wê xwe bide nîşandin.

Wê dema ku wê li ser têngînek çandî re wê, li wê were lê hizirkirin wê li ser aliyê şubjeyî re wê bi têngîna çawa jîyankirinê re wê li wê were lê hizirkirin. Gotina çawa jîyankirinê wê hem kirdeya dema bûhûrî û ya dema nû wê di xwe de wê, di rengê watelêkirinê de wê weke ku wê bide nîşandin. Minaq wê dema ku em bahsa rewşa çawa jîyankirinê wê karibê weke kirdeyekê ji wê were ser ziman wê bi wê re wê, karibê têngîna çawa jîyankirinek' jî bi wê re wê, di renekê de ji demên bûhûrî were fahmkirin. Wekî din wê di wê temenê de wê, dema ku em bahsa çawa jîyankirinê dikin wê di wê temenê de wê bi kirdeya em çawa dijîn û ankû çawa dibê ku were jîyin weke bi rastin wê ew jî wê weke têngînek darazî wê bi wê re wê, di temenê wê de wê weke ku wê li wê were lê hizirkirin.

Her timî wê berê mirov wê bi ya baştir de bê. Ber vê yekê wê li ser wê temenê wê ya baş wê çî bê wê bi wê re wê bixwezê ku ew li wê bihizirê. Di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê dikarê wê bi wê re wê li wê bihizirê.

Di mijare hizirkirina çawa jîyankirinê de wê, di wê temenê de wê dema ku em bahsa 'başî' nebaşiyê' ankû 'ya li mirov rast dihêt' û ya ku li mirov rast nayêt wê, di wê temenê de wê weke ku wê bahsa darazekê wê bi têngînî wê were kirin. Di wê temenê de di nava jîyanê de wê, temenê darazên me jî wê kirin û azmûnên me yên jîyanî bin. Wê di wê temenê de wê, her azmûn wê di awayekê de wê, têngînekê wê bide me. Ji wê têngîne em dikarin xwe bigihênina gelek têngînên din jî.

Mijare têngîna azadiya şubjetiv ve wê, di wê temenê de wê, li ser têngînên weke rewîst, bawerî û hwd jî wê, bi awayên wan re wê di nava wê de wê, cih bigirin. Wê di wê temenê de wê, di wê rengê de wê, ew jî wê dema ku wê sînorekê wê bi têngîna 'ya baş' û ya 'rast' û hwd re wê xêz bikin wê di dewama wê de wê sînorê çawa jîyankirinê wê di wê temenê de wê bi têngîna azadiyê re jî wê ji aliyekê ve wê weke ku wê bidina nîşandin.

Minaq kirinek ku ew em wê kirina wê rast dibînin wê di wê çerçoveyê de wê karibê sînorek firehî a azadiya me jî weke kirdeyekê di xwe de bihawênê. Wê dema ku em tişteyê bi qadaxayî wê hildina li dest wê vajî wê di wê temenê de wê hebê. Wê, di wê rengê de wê, gotin wê di reng û awayê wê yê salixkirî û dihê fahmkirin wê sînorên me yên azadiyê serbestî û ne serbestiyê û hwd jî wê bi xwe re wê di wê rengê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Di nava xwezaya me de wê, têkiliya azadiyê û hişmendiya wê her kû wê dem wê pêde wê herê wê weke pêvajoyek pêşketinê a li demê sîwar wê xwe di renekê de wê bide dîyarkirin. Wê minaq wê di demên

kevnera de wê bi derfet û hwd wê, awayekê jîyankirinê û sînorê wê hebûba di destê mirov de. Wê di demên hemdem de wê ew wê zêdetirî wê, biderfetî wê were çêkirin. Her tişta bi teknîkî û hwd ku ew dihê çêkirin wê weke şêwayekê hişmendî ê bi sazûmanî û salixkirî jî bê. Wê di wê temenê de jî wê dikarê wê weke aliyekê wê yê giring wê di dewama wê de wê werênê ser ziman bê.

Ber vê yekê wê, mijare azadî û hişmendiye wê di wê temenê de wê weke ku em wê dibînin wê weke aliyekê teybet ê bi fahmkirinê re wê, xwe bide dîyarkirin. Hiş wê, sînorê azadiyê wê bi xwe re wê berfirehtir bikê. Wê bi wê re wê, di reng û awayekê de wê, çerçoveyek wê ya bi hiş a dîtbar wê biafirênê. Di nava wê sînorê wê de wê hizirkirin wê weke çerçoveyek wê biafirênê. Di aslê xwe de wê mijare kifşkirinên bi wê re, kûrbûn û hwd ku wê bi têtîngên dîyardeyî, fenomenî û hwd wê bibê wê, di wê temenê de wê, weke ali û çerçoveyekê berfirehbûyî a azadiyê jî wê bi xwe re wê biafirênê. Di nava xwezayê de wê, hiş û azadî wê bi hevdû re wê temenê serwerîya mirov li xwezayê xwe wê biafirênê.

Wê dema ku wê mijare azadiyê wê were ser ziman wê bi wê re wê weke ku em di demên hemdem de wê dikarin wê bi wê bihizirin wê gelek aliyên din ên weke sînorê azadiyê, mudahaleyên li wê û hwd re jî wê were li wê hizirkirin. Di wê temenê de wê, sînorê wê weke 'ya ku mirov wê rast dibînin wê bikê' re wê were xêzkirin. Ew kirdeya di gotinê de a weke ya bi 'ya rast' re jî wê hem dîtbar û hem razber bê. Wê karibê bi gelek awa û rengan were salixkirin û fahmkirin. Di wê temenê de wê, têtîngîna razberiyê wê di aslê xwe de wê sînorên salixkirinê ên bi demê re ku wê bi wê re werina kirin wê nebê.

Her têtîngîna wê di hevrasta xwe de wê binerê û wê, bi wê re wê, 'rastiyên xwe' wê bide dîyarkirin. Wê di wê temenê de wê, bi wê re wê ya rast wê bînin ser ziman. Mînaq wê li gorî kesekê bawermend wê bêbawerî wê ne rast bê û divê ku ew xwe ji wê dûr bikê wê bê dîtîna û şîrovekirin û fahmkirin. Di wê temenê de wê, ev wê, weke sînorekê bê. Di dewama wê de wê, li ser têtîngîna felsefeyî re jî wê, di wê temenê de wê, dikarê wê fahmbikê. Her felsefe wê, bi wateyî wê têtîngîna azadiyê ku ew di xwe de dihênê ser ziman wê, ji bilî wê û dervî wê bi çerçoveya xwe ya fahmkirinê re wê di dîmenekê din de jî wê, awayekê azadiyê wê, di wê rengê de wê bi darazên xwe re wê, bikê ku ew wê werênê ser ziman. Rengê salixkirinê ê azadiyê û rengê azadiyê ê ji rengê fahmkirina wê dihê fahmkirin wê karibin weke du aliyên fahmkirinê ên ji hev cihê bin.

Wê, di wê temenê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Di çerçoveya têgîna azadiyê de wê, dema ku mirov wê bi berdeyamî bi wê bihizirê wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, mirov wê hertimî wê li ser xwestekên xwe re wê, azadiyê wê bide dîyarkirin. Wê di wê temenê de wê, azadî wê bi hanîna li cih a xwestekeke û ankû ne hanîna li cih re wê were pîvandin. Di wê temenê de wê, di wê rengê de wê, wekî din wê di nava xwe de wê mirov wê, çawa wê, bijî, çawa bihizirê û hwd ve jî wê ji wê aliyê ve wê weke ku wê girêdayî bê.

Di wê temenê de wê, dema ku mirov wê bi hiş û mirov re wê hilde li dest wê, dikarê wê ji aliyekê din ve jî wê, di dewama wê de wê bi wê re wê, di wê temenê de wê, werênê ser ziman. Mirov di dînya xwe ya hundirîn de wê çi bixwezê wê weke ku wê bijî û wê bînekê ser ziman. Ew wê ji xwe re bê. Wê, di wê dînya xwe de wê ti sînor, astengî, qadaxa û hwd wê weke ku wê nebê. Wê kengî ku wê bixwezê wê ew wê weke ku ew dixwezê wê di wê de wê bihizirê. Lê wê dema ku wê mijar wê were aliyê derve wê, di wê temenê de wê, ew wê ne wusa bê. Weke ku mirov dihizirê wê nikaribê wê bînekê ser ziman û bijî.

Di wê rengê de wê mijara ji dînya derve ku ew di wê de dijî wê çawa wê bi wê re wê xwediyê sînorekê bi wê rengê ku ew li gorî wê bihizirê û weke wê bînekê ser ziman bê. Dînya derve wê, rêgez û destûrên wê yên ku ew wê rengê azadiyê wê bidina dîyarkirin wê, pirr zêde wê, bi zêhnî wê ciheyî wê bi xwe re wê karibin bidina dîyarkirin. Wê di wê rengê de wê, mirov wê, werênê ser ziman. Azadiya mirov a hebûnî wê, weke hebûna mirov a dijî bê. Ber vê yekê wê dema ku wê kesek wê were girtgehkirin û ankû di devereke de girtî girtin wê weke ku ew azadiya mirovî jê hatibê standin û ankû girtin wê bê dîtin. Wê bi wê re wê, sînore maf û kirinê wê ji jêre wê yekser xwe bide dîyarkirin.

Di nava felsefeyê de wê mijare azadiyê wê di wê temenê de wê, bi pirsra 'çawa jîyankirinê' re wê, destpêbikê. Di dewama wê de wê aliyên din ên ku ew bi wê re wê, bînekê ser ziman ên weke aliyên başî û nebaşîyê û hwd re weke aliyên darazî wê xwe bidina diyarkirin. Filosofên weke spinoza wê bi têgîna 'hişmendîya pêwîstîniyê' re wê salixbikê û wê werênê ser ziman. Mînaq wê spinoza wê bihizirê ku hevbeşîya xwûdê û xwezayê ku ew nebê wê mirov nikaribê xwûdê weke afrînerê gerdûnê fahmbikê re wê bînekê ser **ziman**. Di dewama wê de wê nikaribê xwezayê jî weke berhema xwûdê wê bibînekê û fahmbikê. Ji wê ya ku wê bi hizrên spinoza re wê were fahmkirin wê ew bê ku wê xwûdê bi xwezayê û

xweza jî bi xwe wê hebê. Li ser wê temenê jî wê xwûdê wê weke navê sedemek azad ku ew dikarê bi wê were fahmkirin wê hebê. Spinoza weê ya 'pêşhizrê wê 'modusan' wê bènê ser ziman. Weke tefkirkirinên xiyalkirinê dikarin werina fahmkirin. Di felsefeya spinoza de wê, modus wê toz bin û ew jî wê sermed bin. Weki din ew li ser têkiliya beden û gîyanê dihizirê û wê, di ahengek levkirî de wê dibînê û wê dihênê ser ziman. Ew tozan weke kirdeya bingihin wê dibînê û heta ku ew xwûdê jî weke 'tozek sermed' dibînê. Li ser wê temenê ew têtîna azadiyê bi têtînek xwezayî û xwûdayî re têtîkildar wê dihênê ser ziman.

Di aslê xwe de wê, di wê temenê de wê di nava têkiliya sedem û encamê, serbestî û pêwîstîniyê û hwd re wê, di awayekê de wê bi wê dihizirê. Di çerçoveya felsefeya spinoza de ku mirov bihizirê wê dikarê wê bènê ser ziman ku wê li ser temenekê teolojiya rasyonel re wê, xwediyê temen û awayekê fahmkirinê bê. Di wê temenê de wê, têkiliya mirov bi xwezayê û xwûdê û li ser wê re wê bi azadiyê re wê bixwezê ku wê dênê. Di nava xwezaya mirov de wê, sînorê mirov wê heta kûderê hebê wê li wê bihizirê. Di wê temenê de wê, di felsefeya spinoza de wê, 'xweza', 'xwûdê', 'têkiliya xwûdê û xwezayê', 'têkiliya serbestî û pêwîstîniyê' û hwd re wê bi gelek aliyên din wê di wê temenê de wê bi derfet bê ku mirov bi wê re wê bihizirê. Di felsefeya serdemên navîn de wê, hizrên Spinoza wê, çerçoveyek rasyonel wê bidina hanîn li ser ziman. Wê, di dewama wê de wê, bi wê re wê, li hemberî şewayê hizirkirinê îrrasyoneli ê demê wê, di demê de wê, derkeve li pêş. Ber vê yekê wê, di di nava felsefeya demên ronansên û piştî wê de wê, felsefeya wî ji wê aliyê ve wê balê bikişênê ser xwe û wê çerçoveyek hizirkirinê wê biafirênê.

Bi felsefeyê re wê, aliyên weke mirov bi xûyên xwe re çiqasî ser bixwe û azad a wê li wê were lê hizirkirin. Li ser wê re wê di nava xwezaya wê ya jîyanê de mirov çiqasî azad a wê weke mijarek ku wê di wê çerçoveyê de wê li wê were lê hizirkirin.

Felsefe wê, di aslê xwe de wê, di wê demê de wê, hin bi hin wê weke ku wê xwezayê wê jinûve wê bi aqilekê felsefeyî ê hemdem wê kifşbikê û wê li wê bihizirê. Wê di wê temenê de wê hizirkirinên li ser xwezayê wê, di wê temenê de wê, li gorî rasyoneliya demê wê li ser temenekê hizirkirinê wê xwe bidina dîyarkirin.

Felsefe wê, dema ku wê were demên hemdem wê tiştêkê din wê, bikê. Wê sînorê şewayên hizirkiri û çerçoveya wan ya heyî wê di rengekê de wê hin bi hin wê derbas bikê. Wê, di nava jîyanê de wê ji rolên zayendî

bigira û heta şêwayên fahmkirinê ên weke bi rewîst û baweriyân û hwd ve wê, jinûve wê, bèn gihandin li şêwayekê şîrovevî ê civaknasî, derûnî û hwd. Li ser temenekê antropolojikî a xate fahmkirinê re wê pêvajoyên hizirkirinê wê di berçav de wê bèn derbaskirin. Wê kifşkirinên nû wê bèn kirin. Ev wê ji her aliyê ve wê, li ser temenekê rasyonel wê bê gihandin li çerçoveyek fahmkirinê.

Di aslê xwe de wê, rewşên kifşkirinên weke berfirehkirina sînorên rolên zayendî ku em minaq bidin wê bi wê re wê çawa wê, li gorî demê wê bê kirin wê di wê temenê de wê ew salixkirin wê bi aqil bèn xwandin û wê, li gorî wan bê ghiştin li fahmkirinê wê bi wê re wê ew wê di temenekê rasyonel de wê were dîtin. Di wê çerçoveyê de wê, temenê xwenûkirinê ê dem bi dem wê di wê temenê de wê li ser temenek rasyonel ê fahmkirinê re wê di her demê de wê li hemberî ya ku ew heya û dihê jînkirin wê bibê.

Felsefe wê, di wê temenê de wê, weke renekê hizirkirinê ê giring wê di demên ku wê bèn de wê xwe bide dîyarkirin. Felsefe wê wê, di demên kevnera de wê li ser temenê rasyonelismê, di demên serdemên navîn de wê bi rasyonelismê û mantiqê û di demên hemdem de wê bi zanistîfîyê re wê, xwe biafirênê û wê, werênê ser ziman. Ev wê, dide nîşandin ku wê felsefe wê hertimî wê weke temenekê fahmkirinê wê hebê. Wê mirov wê nikaribê bêjê ku wê felsefe wê nebê. Felsefe wê, destpêka wê ji xwezayê û fahmkirina wê bibê. Ev di mirov de wê, bi xwezaye jîyane mirov û hwd re wê wateyê bistênê.

Têkiliya felsefeyê û aqil wê, li ser temenê têgihên weke yên rasyonelismê, mantiqê û hwd re wê, di awayekê de wê weke ku mirov wê dibînê wê bibê û wê were ser ziman. Wê di wê temenê de wê, weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bide nîşandin. Di nava jîyanê de wê di hizirkirinê û kirinê, bûjen û biriqîna wê û hwd de jî wê lêgerîna wekheviya wê di wê temenê de wê rasyonelisma felsefeyî wê di reng û awayekê de wê weke ku wê bi wê temenê xwezayî wê hebê. Minaq wê dema ku wê bê gotin ku wê li gorî dema ronakbîriyê baweriyak rasyonel wê çawa bê û ankû teolojiyek rasyonel ku wê bahsa wê were kirin wê di wê temenê de wê ev têgîna rasyonelismê wê xwe bi gotin bikê û wê li rex wê bicih bikê bê. ber vê yekê wê di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê, di serî de wê, fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Di wê temenê de wê li gorî rastiyê wê çawa wê bê dîtin û fahmkirin wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin.

Li ser wê temenê wê dema ku em li dijberiya li felsefeyê ku wê di serdemên navîn de wê di nava filosofên olî de wê pêşkeve wê di aslê xwe de wê ne belesebe bê. Wê sedemek wê ya giring wê hebê ku wê, felsefe wê, temenê lêpîrsînê li ser temenê rasyonalisma xwezayî wê çêbikê bê. Di wê rengê de wê ev wê, bi wê re wê, xwe di rengekê û awayekê de wê bide dîyarkirin. Di demên hemdem de wê, gotina felsefeyê wê li ser ya baweriyê, olê, teolojiyê, zanistê û gelek rengên din ên hizirkirinê wê were bicihkirin. Wê di wê temenê de wê li ser temenekê rasyonali wê çawa wê bi sedem û encama wê re wê fahmbikê wê bi wê re wê, li wê were lêhizirkirin.

Wê dema ku em li ser têngîna xwezayê re li rasyonalisma spinoza dihizirin wê dibînin ku ew, vajî yên demên klasik ên serdemên navîn wê, di nava ol û felsefeyê, aqil û baweriyê û hwd re wê weke temenekê nakoki û dijberiyê wê nebîne û wê bi wê rengê wê li wê hizirê. Wê çewherê rasyonalisma wî jî wê di wê nûqtayê de bê.

Qûdat hemedênî û suhrewerdî û şagirtê wî şehrezorî jî wê, li ser temenekê dijberî û nakokiyê wê nexwezî ku wê fahmbikin. Li gorî wan felsefe wê rêya fahmkirinê bê û wê di wê temenê de wê, karibê me bi gihênê rastiyên jîyanê û gerdûnî bi fahmkirinê. Ber vê yekê wê, di wê çerçoveyê de wê, çawa wê felsefe bê kirin wê li ser wê bisekin in.

Di nava jîyanê de wê, xweza, mirov û hwd wê çawa wê were fahmkirin wê weke mijarek ku wê di wê çerçoveyê de wê li wê were lê hizirkirin. Di nava kurdan de wê, hertimî wê bahsa 'piştî mirina laş jîyankirina gîyane hetaheta' wê bikin. Di wê temenê de wê, ev têngîna wê dema ku em di warê felsefeyê de wê li wê dihizirin wê, di felsefeya qûdat hemedemî de jî wê cih bigirê. Wê di wê temenê de wê têngîna gîyane nemir ku ew bi mirov re dihênê ser ziman wê, piştî mirinê di bihûştê de wê, jîyane sermed wê bijî wê, bi wê re wê, têkiliyek wê nemirîya giyanî a mirov û xwûdê wê di têngihîştinê de wê weke ku wê bi hevdû re wê were dîtin. Di wê temenê de wê, wekhevkirina mirov û xwûdê wê, li ser wê temenê wê di nava rengê hizirkirina wî de wê, were dîtin. Gotinên weke 'xwûdê mihemed a, mihemed jî hinekî ji xwûdê ya' wê di wê temenê de wê, weke têngînek ku wê bi wê bihizirê bê. Spinoza jî wê, di felsefeya xwe ya mirov de wê, li ser wê piştî mirina laş wê gîyan û jîyankirina wê ya 'sermed' wê di awayekê de wê bi wê re wê bihizirê. Li gorî wî jî wê, çewherê mirov wê di gerdûnê de wê, temenekê ji wê bi xwe re wê bîne ser ziman.

Di wê rengê de wê, di nava jîyan û jîyankirinê de wê, di wê temenê de wê, têkiliyekê wê dênê. Li gorî wê têngînê wê gîyan wê hinekî jî wê weke cewherê wê sermediyê a xwe dana li der û ankû li serrû wê were dîtin. Di wê temenê de wê weke temenekê têkiliya mirov a bi wê sermediyê a ku ew bi xwûdayî re dihê hanîn ser ziman re wê bê danîn jî bê.

Di dewama wê de wê, dema ku wê li ser kirinên mirov wê bê hizirkirin wê fektora bandûra derve a li wê jî wê di awayekê de wê li wê bihizirê û wê di wê temenê de wê, bi kifşkirinên hewirdorê re wê, di rengekê de wê, bixwezê ku wê salixbikê û wê werênê ser ziman.

.Çavkanî:

- * Jahoda, G. (1993). *Crossroads between culture and mind*. Cambridge, MA: Harvard University Press
- *Brislin, Lonner, & Thorndike, 1973 as cited in Berry, J. W., Poortinga, Y. H., Segall, M. H., & Dasen, P. R. (1992). *Cross-cultural psychology: Research and applications*. Cambridge: Cambridge University Press
- * Grossmann, I.; Karasawa, M.; Izumi, S.; Na, J.; Varnum, M. E. W.; Kitayama, S.; Nisbett, R. E. (2012). "Aging and Wisdom: Culture Matters". *Psychological Science*
- *Diener, E.; M. Diener; C. Diener (1995). "Factors predicting subjective well-being of nations". *Journal of Personality and Social Psychology*.
- *Fish, J. M. (2011). *The concept of race and psychotherapy*. New York: Springer Science + Business Media.
- *Berry, J. W., Poortinga, Y. H., Segall, M. H., & Dasen, P. R. (1992). *Cross-cultural psychology: Research and applications*. Cambridge: Cambridge University Press
- *Davies, Ioan (1995) *Cultural Studies, and After*. London and New York: Routledge
- *Gramsci, Antonio (1971) *Selections from the Prison Notebooks* New York: International Publishers.
- *Wittgenstein, Ludwig(1995), *kultur og filosofi, cappelen Damm*(norsk oversettelse)
- *Freud, Sigmund (1955). "Totem and Taboo: Some Points of Agreement between the Mental Lives of Savages and Neurotics." In *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*, Vol. 13, ed. James Strachey, 1–255. London, UK: Hogarth Press
- *Schjelderup, Harald û Schjelderup, Kristian(1972), *Religion og Psykologi*
- *Gomez, Luis(1995). *Curators of the Buddha*. Chicago
- *Hervieu-Leger, D. (2001). "Individualism, the validation of faith, and the social nature of religion in modernity". In R. K. Fenn (ed.). *The Blackwell companion to sociology of religion*. Oxford: Blackwell
- *Roof, W. C. (1993). *A generation of seekers: The spiritual journeys of the baby boom generation*. San Francisco: HarperSanFrancisco
- *Wulff, D. M. (2010). *Psychology of Religion*. In D. A. Leeming, K. Madden, & S. Marian (Eds.), *Encyclopedia of Psychology and Religion*, New York; London: Springer

Arne Næss(1999) ”*Det Frie Mennesket – en innføring i Spinozas filosofi*”, Kagge forlag, 2010

·
Abdusamet Yigit, kurdistan, Cizira bota, 2012